

TARTALOM

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL	■ Balogh Lajos, Czakó Gábor, Gaál Csaba	70
-------------------------------------	--	----

TANULMÁNYOK

Balogh Judit ■ Bugát Pál orvosi szavai II. A Természettudományi szóhalmaz	71
Fogarasi Katalin – Schneider Philipp – Bajnóczky István ■ Helyes szakkifejezéseket tartalmazó láttelek jelentősége a büntetőeljárársban	78
Kapronczay Katalin ■ Zsoldos János, Veszprém megye főorvosa és a nyelvészet	82
Kiss László ■ Horvát József (1794–1849), az első vidéki orvos akadémikus hozzájárulása a Tudós Társaság nyelvművelő céljának eléréséhez	87
Kuna Ágnes ■ „Húzza össze a görcs!”, avagy a „Pickwick-szindróma szálljon rá!” A régi és a modern betegségneveink jellegzetességei ...	91
Mészáros Ágnes ■ Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókincs eredete. I. rész. A pénzügyi alapokat kifejező szakkifejezések kialakulása	95
Robert Offner ■ A XVI. századi erdélyi szász orvosok nyelve és Paulus Kyr egészségtankönyve (Brassó 1551)	99
Szanyi Szabolcs ■ A magyar rovartani szaknyelv kialakulása	107

SZÖVEGCISISZOLÁS

Gaál Csaba ■ Hogyan nem szabad írni?	114
---	-----

HÍRADÁS

Bösze Péter ■ Megalakult az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság Orvosi Nyelvi Munkabizottsága	116
---	-----

Balogh Lajos

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Duray Gábornak a *szívritmuskeltő kapszula* elnevezésére vonatkozó kérdése kapcsán született ötleteim: *szívverés-keltő*, *szívzab'tok* – és a kedvenceim: a *szívjobb'tok* vagy a *szívdobtok*. Elsőre tán furcsa hangzású szerzetek, de hamar megszokhatók, legalábbis az én érzékszervezetem befogadja őket. Az aposztrófosak ritmusa némi hiányérzetet kelthet, a hiányjelhiányosok talán ütősebbek, főként az utolsó ütemes. Az aposztrófok idővel kikopnak. Természetesen nem veszem a szívemre, ha mégsem befogadhatók; ez esetben maradjanak a tokjukban, nem érdemes nagy (szív)dobra verni őket.

Czakó Gábor

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Remek lapjuk 2014/1-es számának 2. oldalán Duray Gábor kérdésére eszembe jutott néhány válasz. Előre bocsátom, hogy sem orvos, sem nyelvész nem vagyok. Elviekben annyit, hogy a magyar ugyan roppant szemléletes nyelv, de itt a kérdéses tárgy alakja mellékes, hiszen még a viselője sem látja, hogy henger. Lehet, hogy jövőre tojás lesz, vagy golyó. Éppen ezért javaslataimban ettől eltekintek. Esetünkben ugyanis a találmány lényege az, hogy fönntartja a szív működését, az pedig – egyszerűen szólva – a dobogás. A szemlélendő tehát nem látvány, hanem hangzás. Tehát: *szívdob*, *dobogató*, *szívkelő*.

Sajnos, ilyenkor a gondolatok nem hagynak békén. Lehet, hogy a *dob* vagy a *dobbantó* a legjobb megoldás, hiszen a készülék azt teszi, amit a dob. Megfigyelésem szerint a rövidebb szavakat könnyebben fogadjuk be a hosszabbaknál.

VÁLASZ

Bősze Péter

A Duray Gábor eredeti levelében szereplő *szívritmuskeltő kapszulát* az angol nyelvű irodalom *wireless* (elektróda nélküli) *pacemaker*nek nevezi. Mivel a készülék parányi és henger alakú, a *szívritmushenger* vagy *ritmushenger* kifejezéseket javasoltam a név magyar megfelelőjének (Magyar Orvosi Nyelv 14/1). Tudomásom szerint a szakma nem fogadta el; a *törpe pacemaker* megnevezést használják. Nagyon megörültem Czakó Gábor és Balogh Lajos levelének, és teljesen egyetérték velük: a lényeg a dobogtatás. Kézenfekvő ezután

*szívdobogató*nak nevezni. A régi, az elektródával ellátott pacemaker neve pedig *vezetékes szívdobogató* lehetne.

Elvileg fordítva is fogalmazhatunk: a régi a *szívdobogató*, az új pedig a *törpe szívdobogató*, de az új készülék teljesen ki fogja szorítani a régit; az feledésbe merül, nekünk meg megmarad a jelzős szerkezet. Javaslatom: az újat, a szívritmuskeltő kapszulát nevezzük *szívdobogató*nak.

Gaál Csaba

KÉRDÉSEK

A kérdések a könyvem újabb kiadásának kéziratából vannak, keresem a magyar változataikat:

subclavian steal szindróma (arteriosclerosis obliterans, degeneráció, gyulladás)

Bősze Péter: *alsó kulcscsonti verőérzárlat* (hozzáírható a *szindróma/tünetsoport*, de nem kell feltétlenül).

Gaál Csaba: Találó fordítás, teljes mértékben egyetérték.

duplex sonographia, *power-DOPPLER-sonographia*

Bősze Péter: *duplex sonographia* = *ultrahangos áramlásmérés*; *power-DOPPLER-sonographia* = *színes ultrahangos áramlásmérés*; használható a *színes Doppler-vizsgálat* elnevezés is. Doppler egy személy (Christian Doppler); a *Doppler-vizsgálat* megnevezés egyfajta ultrahang-vizsgálati módszer, abban különbözik az *ultrahangvizsgálat*nak nevezett vizsgálattól, hogy nemcsak a szervek formáját, elhelyezkedését stb. figyeli, hanem a vérátáramlását is.

SPECT-tel (*Single Photon Emission Computer Tomography*) – Utánajártam: a nukleáris medicina szakemberei szerint nincs elfogadott magyar fordítás a *SPECT*-re. Esetleg: *noninvazív gamma-sugarakat használó képalkotó eljárás*.

Bősze Péter: A vizsgálat lényege: gamma-sugárzású izotópot juttatunk a keringésbe, amely kötődik a vizsgálandó szövet sejtjeihez. A számítógépes sugárérzékelő felfogja és elemzi a kibocsátott sugarakat, majd réteges térszerkezeti képeken jeleníti meg a szövet működését. Tehát nem alkati változásról, hanem a szövetműködésről ad felvilágosítást. Ennek alapján *képes szövetműködés-vizsgálat*nak nevezhetjük. Az eredeti betűszót (*SPECT*) természetesen megtartjuk.

Balogh Judit

Bugát Pál orvosi szavai II.¹

A Természettudományi szóhalmaz

BEVEZETÉS Bugát Pál elévülhetetlen érdemeket szerzett az orvosi nyelv megújításában. A Magyar Orvosi Nyelv korábbi számában azokat a nevéhez köthető szavakat, kifejezéseket gyűjtöttem össze *A magyar nyelvújítás szótárából*, amelyek a mai nyelvben is élnek, és megmaradtak a nyelvhasználatban. Bugátnak azonban a korábban megjelentek mellett még számos más kezdeményezése, próbálkozása is volt, hiszen ahogy korábban már volt szó róla, orvostudományi munkásságának kezdetén nagyrészt latin és német nyelven folyt az oktatás, nem is volt magyar nyelvű tananyag, szakkönyv, és így magyar orvosi szaknyelv sem. Ezért fordított le magyarra német nyelvű tankönyveket, emiatt írt magyar orvosi könyveket, ehhez azonban magyar orvosi kifejezéseket is „ki kellett találnia”, vagyis a magyar orvosi szaknyelvet is meg kellett újítania.

A szaknyelv megújítása azonban nemcsak az orvostudományt, hanem a természettudományokat is érintette, hiszen az orvostani ismeretek a természettudományok körébe illeszkednek, továbbá a természettudományi ismeretek is csak magyar nyelven voltak terjeszthetők a magyar nyelven beszélők körében.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZÓHALMAZ 1843-ban Bugát megjelentette *Természettudományi szóhalmaz* című művét. Az ebben a szótárban szereplő mintegy 40 000 kifejezés között is szép számmal találhatók orvosi szavak. Vannak köztük olyanok, amelyek a nyelvújítási szótárban ugyan nem szerepelnek, de máig élnek a nyelvünkben. Emellett pedig találhatók olyan szavak is, amelyek nem állták ki az idő próbáját, nem maradtak fenn a nyelvhasználatban. Mégis hasznos ezeket számba venni, hiszen nagyon szemléletesek, szinte láttatják, amit megnevezni akarnak, és így bepillantást engednek abba a bonyolult gondolkodási folyamatba, amikor nevének próbáljuk nevezni azt, aminek korábban nem volt magyar elnevezése. (A könyvben Bugát minden saját maga által alkotott szó, kifejezés mellett *b.* betűvel jelöli a saját szerzőségét.)

Bugát Pál a Természettudományi szóhalmaz előszavában többek között a következőket írja:

„Nyelvünk egy oldalról grammaticalis szabatosságra, más oldalról pedig, belső életéhez hű, életműségi törvények szerint tisztaságra és gazdagságra törekszik, s ebben azon arányban halad, mellyben a tudományok műveltetnek rajta” (Előszó VI).

„...a tudományok honi nyelvünkön nem igen műveltettek, csak úgy szólván a sors vak játéka volt, hogy a sebési tudományok magyar nyelven tanítatnának: azért az ezeket tanítók a lerakott szókinszre nem ügyelvén, a mult század végén, és a jelen elején az alkalmasak helyett mindenféle esetlen szavakat felkapván, orvosi nyelvünköt nem hogy szépítették, vagy gazdagították volna, hanem inkább elundokították, s ezen idő szüleményi voltak p. o. inashús, vagy szalashús izom helyett, érzőin ideg helyett, ikráshus mirigy helyett (kiemelés tőlem) stb. stb. – Csak az újabb idők fáradozmainak, nevezetesen Diószegi és Fazekas, úgy Földi merészebb újításainak, nem különben az idő közben jobban kifürkészett és följegyzett táj- és elavult szavak összeírói egyesített küzdelmeinek díszlett a mármár rosz utba indult természettudományi szógépnek jobb irányt adni, s ezen irányu uton hatalmas lépésekkel előhaladni” (Előszó VI).

Bugát itt, az előszóban arra is magyarázatot ad, miért éppen szóhalmaznak nevezte el a gyűjteményt:

„A jelen munkát csak barátaim hasznára házi használatul kézirat helyett kívántam kiadni, miért is sokféle tökéletlenség nyomait viseli, és épen ez okból nevezém szóhalmaznak, mert nem más mint az abc-rendet kivéve minden rend nélkül rakásra hányt halmaz! [Kiemelés tőlem.] A hibák azonban hasonló munkákból mind addig nem is maradandnak ki, míg csak a természeti tudományok minden egyes ágaiban

1. Az első rész a Magyar Orvosi Nyelv előző (2014/1) számában jelent meg.

magyar nyelven irt tökéletes munkákkal nem birandunk; s e részről tekintvén a dolgot a szótár és egyes munkák együve véve valóságos circulus vitiosus, vagy inkább virtuosus-t tesznek; t. i. a jelen szótár tán némelly kézi s tankönyvek kidolgozását honi nyelvünkön elősegíteni ugyan, de egykoron ennek tán második kiadata, avagy más kiadandó természettudományi szókönyv ezen művekből javuland és bővülend. A jelen munkában 20 évi fáradozásaim gyümölcsét teszem le, és mutatom be a tisztelt közönségnek...” (Előszó VII–VIII).

A könyvben található orvosi kifejezéseket ábécérendben közlöm. A könyv minden oldalán két hasáb és két oldalszám található. Az oldalszámot csak az első szónál tüntetem fel, minden alábbi kifejezés az újabb lapszámig a megjelölt helyen található. A magyar szó után a szótárban szereplő latin kifejezés eredeti, a szótárban lévő formában (hol teljes szóalakban, hol rövidítve; helyenként eltérően a ma használatos alaktól) olvasható.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZÓHALMAZBAN TALÁLHATÓ, B. BETŰVEL JELZETT, DE A SZILY-FÉLE NYELVŰJÍTÁSI SZÓTÁRBAN NEM SZEREPLŐ, MÁIG ÉLŐ SZAVAK

Ágyéktályog, *fn.* abscessus lumbalis (3–4).
Ágyékszába, *fn.* lumbago.
Alapcsont, *fn.* os basilare (7–8).
Alhas, *fn.* hypogastrium.
Álizület, *fn.* pseudarthrosis.
Alkarpólya, *fn.* fascia autibrachii (9–10).
Állcsúcs, *fn.* mentum.
Bélfodor, *fn.* mesenterium (31–32).
Bélfodormirigyek, *fn.* glandulae mesentericae.
Besorulás, *fn.* incarceratio (35–36).
Bonczeszköz, *fn.* instrumentum anatomicum (41–42).
Bonczkés, *fn.* culter anatomicus.
Bőnye, *fn.* aponeurosis (47–48).
Csiklólob, *fn.* inflammatio clitoridis (61–62).
Csonk, *fn.* truncus (67–68).
Dülmirigygyulladás, *fn.* inflammatio prostatae (91–92).
Dülmirigykeményedés, *fn.* induratio prostatae.
Éhbél, *fn.* intestinum jejunum (99–100).
Éjjellátás, *fn.* nyctalopia.
Érömleny, *fn.* extravasatum (113–114).
Gát, *fn.* perinaeum (...) (153–154).
Gyógyszerész, *fn.* pharmacopaeus (169–170).
Hasonszenv, *fn.* homoeopathia (vox composita e radicibus vocom hasonlő et szenvedni) (179–180), *hasonszenvi gyógymód* szerkezetben szerepel az Új orvosi szótárban (Brencsán 1983: 204).
Hüvelysérv, *fn.* hernia vaginalis, colpocele (201–202).
Inysipoly, *fn.* fistula gingivalis (209–210).
Ívjáratok, *fn.* canales semicirculares (211–212), *ívjárat* alakban szerepel az orvosi szótárban (Brencsán 1983: 250).
Lábtő, *fn.* tarsus (269–270).
Lágyék, *fn.* ingven.

Lágyékárok, *fn.* fossa ingvinalis.
Lágyéksatorna, *fn.* canalis ingvinalis.
Lágyéki, *mn.* ingvinalis.
Lágyékmirigy, *fn.* glandula ingvinalis.
Lágyéksérv, *fn.* hernia ingvinalis.
Lágyéksipoly, *fn.* fistula ingvinalis.
Lágyéktályog, *fn.* abscessus ingvinalis.
Légcsőmetszés, *fn.* bronchotomia (275–276).
Légcsőmirigyek, *fn.* glandulae bronchiales.
Légcsővérzés, *fn.* tracheorrhagia.
Meder, *fn.* alveus, alveolus (279–280).
Mellékhere, *fn.* epididymis (283–284).
Mellékherelob, *fn.* epididymitis.
Mellékvesék, *fn.* renes succenturiati.
Nyelvgaratideg, *fn.* nervus glossopharyngeus (309–310).
Nyombél, *fn.* intestinum duodenum (311–312).
Paizsporcz, *fn.* cartilago thyreoidea (333–334).
Porczhártya, *fn.* perichondrium (349–350).
Porczkorong, *fn.* discus cartilagineus.
Porczlemez, *fn.* lamina cartilaginea.
Sebész, *fn.* chirurgus (...) (375–376).
Sejt, *fn.* cellula (antea *czélla* vocabatur).
Sejtszövet, *fn.* textus cellulosus.
Sodorizom, *fn.* musculus trochlearis (379–380).
Sugárkoszorú, *fn.* corona ciliaris (383–384).
Sugártest, *fn.* corpus ciliare.
Szegycsont, *fn.* os pectoris; ~ bőnyéje: aponeurosis ossis sterni (397–398).
Talpív, *fn.* arcus plantaris (421–422).
Talpipom, *fn.* musculus plantaris.
Talppólya, *fn.* fascia plantaris.
Tenyérpólya, *fn.* fascia palmaris (429–430).
Térime, *fn.* volumen (431–432). (A karima mintájára, tér + ima/ime.)
Tobozmirigy, *fn.* glandula pinealis (435–436).

BUGÁT MÁRA MÁR FELEDÉSBE MERÜLT KIFEJEZÉSEI, A SZÓTÁRBAN SZEREPLŐ LATIN MAGYARÁZATOKKAL

Aggsorv, *fn.* tabes senum, marasmus senilis (3–4).
Agyaccsátor, *fn.* (Agyacs satora.) tentorium cerebelli.
Agybélcsék, *fn.* intestinula cerebri.
Agybérczek, *fn.* jugacerebralia.
Ágyéklágyékideg, *fn.* nervus lumbo-ingvinalis.
Ágyékütér, *fn.* arteria lumbalis.
Ágyékvérér, *fn.* vena lumbalis.
Agygyurma, *fn.* materia, massa cerebri (5–6).
Agykarély, *fn.* lobus cerebri.
Agykérlob, *fn.* inflammatio meningum, meningitis.
Ajkcserapedzés, *fn.* fissura labiorum, rhagades.
Ajkfék, *fn.* frenulum labii.
Ajkizzag, *fn.* eczema labii.
Ajkmirigyek, *fn.* glandulae labiales.
Ajksennyeteg, *fn.* psoriasis labialis.
Ajksömör, *fn.* herpes labialis.
Ajsza, *fn.* distoma; májbéli ~: distoma hepaticum.

- Akasz**, *fn.* tenaculum.
- Alajkaltó**, *fn.* depressor labii inferioris (7–8).
- Alapdudorodás**, *fn.* protuberantia basilaris.
- Alapnyelvizom**, *fn.* musculus basioglossus.
- Alapütér**, *fn.* arteria basilaris.
- Áléletműzet**, *fn.* pseudorganisatum.
- Alfelhasadék**, *fn.* rima ani.
- Alfelpöfeteg**, *fn.* polypus ani.
- Alfelsipoly**, *fn.* fistula ani.
- Álfoglalvány**, *fn.* pseudarthrosis.
- Algeny**, *fn.* hypopium.
- Álhallás**, *fn.* pseudocoia.
- Állcsucslik**, *fn.* foramen mentale (9–10).
- Állcsúcsnyelvizom**, *fn.* musculus genioglossus.
- Állcsúcszuzmó**, *fn.* mentagra.
- Állcsukulás**, **Állcsukódás**, *fn.* trismus maxillae inferioris.
- Állgaratizom**, *fn.* musculus mylopharyngeus.
- Állgumó**, *fn.* tuberositas maxillaris.
- Állkapocsszakizom**, *fn.* musculus mylohyoideus.
- Állszakizom**, *fn.* musculus mylohyoideus.
- Álltan**, *fn.* statica.
- Álltér**, *fn.* arteria maxillaris.
- Álpöfeteg**, *fn.* pseudopolypus (11–12).
- Befor**, *fn.* entropium (29–30).
- Beforcspesz**, *fn.* volsella pro operatione entropii (entropium pincette).
- Beforfogó**, *fn.* forceps pro operatione entropii.
- Begyerékenység**, *fn.* erectilitas.
- Beirat**, *fn.* inscriptio; inas ~: inscription tendinea.
- Bélboréksér**, *fn.* enteroscheocele.
- Bélcsap**, *fn.* suppositorium.
- Bélcseplezsér**, *fn.* enteroepiplocele.
- Bélcsorva**, *fn.* saburra intestinalis.
- Bélcsőre**, *fn.* clysmo viscerale.
- Beléndel**, *fn.* hyoscyamina (31–32).
- Bélgecs**, *fn.* beozar, lapis bezoar.
- Bélgyomorsér**, *fn.* enterogastrocele.
- Bélhólyagboréksér**, *fn.* enterocystoischiocele.
- Bélhússér**, *fn.* enterosarcocele.
- Bélhuzam**, *fn.* tractus intestinalis (dicitur etiam bélcső, v. bélcsatorna).
- Béliszam**, *fn.* prolapsus intestini.
- Béllob**, *fn.* enteritis; fekélyes ~: dothinteritis.
- Bélmetesz**, **(bélkés)**, *fn.* enterotomus.
- Béltoldalékütér**, *fn.* arteria appendicularis.
- Béltürem**, *fn.* intussusceptio.
- Bélvizsér**, *fn.* enterhydrocele.
- Berész**, *fn.* ingrediens (33–34).
- Beszegély**, *fn.* entropium (35–36).
- Beszegélycsipesz**, *fn.* Entropium – pincette.
- Beszegélyfogó**, *fn.* forceps pro operatione entropii.
- Beszegélyműtétel**, *fn.* operatio entropii.
- Bibor**, *fn.* byssus, purpura; *mn.* purpureus (...).
- Biborga**, *fn.* color purpureus (...) (37–38).
- Bódal**, *fn.* narcotina (39–40).
- Bódár**, *mn.* narcoticus.
- Bonczemelő**, *fn.* vectis anatomicus, elevatorium anatomicum; (...) (41–42).
- Borék**, *fn.* scrotum (közéletben tökcacsó; borék illedelme-sebb) (43–44).
- Borékizzag**, *fn.* eczema scroti.
- Boréklob**, *fn.* oschitis, inflammatio scroti.
- Borékrák**, *fn.* cancer scroti.
- Boréksér**, *fn.* hernia scrotalis, oscheocele; fenés ~: hernia scrotalis sphacelosa; lázas ~: hernia scroti febrilis.
- Boréksövény**, *fn.* septum scroti.
- Borékvarrány**, *fn.* raphe.
- Boréksér**, *fn.* haematocele.
- Borékviszketeg**, *fn.* pruritus scroti, prurigo scroti.
- Borékvizeny**, *fn.* hydrops scroti.
- Boszorkánylátmány**, *fn.* phantasmagoria.
- Bönyefejtyű**, *fn.* galea aponeurotica (47–48).
- Bönyesisak**, *fn.* galea aponeurotica.
- Bőrhántó**, *fn.* exutorium.
- Bőrhártya**, *fn.* corium.
- Buborag**, *fn.* pemphigus, pompholyx.
- Buborék**, *fn.* ampulla, bulla, pemphigus.
- Bujasenyv**, *fn.* syphilis (49–50).
- Búkór**, *fn.* melancholia.
- Bura**, *fn.* recipiens.
- Csavar**, *fn.* cochlea (55–56).
- Csecsbevágány**, *fn.* incisura mastoidea.
- Cseplezbélboréksér**, *fn.* epiplenteroscheocele (57–58).
- Cseplezcse**, *fn.* omentum.
- Cseplezczombsér**, *fn.* epiplomerocele.
- Cseplezhólyagboréksér**, *fn.* epiplocystooscheocele.
- Cseplezlob**, *fn.* inflammatio omenti, omentitis, epiplitis.
- Csepleztoldalék**, *fn.* appendix epiploica.
- Cseplezütér**, *fn.* arteria epiploica.
- Cseplezvizsér**, *fn.* hydrepiplocele.
- Csigacsin**, *fn.* polyspaston (e vocibus *Csiga* et *Csin*, quod artificiosi aliquid significat compositum est ergo cochlea artificiosa) (61–62).
- Csiklóbegyertő**, *fn.* musculus erector clitoridis.
- Csiklómakktyú**, *fn.* praeputium clitoridis.
- Csipagyékszál**, *fn.* ligamentum iliolumbale (63–64).
- Csipagyékütér**, *fn.* arteria iliolumbalis.
- Csibél**, *fn.* intestinum ileum.
- Csipfonat**, *fn.* plexus iliacus.
- Csipfogó**, *fn.* forcipis species.
- Csiphurkaütér**, *fn.* art. iliocolica.
- Csipizom**, *fn.* musc. iliacus; külső ~: musculus iliacus externus.
- Csipizülés**, *fn.* articulatio coxae.
- Csipizület**, *fn.* articulatio coxae.
- Csipkeresztzál**, *fn.* ligamentum iliosacrum (65–66).
- Csiplágyékideg**, *fn.* nervus ilioingvinalis.
- Csiplib**, *fn.* ileitis; genyedékes ~: ileitis pustulosa.
- Csiplólya**, *fn.* fascia iliaca.
- Csiptáj**, *fn.* regio iliaca.
- Csipszába**, *fn.* coxalgia.
- Csomóvonal**, *fn.* series nodorum.
- Csontbél**, *fn.* diploe (67–68).

Csontbujálkodás, *fn.* hyperostosis.
Csontmetesz, *fn.* osteotomus.
Csonttanítmány, *fn.* osteologia.
Derítés, *fn.* clarificatio (85–86).
Dobsérv, *fn.* bubonocela (87–88).
Dudorszem, *fn.* oculus prominens (89–90).
Dugas, *fn.* obturamentum, obturaculum, epistomium (...).
Dugfonat, *fn.* plexus obturatorius.
Dughártya, *fn.* membrana obturatoria.
Dugideg, *fn.* nervus obturatorius.
Dugizom, *fn.* musculus obturatorius.
Duglik, *fn.* foramen obturatorium.
Dugsérv, *fn.* hernia obturatoria.
Dugszálag, *fn.* ligamentum obturatorium.
Dugütér, *fn.* arteria obturatoria.
Durvány, *fn.* rudimentum (91–92).
Dühellenes, *mn.* antilyssus.
Düllob, *fn.* prostatitis.
Édénytanítmány, *fn.* angiologia (95–96).
Előbőr, *fn.* praeputium (melius makktjú v. fityma, előbőr enim significatpe lem illam, qua se opifices praecingere solent (105–106).
Emv, *fn.* chymus. (...) (109–110).
Emvkészítés, *fn.* chymificatio.
Epeközvezeték, *fn.* ductus choledochus (111–112).
Éptan, *fn.* hygaea, hygaeologia, diaetetica.
Erőcsüggedés, *fn.* asthenia (113–114).
Erőcsüggedési, *mn.* asthenicus.
Érömlég, *fn.* extravasatum.
Erőtűlság, *fn.* hypersthenia.
Esettehátlat, *fn.* analogia (115–116).
Farcsikdúc, *fn.* ganglion coccygeum (121–122).
Fecsmetesz, *fn.* syringotomus; hajlókutasú –: syrongotomus cum specillo flexili (123–124).
Fehel, *fn.* leucin (vox e graeco versa, composita e radice vocis *feh-ér*, et formativo alcaolideorum *el.*).
Fehérhossz, *fn.* linea alba.
Fehértarkás, *mn.* leucophlegmaticus; ~: temperamentum phlegmaticum (125–126).
Fejet, *fn.* emulsio. (... *mandolatej* ... *fejni*: mulgere fecerun *fejet*, ceu productum emulsionis).
Fejetel, *fn.* emulsin.
Fejgyám, *fn.* atlas.
Fekvély, *fn.* decubitus. (... *feküdni*: cumber, ... *fekély*: ulcus, ... *felfekvés* ...) (127–128).
Fekvélyüszök, *fn.* gangraena a decubitu.
Felajkfelítő, *fn.* levator labii superioris proprius.
Félbokratlanér, *fn.* vena sine pari, s. hemiazyga (bokor enim et par significat).
Fésüizom, *fn.* musc. pectineus (131–132).
Fodoraszály, *fn.* atropia mesenterica (133–134).
Folykörtudomány, *fn.* pathologia humoralis (137–138).
Forromány, *fn.* epiphysis (139–140).
Fölkar, *fn.* brachium (141–142).
Fülelítő, *fn.* m. attrahens auricuale (143–144).
Garatág, *fn.* ramus pharyngeus (153–154).

Garatemelő, *fn.* stylopharyngeus.
Garatgyik, *fn.* angina pharyngea, pharyngitis.
Garatinyiv, *fn.* arcus pharyngopalatinus.
Garatinyizom, *fn.* musc. pharyngopalatinus.
Gáz (lábikra), *fn.* sura (est radix vocis *gázolni*...) (155–156).
Górcső (nagyító üveg), *fn.* microscopium (159–160).
Gőg, *fn.* larynx; superbia (...).
Gőglob, *fn.* laryngitis.
Gőgsip, *fn.* trachea, arteria aspera; ~ tulajdon köntöse: membrana propria tracheae.
Gőgsipmetesz, *fn.* tracheotomus (161–162).
Gőgsipmetszés, *fn.* tracheotomia.
Gőgsipoly, *fn.* fistula laryngis.
Gőgszálag, *fn.* ligamentum laryngeum.
Gőgütér, *fn.* arteria laryngea.
Hallgacsó, *fn.* stethoskopus (dicitur etiam hangtömesz) (171–172).
Hangtömesz (hallgacsó), *fn.* stethoskopus (vox composita ex *hang*, tum verbi *tönni*: condensare, concentrare radice, denum instrumentorum formativo *esz*) (175–176).
Hányal, *fn.* emetina; (...) hány-al ... hány-ni (...).
Hasontehátlat, *fn.* (esetehátlat), analogia (179–180).
Hátdermenet, *fn.* opisthotonus (181–182).
Hátfeszítő, *fn.* musculus sacrolumbalis, belső ~: musculus longissimus dorsi; külső ~: musculus sacrolumbalis.
Hátsorv, *fn.* tabes dorsalis.
Hegjegy, *fn.* cicatrix.
Héjszemhegedes, *fn.* benosis symblepharon (183–184).
Hibapótlás, *fn.* compensatio (185–186).
Hollorrkarizom, *fn.* musculus coracobrachialis (191–192).
Hollorrnyujtvány, *fn.* processus coracoideus.
Hollorrszakizom, *fn.* musc. coracohyoideus.
Hólyagmetesz, *fn.* cystotomus; rejtett ~: cystotome caché.
Hörgmetesz, *fn.* bronchotomus (195–196).
Hudcsap, *fn.* catheter.
Hudcsólob, *fn.* urethritis.
Húdcsőmetesz, *fn.* urethrotomus (vox composita ex *hud*, et radice verbi *metszeni*, metélni: scindere, demum e formativo instrumentorum *esz*).
Húdcsőmetszés, *fn.* urethrotomia.
Hudcsőszor, (hudcső szora;) *fn.* isthmus urethrae.
Húdduzma, *fn.* allantois.
Hudhólyagiszam, *fn.* exocystis.
Hudhólyaglob, *fn.* cystitis.
Hudhólyagsipoly, *fn.* fistula vesicalis.
Hudinda, *fn.* urachus.
Hudsipoly, *fn.* fistula urinialis.
Hudsőktető (húdsietető), *fn.* musculus accelerator urinae.
Hudvezédsipfekély, *fn.* fistula ureterum.
Hudvezédlob, *fn.* ureteritis.
Húnyizom, *fn.* musculus orbicularis palpebrarum (197–198).
Húscsa, *fn.* caruncula; írnyeképu ~: caruncula myrtiformis (199–200).
Huscseplezsérv, *fn.* sarcoepiplocele.
Húsmind, *fn.* pancreas.
Húsmindnyomütér, *fn.* arteria pancreaticoduodenalis.

- Hüvelyiszam**, *fn.* coleoptosis, prolapsus vaginae.
- Idegrece**, *fn.* retina (posset etiam *reczeg* simpliciter appellari) (205–206).
- Idegtanítmány**, *fn.* neurologia.
- Ikínyárok**, *fn.* fossa sphenopalatina (207–208).
- Ikínydúc**, *fn.* ganglion sphenopalatinum.
- Ikínylik**, *fn.* foramen sphenopalatinum.
- Ikínyütér**, *fn.* arteria sphenopalatina.
- Iköböl**, *fn.* sinus sphenoidalis.
- Ikrés** (fölső szemgödörres) *fn.* fissura sphenoidalis.
- Ikszarv**, *fn.* cornu sphenoidale.
- Illakörv**, *fn.* peridroma.
- Illany**, *fn.* aroma.
- Imám**, *fn.* neutralismus, indifferentismus (est radix adverbii *im*-mel *ám*-mal dicitur etiam *közömb*).
- Ínygerely**, *fn.* lancea palatina (209–210).
- Ínylik**, *fn.* foramen palatinum.
- Ínynyujtvány**, *fn.* processus palatinus.
- Ínyszorító**, *fn.* musculus glossopalatinus s. constrictor isthmi faucium.
- Ínyütér**, *fn.* arteria palatina.
- Ínyvarrány**, *fn.* sutura palatina.
- Ínyvitorlaív**, *fn.* arcus veli palatini.
- Ínyvitorlalom**, *fn.* inflammatio veli palatini.
- Ir** (ír), *fn.* unguentum (...); szemgyógyító – unguentum ophthalmicum.
- Irhabuok**, *fn.* chorion; lombos ~: chorion frondosum; gombás ~: chorion fungosum; fehér ~: corium album.
- Izám**, *fn.* proptosis, prolapsus (...) (211–212).
- Ivrovás**, *fn.* arcus gradatus.
- Izporcz**, *fn.* cartilago articularis (215–216).
- Izszálag**, *fn.* ligamentum articulare.
- Iztok**, *fn.* capsula articularis.
- Kacsidedg**, *fn.* nervus patheticus, (trochlearis, est ex radice verbi *kacs*-intani et *ideg* formatum. Dicitur etiam *sodrideg*) (221–222).
- Kajmacscsont**, *fn.* os unciforme (223–224).
- Kajmacsnyujtvány**, *fn.* processus unciformis.
- Karczág**, *fn.* rarnus styloideus (227–228).
- Karczcsecslík**, *fn.* foramen stylomastoideum.
- Karczcsecsütér**, *fn.* arteria stylomastoidea.
- Karczgaratizom**, *fn.* musculus stylopharyngeus.
- Karcz nyelvizom**, *fn.* musc. styloglossus.
- Karczszakizom**, *fn.* musculus stylohyoideus.
- Karczszakszálag**, *fn.* ligamentum stylohyoideum.
- Karorsószálag**, *fn.* ligamentum brachioradiale (229–230).
- Kedvény**, *fn.* animus (231–232).
- Kedvényállapot**, *fn.* (kedvényidegzet, kedvényhangulat), status animi (...).
- Kedvélymozgás** *fn.* (kedvélymozgalom) motus animi.
- Kedvélyrázadalom**, *fn.* commotio, exagitatio animi.
- Kiszegély**, *fn.* ectropium; husanyos ~: ectropium sarcomatosum (245–246).
- Kórtanítmány**, *fn.* pathogenia (249–250).
- Kórgerj**, *fn.* miasma.
- Kórhajlam**, *fn.* diathesis.
- Kóroda**, *fn.* clinicum, (...) belorvosi ~: clinicum medicum; sebészi ~: clinicum chirurgicum; szemészi ~: clinicum oculisticum; szülési ~: clinicum obstetricium (...).
- Kórpalc**, *fn.* acme (dicitur etiam *kórtető*).
- Kórtető**, *fn.* acme (251–252).
- Kortyantó**, *fn.* constrictor pharyngis.
- Kökem**, *fn.* scirrhus (253–254).
- Kökemes**, *mn.* scirrhosus.
- Kötfekély**, *fn.* ulcus conjunctivae (257–258).
- Köthártya**, *fn.* conjunctiva oculi.
- Kötlob**, *fn.* conjunctivitis.
- Közepkéz**, *fn.* metacarpus (259–260).
- Középtor**, *fn.* mesothorax.
- Közös középpontú**, *mn.* concentricus.
- Külemény**, *fn.* habitus, aszkóros ~: h. phthisicus; gutás ~: h. apoplecticus; nyirkos ~: h. lymphaticus (263–264).
- Különszenv**, *fn.* allopathia.
- Különszenvenecz**, *fn.* allopatha.
- Lábtó**, *scala*; dobüregi ~: scala tympani; tornácz ~: scala vestibuli (...) (269–270).
- Lágyékgyűrő**, *fn.* annulus ingvinalis.
- Lágyékszál**, *fn.* ligamentum ingvinalis.
- Lágyéktáj**, *fn.* regio ingvinalis.
- Lágyéktógy**, *fn.* mamma ingvinalis.
- Lágyiny**, *fn.* palatum molle.
- Lágyinyemelintő**, *fn.* musculus levator palati mollis.
- Lágyinyfesztő**, *fn.* musculus tensor veli palatini.
- Lapas**, *fn.* spathula (vox formata e radice adjectivi *lapos*, et formativo instrumentorum *esz*, ob radice duritiem in *asz* transformato) (271–272).
- Lapcsont**, *fn.* scapula, omoplatea; ~ alapja: basis scapulae; ~ haránt ütere: arteria transversa scapulae; ~ háti ütere: arteria dorsalis scapulae.
- Lapcsontszakizom**, *fn.* musculus omohyoideus.
- Lapcsontszegletemelintő**, *fn.* musculus levator anguli scapulae.
- Lapcsonttővis**, *fn.* spina scapulae.
- Lapszakizom**, *fn.* musculus omohyoideus.
- Látideg**, *fn.* nervus opticus, ~ek telepe: nervorum opticorum (273–274).
- Látszeglet**, *fn.* angulus visionis.
- Láttan**, *fn.* optica.
- Láttávol**, *fn.* distantia visionis.
- Légcsőlob**, *fn.* tracheitis (275–276).
- Légcsőmetesz**, *fn.* bronchotomus.
- Légcsőnátha**, *fn.* catarrhus bronchialis.
- Légcsőspífkély**, *fn.* fistula trachealis.
- Légcsőszózat**, *fn.* bronchophonia.
- Lékesz**, *fn.* trepanum (vox formata e radice verbi *lékel*, et formativo instrumentorum *esz*) (277–278).
- Lépütér**, *fn.* art. lienalis (281–282).
- Lépvisszér**, *fn.* vena lienalis.
- Lobüző** (lobellenes), *fn.* antiphlogisticus (283–284).
- Magzating**, *fn.* amnion (291–292).
- Makkbörtön**, *fn.* phymosis (277–278). (A lapszám itt megbícsaklik, 277 jön a 292 után.)

Makkörv, *fn.* paraphymosis.
Makkeperez, *fn.* paraphymosis.
Makkrejlés, *fn.* phymosis.
Makktakar, *fn.* balanorrhoea, blenorhoea balani.
Makktýú (fityma), *fn.* praeputium ... (makk + tyú).
Mederág, *fn.* ramus alveolaris (279–280).
Medercsatorna (medercső), *fn.* canalis alveolaris.
Medernyujtvány, *fn.* processus alveolaris.
Mederpártázat, *l fn.* imbus alveolaris.
Mederütér, *fn.* arteria alveolaris.
Méhiszam, *fn.* prolapsus uteri (281–282).
Mellhasikerszörny, *fn.* thoracogastrodidymus (283–284).
Mellszakizom, *fn.* musculus sternohyoideus.
Mérsékmény, *fn.* temperamentum; véres ~: sanguineum;
 epés ~: t. biliosum; epesáros ~: t. melancholicum; fehér-
 turhás ~: t. phlegmaticum (287–288).
Nyelvcsapmetesz, *fn.* kiotomus (309–310).
Nyelvgögfedűszálag, *fn.* lig. glossoepiglotticum.
Nyelvinyív, *fn.* arcus glossopalatinus.
Nyelvinyizom, *fn.* musculus glossopalatinus.
Nyelviszam, *fn.* glossoptosis, glossocele.
Nyelvoldalító, *fn.* m. styloglossus (dicitur etiam: karcznyelv-
 izom).
Nyelvütér, *fn.* art. lingualis.
Nyomveseszálag, *fn.* ligamentum duodenorenale (311–312).
Nyúzhártya, *fn.* tunica dartos (313–314).
Okfürkészet, *fn.* aetiologia (315–316).
Oldalom, *fn.* lysis (317–318).
Ondóvezér, *fn.* ductus s. vas deferens (... *ondó* ... *vez-et* ...
ér; ... *ondóvezető ér*: sperma ducens via) (319–320).
Ondözön, *fn.* pollutio (... *ondó* ... *özön* ...).
Orrhegyalító, *fn.* depressor septi mobilis (321–322).
Orsóütér, *fn.* arteria radialis.
Összenyílás, *fn.* anastomosis (329–330).
Paizsgaratizom, *fn.* musculus thyreopharyngeus (333–334).
Paizsgögfedűizmok, *fn.* musculi thyreoepiglottici.
Paizsgögfedűszálag, *fn.* ligamentum thyreoepiglotticum.
Paizsütér, *fn.* art. thyreoidea.
Pat, *fn.* spathum (...).
Pofgaratizom, *fn.* musculus buccopharyngeus (34–348).
Pofizom, *fn.* musculus buccinator.
Porczgaratizom, *fn.* musc. chondropharyngeus (349–350).
Porczgyurma, *fn.* massa cartilaginosa.
Porczika (temer, porcz), *fn.* phalanx.
Porczizület, *fn.* symphysis.
Porczizület, *fn.* synchondrosis.
Porczlap, *fn.* superficies cartilagine tecta.
Porczlob, *fn.* inflammatio cartilaginum.
Porcznyelvizom, *fn.* musc. chondroglossus.
Pödörlő, *fn.* hippocampus (351–352).
Rágág, *fn.* ramus massetericus (355–356).
Rágály, *fn.* contagium.
Rágfog, *fn.* dens molaris.
Rágideg, *fn.* nervus massetericus.
Rágizom, *fn.* musc. masseter.
Ragpont, *fn.* punctum adhaesionis.

Rászt, *fn.* hypochondrium (357–358).
Ritmérő, *fn.* manometrum, dasymetrum (363–364).
Röpcső, *fn.* (röpcsatorna), canalis pterygoideus (367–368).
Röpgaratizom, *fn.* musculus pterygopharyngeus.
Röphorpacs, *fn.* hamulus pterygoideus.
Röpinyütér, *fn.* pterygopalatina.
Röpzim, *fn.* musc. pterygoideus.
Röpnuytvány, *fn.* processus pterygoideus.
Rőteg, *fn.* roseola, rubeola.
Sarlónyujtvány, *fn.* processus falciformis (371–372).
Senyv, *fn.* cachexia, tabes (est radix verbi senyvedni...)
 (375–376).
Senyves, *mn.* cachecticus (377–378).
Sinleg, *fn.* cachexia (379–380).
Sodor, *fn.* trochlea.
Sugárnyujtványok, *fn.* processus ciliares (383–384).
Sugártányér, *fn.* orbiculus ciliaris.
Sugárüterek, *fn.* art. ciliares.
Szájszegletalító, *fn.* depressor anguli oris (388–389).
Szájszegletemelítő (szájszegletemelizma), *fn.* musculus
 levator anguli oris.
Szájszegletfelítő, *fn.* levator anguli oris.
Szakalító, *fn.* musculus sternohyoideus (389–390).
Szakcsont, *fn.* hyoideum.
Szakelítő, *fn.* m. genihoideus.
Szakfelítő, *fn.* m. mylohoideus.
Szakhátritó, *fn.* m. stylohoideus.
Szaknyelvizom, *fn.* musculus hyoglossus.
Szakoldalító, *fn.* m. omohyoideus.
Szálag (az emberi testben), *fn.* ligamentum. Csontközi ~:
 ligamentum interosseum (...).
Szálagtanitmány, *fn.* syndesmologia.
Szarucsap, *fn.* staphyloma cornea (393–394).
Szemfelítő, *fn.* musculus rectus superior s. attolens oculi
 (399–400).
Szemhéjmelintő, *fn.* musculus levator palpebrae.
Szemütér, *fn.* art. ophthalmica (303–304).
Szikladucz, *fn.* ganglion petrosum (407–408).
Szinhalál, *fn.* asphixia (409–410).
Szinvétel, *fn.* achromasia.
Szinvevő, *fn.* achromaticus.
Szívárványkifor, ectropium iridis (411–412).
Szívárványlob, *fn.* iritis (...).
Szor, *fn.* isthmus (413–414).
Tengélet (táplálódzás), *fn.* vita vegetativa (...) (427–428).
Tengfölség, *fn.* hypertrophia (429–430).
Térdaly, *fn.* poples, fossa poplitea.
Térdalyizom, *fn.* musc. popliteus.
Tövislik, *fn.* foramen spinosum (441–442).
Tövisnyujtvány, *fn.* processus spinosus.
Tövisütér, *fn.* arteria spinosa.
Túnág, *fn.* ramus saphenus (443–444).
Tűnér, *fn.* vena saphena.
Tűnfonatok, *fn.* plexus sapheni.
Türem, *fn.* volvulus.
Ugra (ugracson, szökcsont), *fn.* talus, astragalus (449–450).

Utóorvoslás, *fn.* cura posthuma (451–452).
Úlbarlangizom, *fn.* musculus ischiocavernosus (453–454).
Úlbevágány, *fn.* incisura ischiadica.
Úlfonat, *fn.* plexus ischiadicus.
Vágfogak (metszfogak), *fn.* dentes incisivi (...) (459–460).
Vállcsúchollorszálag, *fn.* ligamentum acromioclaviculare (461–462).
Vástfonat, *fn.* plexus pampiniformis (463–464).
Vércsomb, *fn.* grumus sangvinis (467–468).
Verőczer, *fn.* vena portae (469–470).
Vezércsiv, *fn.* gorgeret (471–472).
Visszdag, *fn.* varix; üttagos ~: varix aneurismaticus (473–474).
Visszdagsérv, varicocele.

EGYÉB SZAVAK Néhány kifejezés esetében se a magyar szóból, se a szótárban szereplő latin megfelelőből nem sikerült kitalálni, minek a megnevezésére születhetett (a Bugát-féle latin szó alapján a keresés a mai szótárakban nem hozott eredményt). Az érdeklődés kedvéért ezeket is közlöm.

?**Alnő**, *fn.* croton; hasár ~: croton tiglium (9–10).
 ?**Ergecső**, *fn.* tubus evelutionarius (113–114).
 ?**Gömbkusztor**, *fn.* species cultri chirurgici (161–162).
 ?**Nyomizga**, *fn.* rhabarbara, rheum (311–312).

?**Sziklakürtcsapizom**, *fn.* musc. petrosalpingostaphylinus (407–408).

?**Tapal**, *fn.* nadir (...tapodásnak ... alja...) (423–424).

ÖSSZEZÉS A *Természettudományi szóhalmaz* orvosi nyelvi magyarításai is nagyfokú találékonyaságról, a magyar nyelvvel szembeni érzékenységről, az anyanyelv szeretetéről tanúskodnak. S ha mai szemmel nézve a felsorolt szavak közül jó néhány merésznek vagy akár megmosolyogtatónak is tűnik, a szándék: az orvostudomány magyar nyelven való művelése, a magyar nyelvi kifejezések kigondolása és elterjesztése mindenképpen tiszteletre méltó vállalkozás, és a reformkori szaknyelvújítás jelképéül szolgálhat.

IRODALOM

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
 Balogh Judit 2014. Bugát Pál orvosi szavai. *Magyar Orvosi Nyelv* 14/1: 9–12.
 Bősze Péter – Kapronczay Katalin 2013. Bugát Pál munkássága. *Magyar Orvosi Nyelv* 13/2: 104–123.
 Brencsán János 1983. *Új orvosi szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Brencsán János 2006. *Orvosi szótár.* Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest
 Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára.* Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest, 1902. Második rész 1908.
<http://dictzone.com/latin-magyar-szotar/mesenterium+commune>. (2014. júl. 15.)

„A [...] stílus eleven energia, amely a szavak médiumán át érzékiesen, lüktető érveréssel továbbít egy személyiséget.”

Márai Sándor

Helyes szakkifejezéseket tartalmazó látleletek jelentősége a büntetőeljáráásban

BEVEZETÉS A szaknyelvkutatásban napjainkban egyre jelentősebb szerepet kap az egyes szaknyelveken belüli írott és beszélt műfajok vizsgálata. Míg a legtöbb műfajhoz tartozó beszélőközösség egyazon szakma vagy szakterület képviselőiből áll, léteznek olyan műfajok is, amelyek különböző területeken dolgozó szakemberek párbeszédét hivatottak segíteni. Erre példa az orvosi szaknyelven belül előforduló műfaj: a látlelet, amelyet a klinikus (gyógyító orvos) készít, de az igazságszolgáltatás résztvevői (orvos szakértő, nyomozó és vádhatóság, bíróság) használják fel (Fogarasi–Nuber–Rébék–Nagy 2013; Fogarasi 2012: 9). Ez egy olyan sajátos orvosi lelet, amelyet a gyógyító orvosok (baleseti sebészek, ritkábban háziorvosok) általában nem a vizsgálattal azonos időben, hanem későbbi időpontban – a nyomozóhatóság vagy a sérült személy kérésére, az ellátáskor készített feljegyzés alapján – állítanak ki. A látleletek alapján írt orvos szakértői véleményben nyilatkozni kell a sérülés keletkezési módjáról, gyógytartamáról, esetleges következményeiről (életveszély, maradandó fogyatékoság vagy súlyos egészségromlás). Néhány európai országban az orvos szakértőnek lehetősége van a sérült azonnali (vagy igen rövid időn belül elvégzett) közvetlen vizsgálatára („orvos szakértői járóbeteg-ellátás”). Magyarországon az igazságügyi szakértő kizárólag a látlelet alapján készít szakértői véleményt. (Ez alól csak a halállal végződő sérülés kivétel; az igazságügyi szakértői – vagy hatósági – boncolás során a szakértő a sérülést „friss állapotában” tudja vizsgálni.)

A látleletet Swales (1990: 58) és Bhatia (1993: 13) meghatározásai alapján műfajnak tekinthetjük. A látlelet készítésének szabályait – az igazságügyi orvostan tantárgy keretében – minden orvostanhallgató tanulja, szakmai szabályait az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 16. sz. módszertani levele is leírja. (Ennek korszerűsített, pontosított és kibővített változata jelenleg készül, megjelenése rövidesen várható.) A látleletkészítés szabályai szerint a leírásnak tartalmaznia kell a sérülés pontos helyét, nagyságát (kiterjedését), jellegét (a sérülés részletes leírását, azaz jellemzőit), a kórismét (latin és magyar nyelven), a sérülés gyógytartamát, azonnali vagy várható következményeit (közvetlen vagy

közvetett életveszély; maradandó fogyatékoság vagy súlyos egészségromlás).

A tényszerűen és részletesen megfogalmazott műfaji szabályrendszer ellenére a látleletek gyakran félreérthetőek, igazságügyi szakértői vélemény elkészítéséhez csak részben vagy egyáltalán nem használhatók. Erről újra és újra megjelennek szakirodalmi utalások igazságügyi szakértők részéről is (Szabó 2008). Az igazságügyi szakértők azt ajánlják, hogy a sérülést objektíven, megfelelő részletességgel leíró lelet mellett lehetőleg értékelhető fényképek is készüljenek (Verhoff–Kettner–Lászik–Ramsthaler 2012).

Az igazságszolgáltatásban a legtöbb gondot azok a sérülések jelentik, amelyek az eljárás idejére már meggyógyultak (általában a lágyrészsérülések), így az eljárás idején gyakran már nyomuk sem látható, keletkezési módjukra és súlyosságukra kizárólag az orvosi lelet alapján lehet visszakövetkeztetni. Egy 2012-ben végzett átfogó tanulmány (Fogarasi 2012) bizonyította, hogy a korlátozott igazságügyi orvos-szakértői megítélhetőség nyelvi jelenségekre vezethető vissza, nevezetesen (és összefoglalóan) az ún. interdiszkurzivitásra. Az interdiszkurzivitás Bhatia (2010: 34) meghatározása szerint azt jelenti, hogy a műfajt használó szakmai beszélőközösség párbeszédés folyamataiban, illetve szakmai gyakorlatában olyan változatok jelennek meg, amelyek a szakmai szöveggörnyezetben belül a műfaji szabályok keveredését és elhajlítását, valamint más műfajok elemeinek (szakkifejezéseinek) beágyazódását okozzák.

A látleletet készítő (a sérülést leíró) orvos általában nincs tudatában annak, hogy a látlelet szakmai beszélőközösségében az orvosi lelet címzettje az igazságügyi orvos szakértő. Az igazságügyi orvos szakértő pedig elvárja (elvárná), hogy a látlelet megfelelő részletességgel és szakkifejezésekkel írja le a sérüléseket, mert a büntetőeljárásnál a szakértői véleményben csak helyesen kitöltött látlelet alapján tud válaszolni a sérülésekkel kapcsolatos bírói kérdésekre. (Legfeljebb magyarázat – de nem mentség –, hogy a sérülést ellátó orvos elsődlegesen a sérülések ellátására összpontosít, és kevésbé figyel a leletkészítésre.)

JELLEGZETES NYELVI HIBÁK ÉS LEHETSÉGES JOGI KÖVETKEZMÉNYEIK

A láttelelet készítő (a sérülést leíró) orvos általában annak sincs tudatában, hogy a nem megfelelő szakmaisággal készített láttelelet a jogi megítélés jelentős különbségeit (téves következtetéseit) okozhatja.

A fentebb már hivatkozott, 2012-ben készült korpusznyelvézeti és konkordancavizsgálat eredménye szerint a büntető-eljárásokban felhasznált orvosi látteleleteknek kb. 15 százaléka csak korlátozottan volt alkalmas igazságügyi szakértői megítélésre (Fogarasi 2012: 33). Az interdiszkurzivitás vizsgálata (a korlátozott igazságügyi szakértői megítélhetőség okaként) a műfaj gyakorlatában fellépő jellegzetes nyelvi hibákat fedett fel, amelyek a következők:

- a) a sérülések jellemzőinek nem megfelelő részletességű leírása,
- b) a szakszókincscsé válás folyamatának különböző szintjei,
- c) a rokon értelmű kifejezések gyakori jelenléte,
- d) az orvosi szaknyelv különböző vízszintes és függőleges rétegeiből származó szakkifejezések előfordulása,
- e) a névszói szókapcsolatok következtelen használata (Fogarasi 2012: 97–98).

Ebben a több szakterületet felölelő tanulmányban e hibák néhány tényleges példájával azt kívánjuk bemutatni, hogy azok milyen nehézségeket okozhatnak a lágyrészsérülések igazságügyi orvos szakértői megítélésében, illetve azt követően a büntetőeljárásban.

A SÉRÜLÉSEK JELLEMZŐINEK NEM MEGFELELŐ RÉSZLETES-SÉGŰ (HIÁNYOS) LEÍRÁSA

A műfaj szabályai előírják, hogy a leírásnak tartalmaznia kell a sérülés pontos helyét, nagyságát (kiterjedését), jellegét (a sérülés részletes leírását, azaz jellemzőit). *A már hivatkozott vizsgálat azt találta, hogy az egy sérülésre jutó dokumentált sebjellemzők száma 0,87, tehát még az egyet sem éri el* (Fogarasi 2012: 156). Ha ezeket a jellemzőket a látteleleten nem tüntetik fel, az igazságügyi szakértő kizárólag a kórismére hagyatkozhat, de annak helyességét – részletes leírás hiányában – ellenőrizni sem tudja. A jogi megítélés során a sérülés pontos helye tájékoztatást nyújt a bírónak a szándékos vagy gondatlan okozás vonatkozásában (a szándékos vagy eshetőlegesen szándékról; a gondatlanság alakzatáról); a vádlott és a sértett egymáshoz viszonyított testhelyzetéről. A sérülés jellege alapján az elkövetés eszközére is következtetni lehet; több elkövetés esetén a sérülést ténylegesen okozó eszköz és a tettes személye is azonosítható.

Ha a vélemény alapjául szolgáló lelet nem értékelhető megfelelően, a bíróság – az „in dubio pro reo” elv (az ártatlanság vélelme) alapján – csak a bizonyosságot értékelheti; ami nem bizonyítható, nem róható a terhelt rovására, és akár fel kell mentenie a vádlottat.

A SZAKSZÓKINCSCSÉ VÁLÁS FOLYAMATÁNAK KÜLÖNBÖZŐ SZINTJEI A Felber–Schäder (1999: 1733) által kidolgozott, majd Muráth Judit (2002: 84) által kiegészített modell alap-

ján megállapítható, hogy a látteleletekben előforduló szakkifejezések a szakszókincscsé válás folyamatának különböző szintjeit képviselik (Fogarasi 2012: 92). Nincs szabványosított kifejezés, és gyakoriak a meghatározással nem rendelkező, általánosan elfogadott jelentésben szélesebb körben ismert, valamint a kizárólag egyes orvosok által használt szakkifejezések.

A „seb” és a „sérülés” fogalma nem csak a köznyelvben, az orvosi szóhasználatban is keveredik. Seb lehet bármely bőrbetegség tünete vagy következménye, seb a visszérbetegség által okozott lábszárfekély, de seb lesz az elvakart szűnyogcsipés helyén is. Az igazságügyi orvostan (és a jog) a külső erőbehatástól keletkezett *sérülést* ezektől megnevezésében is élesen elkülöníti. A sérülések latin kórisméjében azonban a *vulnus* szerepel, és az igazságügyi orvostan nevezéktana is „sebjellemzők” névvel illeti a sérülések részletes leírásának az elemeit. Sajátszerű példa a *horzsolts seb* kifejezés használata is. Az igazságügyi orvostan meghatározása szerint a testfelszín és egy tompa, érdes felszínű tárgy egymáshoz viszonyított érintőleges elmozdulása következtében *horzsolás* jön létre, amely a hám érintett részének felsodródásával jár. A *horzsolts seb* kifejezés nem létezik az igazságügyi orvostan szakszótárában. A horzsolás – igen kevés kivételtől eltekintve – nyolc napon belül gyógyuló sérülés; a büntetőeljárás szerint a könnyű testi sértés nem hivatalból üldözendő cselekmény. Hivatalból üldözendő cselekménnyé csak abban az esetben minősül, ha szándékos cselekmény alapján a súlyos testi sértés kísérlete megállapítható.

A sérülés általában a kültakaró-folytonosság megszakításával jár; anyagiánnyal járó sérülésnek nevezzük azokat, amelyeknél a sebszélék maradéknélkül nem illeszthetők egymáshoz (pl. lőtt sérülés vagy kiharapás). A fedett csontsérüléseknél a bőrön nem minden esetben keletkezik folytonosság megszakítás. A horzsolás, a folytonosság megszakítás, az anyagiánnyal – ha külső erőbehatástól keletkezik – nem seb, hanem sérülés.

A ROKON ÉRTELMŰ SZAVAK GYAKORI JELENLÉTE Míg más, kevésbé kötött műfajokban stilsztikailag kifejezetten előnyös a rokon értelmű szavak nagy száma, e szigorúan szabályozott és szabatos szakkifejezések használatát megkívánó műfajban inkább zavart, félreértéseket okozhatnak. Az igazságügyi orvos szakértői megítélésben különösen az okozhat nehézséget, ha hasonló jelentésű kifejezések használata a sérülés jellemzőinek hiányos leírásával párosul. A *seb*, illetve *sérülés* megnevezések a köznyelvben (és néha az orvosi szóhasználatban is) akár rokon értelmű szakszavakként is értelmezhetők (az igazságügyi orvostanban fogalmi különbség!). Ugyanígy rokon értelmű kifejezéseként használják a baleseti sebész szakorvosok a *zúzott sérülést* a *repszett sérülés* helyett. (Különösen olyan repesztett bőrsérüléseknél, amelyek többszörösen elágazódnak.) Ahogyan a horzsolás sem, a zúródás sem jár a bőrfolytonosság megszakításával; a *zúzott sérülés* (= *zúródás*) a szövetek tompa erőbehatásra keletkező összenyomódása következtében jön létre; a bőr alatti

kötőszövet és izomszövet bevezését (vérbeszűrődést) jelenti, amely a bőr alatt futó vékony erek, esetleg izomrostok szakadásából származik. A jogi megítélés szempontjai ugyanazon okból megtevesztők lehetnek, mint arról a sérülés leírasi hiányosságainak részletezése során fentebb már írtunk.

Részlet igazságügyi szakértői véleményből:

„Megjegyzendő, hogy a látlelet pontatlan, nem leletszerű. A sérülés leírása hiányos, nem részletes (a sebfalak, sebalap, sebzugok, sebszélek leírása teljesen hiányzik). A diagnózisok között »vulnus contusum capitis« szerepel, amely zúzott fejsérülést jelent. A leírás szerint »bőségesen vérző« volt, és a sérülést varrattal kellett egyesíteni. Ezek alapján bizonyossággal határozatosan valószínű, hogy a sérülés valószínűleg repesztett sérülés volt.»

(Forrás: Pécsi Tudományegyetem, ÁOK Igazságügyi Orvostani Intézet)

AZ ORVOSI SZAKNYELV KÜLÖNBÖZŐ VÍZSZINTES ÉS FÜGGŐLEGES RÉTEGEIBŐL SZÁRMAZÓ SZAKKIFEJEZÉSEK ELŐFORDULÁSA A látlelet szakmai beszélőközösségének nyelvhasználatát a gyakorlatban (Hoffmann 1984: 65; Kurtán 2003: 48 alapján) különböző vízszintes és függőleges rétegekre tagolhatjuk. Függőleges irányban a tudományos nyelvi, a szakmai, a köznyelvi és a felhasználói nyelvi szintek, vízszintesen pedig az orvostudomány különböző szakterületei szerint. A látleletek nyelvhasználatában minden függőleges rétegből kölcsönzött kifejezés előfordul, valamint a baleseti sebészet, az igazságügyi orvostan, a radiológia és egyéb orvosi (akár jogi) szakterületek kifejezései is keverednek (Fogarasi 2012: 93). Nem ritkán a sérült elbeszéléséből származó idézet jelenik meg a sérülés „objektív” külső leírásában (pl. *dulakodás nyomai a nyakon*). Ilyen „kórisme” esetén az igazságügyi orvos szakértő – amennyiben nem áll rendelkezésére a sérülés külső jegyeinek leírása – csak találgathat a sérülés jellegével és keletkezési módjával kapcsolatban.

Ha a látleletet kiállító orvos – az egyéb orvosi szakterületeken ugyan elsődleges jelentésű – *seb* szót önmagában (a sebjellemzők leírása nélkül) használja a látlelet „leíró” részében és kórismeként, az igazságügyi orvos szakértőnek egyáltalán nem ad útmutatást a „seb” jellegéről (tünet vagy következmény) és keletkezési módjáról (betegség vagy erőbehatás). (A „seb” nem mindig sérülés. L. fentebb.)

A látlelet leíró részében (a külsérelmi nyomok fejezetében) gyakori a sérült panaszát megnevező „leírás” (*fájdalmas, nyomásérzékeny*) is. Ha a megjelölt területen nem látható valamilyen tárgyilagosan is megállapítható elváltozás (legalább duzzanat), a szakértő nem lehet bizonyos abban, hogy a panasz valamilyen erőbehatás következménye.

A szakértői véleménynek három szintje lehet: *biztos* (bizonyos – kizárt), *valószínűségi* (ezen belül: lehetséges/valószínű – valószínű – a bizonyossággal határozatosan valószínű), *nem*

kizárható. A csak a személyes panaszt „leíró” látlelet alapján a szakértő csak a „teljes bizonyossággal nem zárható ki, de orvosszakértőileg nem is bizonyítható” szintig terjedő véleményt tud adni. Ha a bíróságnak nem áll rendelkezésére egyéb bizonyíték, a testi sértés vádja alól – az „in dubio pro reo” elv alapján – fel kell mentenie a vádlottat, és más minősítést (garázdaság, becsületsértés) állapíthat meg. A büntetés kiszabása szempontjából a minősítésnek alapvető jelentősége van.

NÉVSZÓI SZÓKAPCSOLATOK NEM KÖVETKEZETES HASZNÁLATA A folytonosságmegszakítással és anyagiánnyal járó lágyrészsérülések megnevezései a *sérülés* szóból és egy befejezett melléknévi igenévből állnak. A sérülés kifejezés önmagában nem rendelkezik önálló jelentéssel e műfajon belül, csak a sérülés keletkezési módját kifejező melléknévi igenéssel együtt (pl. *szúrt sérülés, repesztett sérülés, lött sérülés* stb.). Előfordul azonban, hogy a látlelet készítője nem tesz különbséget az egyes sérülésformák csoportjai között (vagy „összetevészi” őket), és egybeolvaszt két teljesen különálló tárgykört. A leggyakoribb példa erre a *metszett sérülés* és a *vágott sérülés* szakkifejezések pontatlan használata (gyakran egyazon sérülés megnevezésére, egy látleleten belül). E hibafarmával kapcsolatban fordulhatnak elő a legsúlyosabb jogi következmények. A gondatlan (véletlen) vagy szándékos cselekmény jogi elbírálása teljesen más; a keletkezési mód ismerete nélkül a pontos minősítés nem mindig lehetséges; a szakértő nem tud választ adni arra a kérdésre, hogy a sérülés – esetlegesen – okozhatt-e közvetett vagy közvetlen életveszélyt.

A névcsoportok összemosisának egyik oka lehet, hogy a sebészeti tankönyvek az igazságügyi orvostan osztályozásától eltérő módon – nyilvánvalóan inkább a kezelési szempontokat figyelembe véve – osztályozzák a sérüléseket, és egy csoportként kezelik e két sérülésformát „*metszett és vágott sérülésként*” (Fogarasi 2010).

Részlet látleletből:

Külsérelmi nyomok: „*A bal hüvelykujj alapperc med. oldalán 2 cm-es éles szélű, falú metszett seb.*” Kórisme latinul és magyarul: „*Vuln. caes. pollicis. l.s. – A bal kéz I. ujj vágott sebe.*”

Amit a köznapi nyelvhasználat a *vágás* szóval fejez ki (pl. a kenyérből vagy szalámiból szelet levágása vagy az ujj *elvágása*), az a metszés módja szerint történik. (Az igazságügyi orvostan nevezéktana ezt a *metszés* kifejezéssel jelöli.) Valószínűsíthető, hogy még a sebészek is kizárólag bizonyos sebészeti műtéti beavatkozásokkal kapcsolatban alkalmazzák a *metszés* szót (mint pl. a *császármetszés, felső középső hasmetszés* stb. szakkifejezésekben), és minden más esetben ők is a hétköznapi értelemben vett *vágás* kifejezést használják. A köznyelvben is csak vágóeszközként szerepelnek az éllel bíró használati tárgyak; metszőeszköznek még a borotvát sem nevezik.

Az igazságügyi orvostan meghatározása szerint *metszett sérülést* (*vulnus scissum*) okoz, ha az éllel bíró eszköz élével

párhuzamosan elmozdulva hatol a szövetek közé. (Okozhatja borotva, éles kés, tört üveg vagy vékony fémlap széle.) *Vágott sérülés* (vulnus caesum) akkor keletkezik, ha az éllel bírő eszköz élére merőlegesen elmozdulva hatol a szövetek közé. (Okozhatja balta, kard, fokos, vagy bármilyen más, éllel bírő eszköz vagy tárgy.) A vágott sérülés jellege az eszköz élének élszögétől függ. „Tompá élű” vágóeszköz által okozott vágott sérülés sebszélei horzsoltak, zúzottak lehetnek; nagyobb súlyú eszköz, kisebb sújtó erő mellett is okozhat mélyre (akár csontig) hatoló sérülést.

A jogi minősítés szempontjából nagy jelentősége van annak is, hogy a sérülést létrehozó eszköz alkalmas-e életveszélyes sérülés okozására, vagy emberi élet kioltására.

Bármely éllel bírő eszköz okozhat metszett sérülést is: balta, fokos, kard, vagy „tipikusan” vágott sérülést létrehozó eszköz éle is mozdulhat az éllel párhuzamosan, ilyen módon metszett sérülést okozva. (A sérülésformák elkülönítése csupán a sérülést okozó eszköznek az eszköz éléhez viszonyított elmozdulási iránya alapján lehetséges.) A kórisméket felcserélő vagy „öszszetevésztő” baleseti sebész e két fajtát egyként kezeli, mivel a kezelés szempontjából – lényegében – nem lát különbséget a két (különböző) keletkezési mód között. Az orvos szakértőnek azonban válaszolnia kell(ene) arra a bírói kérdésre: keletkezett-e a sérülés az eszközzel történő „hadonászás” (védekezés, véletlen) során, vagy célzottan támadta az elkövető a sértettet. (Mivel gyakran mind a sértett, mind pedig a vádlott arra hivatkozik, hogy a másik támadta meg őt, és ő csak önvédelemből cselekedett, a nem egyértelmű látéleli leírás ahhoz vezethet, hogy már a büntetőeljárás elején téves gyanúsítás alapján kerül meghatározásra a sértett és a vádlott személye.)

Ha a kérdés tisztázható (lenne), a nyomozóhatóság már az elkövető személyének megállapítása során eme fontos adat ismeretében ítélné meg a cselekményt; a bíróság pedig a minősítés szempontjából fontos adat birtokába jutna. (Az elkövető szándékos vagy gondatlan magatartása más-más következménnyel – büntetéssel – jár.)

Ha pontatlan (vagy „hibás”) a látélel, a szakértői vélemény is pontatlan (vagy téves következtetésre jut). A bírósági megítélést megnehezíti, ha a szakértő nem tud válaszolni a minősítés szempontjából lényeges kérdésekre; ha pedig a látélel félrevezeti a szakértőt, a szakértő – a látélel készítő klinikus hibája miatt, „önhibáján kívül” – „félrevezeti a bíróságot”; a minősítés téves vagy megalapozatlan lesz, a minősítés alapján kiszabott ítélet pedig – a valós cselekményhez mérten – vagy túl enyhe, vagy túl súlyos lesz.

KÖVETKEZTETÉS Az orvos szakértők gyakorlati tapasztalata szerint a látéleltek pontatlanok, gyakran használhatatlanok. Ezt nyelvészeti kutatás eredménye is alátámasztja. A látéleltek készítő orvosok nincsenek tudatában annak, hogy a pontatlanul kiállított látélel milyen jogi következménnyel járhat az igazságszolgáltatásban (a nyelvészet nyelvére lefordítva: a

látéleltek készítő orvosok nincsenek tudatában annak, hogy a látélelhez tartozó szakmai beszélőközösség résztvevői a másik oldalon igazságügyi orvos szakértők, nyomozók, bírák). Elvárható lenne, hogy a látélel kiállító orvosok ismerjék: a látélel – mint műfaj – milyen konkrét elvárásokat támaszt a látélel tartalmát, szakszókincsét és terjedelmét illetően. Várhatóan hasznos lesz, ha a látélel kitöltésének szabályait összefoglalni készülő újabb módszertani levél több segítséget fog nyújtani a klinikusoknak és a háziorvosoknak a legfontosabb jelentések tisztázásával. (Ha egyáltalán ismerni fogják.) A mindennapi gyakorlathoz (annak megkönnyítésére és az igazságszolgáltatásban használható „minőségű” látélel készítéséhez) a Pécsi Tudományegyetemen folyamatban van a látélel kitöltését segítő szoftver fejlesztése (jelen tanulmány szerzőinek közreműködésével), amely támogatná az orvosokat az olyan hibaforrások elkerülésében, amelyek – a nyelvészeti vizsgálatok szerint – korlátozzák a látélel készítését igazságügyi orvos szakértői megítélhetőségét (közvetlenül az igazságszolgáltatás megalapozottságát).

IRODALOM

Az Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 16. számú módszertani levele az 1997-es Egészségügyi Törvényhez. 23. 1103. http://igor.diogenes.hu/download/modszlev/16_mszlev.pdf. [2014. 07. 09.]

Bhatia, V. K. 1993. *Analysing Genre – Language Use in Professional Settings*. London, Longman.

Bhatia, V. K. 2010. Interdiscursivity in Critical Genre Analysis. *Discourse and communication* 21 (4/1): 32–50.

Felber, H. – Schaefer, B. 1999. Typologie der Fachwörterbücher. In: Hoffmann L., Kalvenkämper H., Wiegand H. E. (eds.): *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft = Languages for special purposes*. Bd. 14. Berlin/ New York, de Gruyter, 1725–1743.

Fogarasi, K. 2010. Sebtypusok, sebleírások terminológiai problémái traumatológiai látéleltekben. In: *Porta Lingua. Tudományterületek és nyelvhasználat*. Szaknyelvoktatók és Kutatók Országos Egyesülete, Debrecen, 121–138.

Fogarasi, K. 2012. *Limited Forensic Assessability of Soft Tissue Injuries. Contrastive Terminological Analyses of Hungarian, Austrian and German Medical Diagnostic Reports*. PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, Pécs.

Fogarasi–Nuber, K.–Rébék-Nagy G. 2013. Soft Tissue Injuries in Hungarian and Austrian Medical Diagnostic Reports. *Acta Medica Marisiensis* 59/2: 100–103.

Hoffmann, L. 1984. *Kommunikationsmittel Fachsprache*. Akademie Verlag, Berlin.

Kurtán Zs. 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Muráth, J. 2002. *Zweispachige Lexikographie*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Swales, J. M. 1990. *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. University Press, Cambridge.

Szabó Á. 2008. Látélel a látéletről. *Házi Jogorvos* 1/4: 13–18.

Verhoff, M.–Kettner, M.–Lászik, A.–Ramsthaler, F. 2012. Digitale Fotodokumentation im Rahmen der klinischen Erstversorgung: Forensisch relevante Verletzungsbefunde. *Deutsches Ärzteblatt International* 109 (39): 638–642. [https://www.aerzteblatt.de/archiv/130982/Digitale-Fotodokumentation-im-Rahmen-der-klinischen-Erstversorgung-Forensisch-relevante-Verletzungsbefunde?](https://www.aerzteblatt.de/archiv/130982/Digitale-Fotodokumentation-im-Rahmen-der-klinischen-Erstversorgung-Forensisch-relevante-Verletzungsbefunde) [2014. 07. 09.]

Kapronczay Katalin

Zsoldos János, Veszprém megye főorvosa és a nyelvészet

A XIX. század első évtizedeiben zajlott nyelvújítás és a tudományok fejlettségének megfelelő magyar szakkifejezések létrehozására irányuló törekvések számos tanulmány, könyv, különböző műfajú feldolgozás tárgyául szolgáltak. A nyelvújítás mozgalmas évtizedeiben kibontakozott nyelvészeti irányzatok, az éles vitákban legtevékenyebb nyelvészek, irodalmárok, szaktudósok elvei, művei is ismertek. A korszak tanulmányozása azonban számos olyan szakember munkásságára is ráirányítja a figyelmet, akik kissé a „nagyok” árnyékában maradvá váltak részeseivé a nyelvújítás csatározásainak, ezzel is alátámasztva, hogy a nyelv ügyét közügynek tekintette a társadalom.

Zsoldos János nevét a magyar orvoslás története Veszprém megye első főorvosaként, egy kiváló nőgyógyászati-szülészeti könyv, egy több kiadást megért dietétika – az egészség megtartására és a helyes életmód szabályaira vonatkozó előírások – szerzőjeként említi, továbbá egy egészségügyi jogszabálygyűjtemény összeállításának érdemét emeli ki. Nyelvészeti tevékenysége, az orvosi szaknyelv jobbítására irányuló munkásságának elemzése azonban nem kapott kellő hangsúlyt.

ÉLETE Köveskálon született 1767. május 2-án. Édesapja református pap volt Pápán. A protestáns szellemiség kétségtelenül befolyásolta tanulmányait, életútja bizonyos álmomáit. Sopronban, majd Debrecenben, a nagy tekintélyű kollégiumban tanult. Ekkor mutatkozott meg érdeklődése a természettudományok, a matematika és a fizika iránt. A kollégium régi szokásai szerint ezeket a tárgyakat segédoktató-

ként tanította is a fiatalabb növendékeknek. 1790-től 1792-ig Halason volt tanító. 1792-ben a jénai egyetem orvosi fakultására iratkozott be, ahol neves professzorok tanítványaként készült a hivatására, a gyógyításra. A természettudományok és a botanikát *August Johann Georg Karl Batsch* (1761–1802), az oszteológiát és a materia medicát *Hr. D. Bretschneider*, a kémiát és gyógyszertert *Johann Friedrich August Göttling* (1753–1809), az anatómiát, élettant, sebészetet és szülészetet *Justus Christian Loder* (1753–1832), a kórtant és a specialis terápiát *Christian Gottfried Gruner* (1744–1815), az általános terápiát *Christoph Wilhelm Hufeland* (1762–1836), a klinikumot az idősebb *Stark*,¹ az ars formulandit, vagyis a vényírást az ifjabb *Stark*² vezetése alatt tanulta. Zsoldos részt vett a tudományos közéletben is, így az 1793-ban létrehozott jénai fizikai társaság egyik alapító tagja lett, ezt díszes oklevél is bizonyította. 1794-ben elhagyta Jénát, majd felkereste Freyburgot, Hallét, Gothát és

Bamberget, és még ebben az esztendőben Bécsben folytatta tanulmányait, itt avatták orvosdoktorrá 1795 decemberében. 1796-tól kezdve Pápán működött gyakorló orvosként, egészen 1832. május 12-én bekövetkezett haláláig.

Veszprém megyei évei cseppet sem az „álmos”, nyugalmas vidéki orvosi gyakorlatot tükrözték. Már 1798-ban felhívta a városi közgyűlés figyelmét a tevékenységével, azzal a buzgalommal és hivatástudattal, amellyel a nemesi felkelés sérült és beteg résztvevőit ápolta, illetőleg megóvta őket – és a lakosságot is – a francia seregek által terjesztett „forró nyavalyától”. Ekkor a megye tiszteletbeli orvosi címét adományozták neki.

1. Stark, Johann Christian (1753–1811) az idősebb.

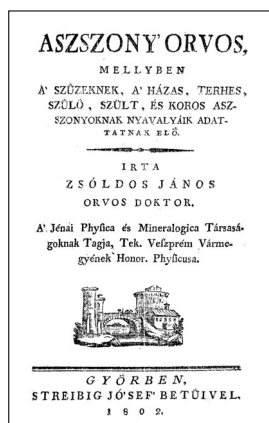
2. Stark, Johann Christian (1769–1837) az ifjabb, az előbbi unokaöccse.

1801-ben a pápai irgalmasok kórházának lett vezető orvosa, amit életrajzírói azért is hangsúlyoznak, mivel Zsoldos református volt. A napóleoni háborúk idején, a Pápán létrehozott francia hadikórházban, illetőleg a bencések és az irgalmasok kórházában, a Szent Ilona ispotályban és a Várban létesített hadikórházban – mint a kórházak megbízott vezetője – több ezer osztrák, francia és magyar sebesült ellátásáról gondoskodott (Mászárosné Varga 1976). A francia hadvezetés a háláját kifejező oklevelet adományozott neki, 1810-ben pedig „a köteles közhaszonra tett orvosi fáradozásaiért” királyi kitüntetésben részesítették, ahogy a korabeli feljegyzés megfogalmazza: „a polgári nagyobb arany érdempénzt füllel és szalaggal nyere jutalmául hű fáradozásának” (Kovács 1832: 281). Az 1809–1810-es esztendő hadi egészségügyi történéseinek hiteles, számszerű adatokat is tartalmazó krónikáját a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-es évfolyamában közölte (Zsoldos 1832). 1816-ban, Pápán – Vizeky Tallián Rozália nemes asszony e célra létesített alapítványára támaszkodva – megalapította az „Aszszony Ispotályi Intézetet”. 1823-ban a vármegye első „rendes” orvosává nevezték ki. Ugyanebben az esztendőben elnyerte a bécsi *Amtsblatt* gyógynövényes terápia témakörben meghirdetett pályázatának 100 arany jutalmát (Kovács 1832). 1830-ban a pesti egyetem választotta tagjává. Nemzetközi elismertségének bizonyítékeként még 1798-ban a jénai Mineralógiai Társaság a levelező tagjai sorába választotta. Szakirodalmi munkásságát 1802-től követhetjük nyomon.

ZSOLDOS NYELVÉSZETI MUNKÁSSÁGA Zsoldos János első, nagyobb lélegzetű munkája 1802-ben látott napvilágot *Aszszonyorvos...* címmel. Az összeállítás a női nem betegségeivel, kisebb-nagyobb egészségügyi problémáival foglalkozik, az előszó szerint a legszélesebb olvasói körre számítva. „Írtam én ezt Orvos Társaim” számokra, hogy gondolataimat én-is gondolataikhoz adjam. Írtam a’ Nemorvosok ’s szenvedők számokra, hogy tudják

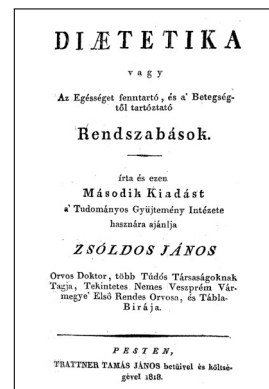
mérni bajaiknak kitsinsységét, vagy pedig veszedelmeknek nagyságát, és így vigasztaltassanak, ha a’ baj múlandó, és természeti: vagy pedig serkentessenek az Orvoshoz való folyamodásra, ha változások valóságos nyavalya. Nem azért írtam ám hát a’ Nemorvosok’ számokra, hogy e’ szerént kuruzsolván, magoknak vagy másnak kárt és veszedelmet okozzanak... a Közönség jobban-jobbán esmerkedjen meg a’ maga természetével,

tanullya okos magatartása által a’ nyavalyákat kerülni... a’ beteg [...] minél előbb keressen Orvost [...] végezetre, hogy bajától megszabadulván tudja a’ volt beteg mit cselekedjen, hogy előbbeni nyavalyájába vissza ne essen” (i. m. 12–13). – Valóban bölcsen megfogalmazott egészségnevelői szándék.

Szintén az előszóban elmélkedik az orvosi nyelv aktuális helyzetéről, problémáiról és a lehető megoldásról. „Sok receptet írni nem akartam, minthogy minden nyavalyákban az előszámlált szerekből minden Orvos tud Receptet tsinálni. Az idegen országi, és esmeretlenebb Szerek többnyire tsak Deákul vagynak [...] mivel a’hány Vármegye, annyiféle neveik vagynak Magyarul. Tökélletes Magyar Orvosi Könyv addig nem-is készíthetetik, míg közönséges Magyar Szótár [...] nem készítettetik...” (i. m. 13). Majd rátér a kötet nyelvezetére: „...nem akartam ujj szóknak tsinálásában Dictátor lenni” (i. m. 13). Mindezt egyszerűen azzal indokolja, hogy ha valamely fogalom kifejezésére talált régebben használt, elterjedt, elfogadott szót, akkor azt igyekezett megtartani, és erőszakkal nem cserélte le a saját maga által kitalálttal. Alapelvként valotta, „hogy valamely szót sem nem az auctoritas, sem nem a’ Philosophia tesz valamely nyelv tulajdonává: hanem egyedül a közönséges bé-vétel, a’ vele való közönségesebb élés” i. m. 14) – vagyis a közhasználatban való elfogadás. A könyv szövegének könnyebb megértése érdekében magyar–latin szótárt állított össze, amelyet függeléként csatolt a kötethez (12 oldal terjedelemben, mintegy 300 kifejezést tartalmazva). A szövedet áttekintése igen tanulságos, mindenképpen igazolja Zsoldos azon nézetét, hogy nem kell erőltetni olyan szavak használatát, amelyeket nem fogadott be a köznyelv. Szinte csak elvétve találni olyan kifejezést, amely a „mesterséges csinálmány” érzetét keltené. Leszámítva a korabeli, nem egységes helyesírásból adódó következtelenségeket, a mai szóhasználatban is helytálló orvosi, botanikai, vegyszeti kifejezéseket gyűjtött egy csokorba Zsoldos.

A megjelenés idejét illetően *Diaetika...* című könyvéről kell szólnunk a második helyen. Az 1814–1818-ig terjedő években jelentek meg a munka különböző kiadásai, átdolgozott, illetve bővített változatai. A kötet megírásának és közreadásának célját röviden és találóan fogalmazta meg a szerző: „Valamint átaljában nehéz meghatározni, mellyik legyen nagyobb szerencse, a’ veszedelmet elkerülni-e’, vagy pedig a veszedelemből kimenekedni, úgy az Életre nézve-is, nem könnyű megítélni, hogy valyon az egészségnek az Élet rendszabási által való megtartása legyen-e nagyobb mesteriség, vagy pedig megbomlásának Szerek által való orvoslása (i. m. V). Irányelve az ókori mesterek munkáiban foglaltak felidézése és a műfaj klasszikusaként tisztelt salernói orvosi iskola szerzői által összefoglalt életviteli tanácsok követése, természetesen saját tapasztalatainak hozzáadásával. A kötet nyelvezetéről is említést tett, ekkor már kritikát is fűzve eddigi nézeteihez: „Ujj szókkal, kivéven a’ mellyeket már több Írók-is bevettek, nem éltem, minthogy ujj Magyar Nyelvet költeni nem akartam, sőt több idegen, de megmagyarosodott,

és érthető szókat megtartottam. Bár mások-is [...] gondolnák meg magokat, és tartózkodnának, magok magokat Tudósoknak megtévén, kényyén kedvekre túl a Kaptafánn-is Törvényt hozni, és ne dúlnák-fel Nyelvünknek természeti, és egy álomtól vagy egy két Vélekedéstől éppen nem függhető, eredeti tökéletes Alkotványát” (i. m. XI–XII).

A függelékként mellékelte szótár viszonylag kisebb terjedelmű – összesen nyolc oldal –, Zsoldos útmutatóul pontosan megnevezi azon más szerzők műveit, amelyek szavait átvette, forrásul használta. A névsor és a hivatkozott munkák figyelemre méltóak, valóban kiváló könyvekről van szó, mind tartalmilag, mind nyelvészeti szempontból.

„P.T.” rövidítéssel jelzi a Torkos-féle *Pozsonyi Taxát* (Torkos 1745), megjegyzésként hozzáfűzi: „...mellyet kár, hogy nem minden ujj Magyar fűvészek tudnak”. Nyilvánvaló, hogy a *Pozsonyi Taxát* a gyógynövénynevek, gyógyszeralapanyagok nevei szempontjából használta forrásul. A „NY” monogram *Nyulas Ferenc* (1758–1808) erdélyi országos főorvos háromkötetes, erdélyi orvosi vizekről szóló munkáját rejti, amely a magyar kémiai szaknyelv létrehozásának első állomása (Nyulas 1800). Az „F” betű *Fejér György* (1766–1851) tudós teológusra, az Egyetemi Könyvtár igazgatójára, egyetemi professzorra utal, gazdag teológiai, filozófiai, pedagógiai és szinte a művelődés valamennyi ágát feldolgozó írásművei közül kiemelve *Anthropologia* című könyvét (Fejér 1807). „D.F.” (vagyis doktor Földi) betűjellel *Földi János* (1755–1801) orvosdoktor, természettudós és nyelvész *Természeti Historiáját* jelzi Zsoldos, amely kötet röviddel Földi halála után jelent meg Pozsonyban, és a tudománytörténet éppen a magyar szakkifejezésekkel kapcsolatban hívja fel rá a figyelmet. „Máty” – természetesen *Mátyus István* (1725–1802) *Diaetetikájára* (Mátyus 1787–1793) utal. „M.J.” – *Márton József* (1771–1840) nyelvész, lapszerkesztő; a *Magyar Hírmondó* és a *Magyar Kurír* szerkesztője, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, aki számos nyelvtudományi munka, nyelvtan és szótár szerzője volt. A Zsoldos által említett lexikon feltehetően az *Uj német-magyar és magyar-német lexicon, vagy is szókönyv* című kötet lehet, amelynek Bécsben, 1803-ban volt egy kiadása. „V”: *Varga Márton* (1767–1818) természettudós, tanár, kiváló nyelvész, az Erdélyi Nyelvművelő Társaság tagja. *Természet Tudománya* (Varga 1808) a kor egyik legkiválóbb tankönyve volt. „L’”: *Láczai József hajdani testi, most Lelki Tanító Munkáji* – írta Zsoldos. Minden bizonnyal *Láczai Szabó József* (1761–1828) református lelkész és tanítóról van szó, aki szintén jeleskedett a nyelvészet terén, levelezésben állt Kazinczyval is. „A” betűvel saját *Aszszonyörvos* című munkájában is „előforduló, és azolta többektől bévétettett szókat” jelölte Zsoldos. „A’ hol semmi jegy nintsen, azok vagy közönségesebbek, vagy pedig természetiek” – fejezi be a jelmagyarázatot Zsoldos.

Az elkövetkező években már egyre több olyan cikke, tanulmánya jelent meg, amelyek túlléptek az orvosi szaknyelv magyarázásán, tökéletesítésén. Gyakorta közölte írásait a Tu-

dományos Gyűjtemény (1817–1841) számaiban, a havi rendszerességgel megjelenő folyóirat a nyelvújítás, nyelvművelés fontos fóruma volt. Itt jelent meg többek között *Kazinczy Ferenc: Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című tanulmánya is, amelyben a nyelvújítási harc két szembenálló, ellentétes nézetet valló tábora közötti vitát szándékozott lezárni. Ugyancsak itt zajlott *Bugát Pál* és *Almás Balogh Pál* nevezetes és heves vitája az „agy” vagy „agyvelő” szavak helyességéről, illetve helytelenységéről.

A *Tudományos Gyűjtemény* 1825. évi kötetében jelent meg „P.O.” monogrammal *A Magyar nyelv tisztogatását tárgyazó Intézet és Vélekedés* című közlemény, amelynek szerzőségével kapcsolatban különbözőképpen vélekedett az utókor. Zsoldos egyéb írásainak egyértelmű utalásai alapján azonban szinte kétség sem fér hozzá, hogy az írásmű létrehozásában Zsoldos legalább is társszerzőként működött közre. A hosszú, kiforrott nyelvészeti tanulmány a mértéktartó ortológusok „pontos fontolással” történő nyelvművelésének alapelveit egyeztette le: „...nem elég a’ helytelent piszkálni, hanem szükség a’ helyeset is ki mutatni [...] kiki a’ mit rosznak talál, csak azt, de nem haszontalan és semmit sem építő gúnyolással [...] okokkal bírálni, [...] és a közönséggel bővebb megítéltetési czélból [...] közleni méltóztasson...” (1825: 3). Nyelvünk hibáinak kigyomlálásához nagy segítségnek tartja – több kortársához hasonlóan – egy alapszótár összeállítását. Az orvosi szakkifejezések alakításának módjára egy bekezdést szentel, felsorolva azokat a szerzőket, akiknek munkái példaértékűek lehetnek ebben a folyamatban. „A’ szók magyarossága megvísgálására szolgálendő [...] példákat Doctor Páriz Pápai, Doktor Gyarmati, dr. Nyúlas, dr. Decsy, dr. Földy, Dr. Szentgyörgyi, Dr. Heisler, Dr. Rátz, Dr. Kovács, Dr. Molnár, a’ Debreczeni Társaság, Kazinczy, Fehér, Kulcsár, Szeder, Kaszai, Horváth, Beregszászi, Pápay, [...] nem különben a’ Tud. Gyűjteményekbe beiktattott tudós munkákban” (i. m. 4). A nyelvművelés programját így foglalta össze: „...azon legyünk, ha kevesen is, hogy nyelvünket zavarodásba magunk ne hozzuk, hanem a’ mint csak lehet mindenféle előítéleteket, rosz szokásokat, visszaéléseket, maga megbizottságot, s egyéb e’ féle akadályokat meggyőzve félretevén, azt mint legfőbb nemzeti caractert köz értéssel és öszve vetett vállal tökéletesíthessük” (i. m. 34).

1826-ban jelent meg *Vidovics Ágoston* (1794–1850) lelkész, író és nyelvész *A’ Magyar Neologia Rostálgottatása* (Pest, Trattner Mátyás nyomdája.) című könyve, amelynek előszavát Zsoldos János írta. Az előszóból, a kötet létrejöttének körülményeiből számos olyan részletre derül fény, amely adalékul szolgál Zsoldos nyelvészeti szemléletének alakulásához, kutatásai hátterének megértéséhez. Vidovics Ágoston a mérsékelt nyelvújítók táborához tartozott, Kazinczy és követőinek „udvarias” bírálója volt. Életének jelentős részét a Nyugat-Dunántúlon, Pápán, majd Pápakovácsiban töltötte. Lelkesi tevékenysége mellett – mint ahogy az szokás volt – szabadidejét irodalommal, a tudományok művelésével töltötte, háza a körhöz tartozott értelmiségének lett találkozóhelye. A körhöz tartozott

Pápay Sámuel (1770–1827) író, nyelvész, tanár, jogász, az első magyar nyelvű rendszeres irodalomtörténet szerzője, akit 1805-ben Veszprém megye megbízott a hivatali nyelv magyarosítására irányuló javaslat kidolgozásával. A munka sikerrel elkészült, 1807-ben nyomtatásban is közreadták. Szoros kapcsolat fűzte Kazinczyhoz, ezt hátrahagyott terjedelmes levelezésük is bizonyítja. Pápay nevét Zsoldos sokszor említi nyelvészeti tárgyú írásaiban. Gyakori vendég volt Horváth Endre pap, szépíró, Kisfaludy Mihály – Károly és Sándor apja –, sőt Fejér György (1766–1851) magas rangú pap, teológus, történész is. Ezen baráti körhöz csatlakozott hasznos eszmecserére, közös munkára Zsoldos János. A magukat „Somlyó tájján élőknek” nevező kis társaság a lehetőségek szerint járult hozzá a reformkori szellemi élet alakulásához, a nyelvészet problémáinak megvitatásához, megoldásához.

Vidovics könyvének előszavában találjuk meg azt a félérthetetlen utalást, amely bizonyítja, hogy az előzőekben említett, monogram alatt megjelent tanulmányt ez a „Somlyó tájji” társaság írta. „...itt a Somlyó tájján néhány nyelveket szeretők azon célra próbát tenni kezdettek, és legelsőbben is P.O. betűk alatt az egész Intézettről, és némely új írásbeli fundamentumos [...] hibákról az első Értekezést a Tudományos Gyűjteménybe beküldötték” (Zsoldos i. m. III). Az általános nyelvészeti kérdések taglalása mellett természetesen nem maradhat ki a szakmai nyelv problémája: „A közönséges grammatikai rostalgatások után már következne az eláradt sok Mesterszók vizsgálása, ha tudniillik Pap, Törvényes, Orvos, Természetvizsgáló, Földmérő, Gazda, Mesterember, Boltos, és mindenféle áruló s kereskedő összevetett vállal kiki a magáét, maga félével egyetértőleg megrostálná, a mely úton az összehordott igazságokból leghamarább lehetne osztán az egész igazi megállapíthatását reményleni” (i. m. VI) – fogalmazta meg Zsoldos.

Vidovics Ágoston könyve egyébként mértéktartó kritikával, érteően rendszerezi és összegzi a Kazinczy-féle nyelvújítás hibáit, tanulságait. Érdemes idéznünk Pintér Jenő irodalom-történetének ide vonatkozó néhány mondatát, hiszen Zsoldos Jánosról is véleményt mond: „Vidovics Ágoston dunántúli katolikus plébános [...] Zsoldos Jánossal „szövetkezett” a könyv kiadására, mint az ortológusok pápai társasága adták ki Kazinczy nyelvújítását bíráló kötetüket. Mind a ketten tanult nyelvművelők voltak, világosan elemezték a puristák hibáit, történeti érzékkel pillantották át a neológia fejlődését. Kazinczyról az volt a véleményük, hogy nemes cél szolgálatában állott, de eszközeit rosszul választotta meg, diktátor akart lenni, és újítás helyett rombolt ...” (Pintér 1934: 123). Néhány mondattal odébb Pintér idézi Tolnai Vilmos szavait (Tolnai 1929), aki egyértelműen negatív véleménnyel volt Vidovics és Zsoldos munkájáról: „Csodálatos, hogy ez az okos pápai társaság nem látta [...], hogy mennyire nincsen igaza...” (Pintér i. h. 1934: 123).

Zsoldos az orvosi szaknyelv alakulásáról vallott nézeteit legrészletesebben a *Tudományos Gyűjtemény* 1830-as évfoly-

amában fejtette ki (Zsoldos 1830): „Meg kell azt vallani az egész Magyar hazának, hogy a Tudományok, de különösen a Magyar nyelv kifejtődésére, és gyarapodására a Magyar Orvosok eleitől fogva legtöbbet segítettek” (i. m. 32) – kezdődik a tanulmány. Felsorolja azokat a korábbi századokban élt orvosokat, akiket fontosnak tart a magyar orvosi szaknyelv alakítása szempontjából – a névsor azonos a „P.O.” monogram alatt megjelent írásban közölttel –, majd így folytatja: „...nagy dicséretet érdemel [...] az egész Magyar Nemzettől a Pesti orvosi Tanító kar, melynek tudós és bölcs tagjai mostanában mind magyarok lévén, a Magyar nyelvet Tudományaik előadásokra és fordítani buzgósággal igyekeznek” (i. m. 32). Mielőtt az általa helytelennek minősített szavak egyenkénti elemzésébe fogna, pontokban foglalja össze a nyelvészeti kérdésekben vallott véleménye lényegét. Mindegyik megismétli a korábban több fórumon közölteket, hogy a már régóta használt, köznyelvbe befogadott szavakat nem kell lecserélni. Második fontos megállapítása, hogy a szokatlan, ellenérzést kiváltó szavakat nem kell erőltetni. A példaként idézett szavak egyértelműen *Bugátot* és *Schuster Jánost* idézik, bár nevük nem szerepel: „...még ha Mesterétől, vagy feltalálójától való azon nevezet, p.o. szunyaszték, Ibolat, kéklőgyulatsár st. Ezeket ha Celsus, vagy maga Cicero lenne is Magyar Doktornak tartoznék elfogadni... a szakásban lévő esmeretes nevet elvetni a nyelv kára és praesudiciuma nélkül nem lehet... a s z e s z jó szokásban vagyon régolta, minek hát a L é l? Orvos helyett minek a törvénytelen G y ó g y á s z szó? (i. m. 33–34). Bírálja az ún. kurtított szavak létrehozását, amelyek nemcsak furcsák, szokatlanok, de sok esetben érthetetlenek is. Példák hosszú sorával bizonyítja az egyes és többes szám egyeztetési hibáit a mondat szerkezeten belül. Több kortársához hasonlóan ellenzi az „-ász, -ész”, végződéssel képzett szavakat, annak ellenére, hogy számos ismert köznyelvi szó nyomán hozták létre ezeket a kifejezéseket, köztük kiemelt helyen vitatja a „gyógyász” szó helyességét is.

Ezek után következik a pellengérré állított szavak elemzése, a kritika mellett a jobbításra tett javaslatot is közli: „G y ó g y s z e r: a kurtítás miatt is, de azért is nem jó, mert nem a szer a gyógyító, hanem az Orvos a szer által. Ha deákul m e d i c a m e n t u m, és németül A r z n e y m i t t e l, miért nem lehetne magyarul is orvosság, vagy orvosság” (i. m. 41) – „Á r s z a b á s: nem a szer szabja a maga árát, in statu activo, hanem a kormány: tehát vagy árszabattatás, vagy szabottár, vagy szerárnak kellene lenni” (i. m. 41). – „G y ó g y s z e r á r o s: miért nem maradhatna Patikás? – ezt már minden érti és esmeri” (i. m. 41). – „T i s z t a e c z e t s a v: inkább c s u p a c e z e t s a v, azt teszi purum is. A többinek is tisztának és nem tisztátalanoknak kell lenni” (i. m. 42). – Heves vitákat kiváltó szó magyarázata következik: „A g y: sohasem tehet velőt. Hova lennének ezen nevezetek – agyvelő – agyafúró – agybaverték? az agyon ütésből nem lehet az agyvelőre következtetni, mert azt nem üthetik meg: [...] ha most kellene a C e r e b r u m o t elnevezni, jó volna az a g y is: de van nevezve agyvelőnek; kár hát változtatni. A medulla már régen c s o n t v e l ő” (i. m. 46). – Nemcsak találó, de humoros is a következő fejtegetés:

„A l l ö v e t : a' lövést messziről teszik, klistély maradhatna, a' magyarnak úgy is új ez. Ha al-, mi lesz a' fellövet? – egy fecske nem tesz nyarat, ha megmarad is télre. Ha torok-fecskendőjök, méh fecskendőjök vagyon a' borbélyoknak, miért ne lehetne bélfecskendőjök is, ha a' Klyster nem maradhat.” – „H á n y - g a n é j l á s : nem teszi ki a' cholera, mert a' h á n y különböz a' g a n é j l á s t ó l , és nem ganéjt hány: Inkább ez misererét tenne: de egy kicsit rútt is. Jobb volna ad normam has menés = gyomor és bél-menés; miserere = ganéjhányás, vagy emésztethányás, v. fordúlt emésztet” (i. m. 49). Fűzzük hozzá, hogy a kolera magyar neve végül is nem sokban változott, hiszen az országot néhány év múlva megtizedelő járványt az orvosi közleményekben ázsiai hányászékelésnek nevezték. Így talán egy kissé szelídült a szóhasználat. – Folytatva a szóelemzéseket: „S z e n v e n c z : talán inkább a' patienst tenné, mint a' Kuruzsolót?” (i. m. 49). – „M ú v i n t é s : erőltetve tesz operatiót, operálta = művintette, így kellene osztán írni. Jobb volna [...]: kivette, kimetszette, helyretette, hozzátevév mit? [...] a' művintette = operálta, a' művítő = operator inkább lehetne” (i. m. 49–50). A magyarázó, vitatkozó, érvelő szóelemzésből csak a legjellemzőbbeket emeltük ki.

Zsoldos János általános nyelvészeti témájú munkáinak és az orvosi nyelv magyarázására, megújítására vonatkozó gondolatainak felidézése értékes adalékokat szolgáltat a XVIII–XIX. század fordulóján lezajlott nyelvészeti forradalom – ne féljünk a kifejezéstől – megismeréséhez.

IRODALOM

A' Magyar nyelv tisztogatását tárgyazó Intézet és Vélekedés. *Tudományos Gyűjtemény* 1825, 9/10: 3–34.

Fejér György 1807. *Anthropologia, vagy is az ember esmértetése*. Buda, Egyetemi ny.

Kovács Pál 1832. Dr. Zsoldos János élete. *Orvosi Tár* 2/12: 281–285.

Mátyus István 1787–1793. *Ő és új diaetetica...* 1–6. köt., Pozsony, Landerer.

Mészárosné Varga Mária 1976. Zsoldos János (1767–1832), Veszprém megye első tisztiorvosa. *Orvostörténeti Közlemények* 80: 27–47.

Nyulas Ferenc 1800. *Az Erdély országi orvos vizeknek bontásáról közönségesen...* 1–3. köt. Kolozsvár, Hochmeister.

Pintér Jenő 1934. *A magyar irodalom története*. I–VIII. kötet. Budapest, Franklin Társulat.

Tolnai Vilmos 1929. *A nyelvújítás*. Budapest.

Torkos Jusztusz János 1745. *Taxa Pharmaceutica Posoniensis...* Pozsony, Royer.

Varga Márton 1808. *A gyönyörű természet tudománya. Magyarázta a tüneményekből és az új feltalálásokból nemzete s az ifjúság javára*. 1–2. köt., Nagyvárad.

Vidovics Ágoston 1826. *A' Magyar Neologia Rostálgottatása*. Pest, Trattner Mátyás. Előszó. Írta: Zsoldos János.

Zsoldos János 1802. *Aszszony' orvos, melyben a' szüzeknek, a' házas, terhes, szülő, szült, és koros aszszonyoknak nyavalyáik adattatnak elő*. Győrben, Streibig József' betűivel.

Zsoldos János 1814. *Diaetika vagy az egészséget fenntartó, és a betegség-től tartóztató rendszabások*. Győr, Streibig.

Zsoldos János 1817. A franciák Pápán, vagyis a pápai 1809–1810. esztendőbeli polgári ispotályok leírása. *Tudományos Gyűjtemény* 11: 47–76.

Zsoldos János 1817. *Egészség regulái... versekbe foglalva*. Győr, Streibig.

Zsoldos János 1818. *Az egészség fenntartásáról való rendszabások (diaetika), az oskolák számára ... versekbe foglalta Fodor Gerzson*. Sáros-Patak, Nádaskay.

Zsoldos János 1818. *Diaetika vagy Az Egészséget fenntartó, és a' Betegségtől tartóztató Rendszabások*. Második kiadás. Pesten, Trattner Tamás János.

Zsoldos János 1830. Némelly mostanában támadt ujj magyar szókról való vélekedés. *Tudományos Gyűjtemény* 14/12: 32–50.

„...s legyen a tanuló ifjúságnak [...] könyve, amelyből hazai nyelven a tudomány minden formáját kifejtheti.”

Apáczai Csere János

Kiss László

Horvát József (1794–1849), az első vidéki orvos akadémikus hozzájárulása a Tudós Társaság nyelvművelő céljának eléréséhez

Bár a nyelvművelő intézménynek szánt Tudós Társaság eszméje a felvilágosodás korában megszületett, a megvalósulás útjára csak a romantika korában lépett, gróf Széchenyi Istvánnak a pozsonyi országgyűlésen 1825. november 3-án tett felajánlását követően (Sötér 1975: 10). A célkitűzésnek megfelelően a Tudós Társaság Igazgató Tanácsát a tagok válogatásánál az a fő „tekintet” vezérelte, hogy „rendes taggá tudományáról s különösen magyar nyelven kiadott munkái által esmeretes író” választassék (Juhász 1985: 245–246). A Tudós Társaság 1830-ban hat osztállyal kezdte meg működését – ezek egyike a természettudományi osztály négy rendes taggal:

Helybéliek:

- Gebhardt Ferenc, orvosdoktor s a pesti M. Kir. Universitátsnál a terápia professzora.
- Bugát Pál, orvosdoktor, a pesti M. Kir. Universitátsnál professzor.

Vidékiek:

- Horvát József, nemes Hont vármegyei rendes orvosa.
- Balásházy János, ns. Zemplén vármegyei alszolgabíró. (i. h. 249).

A helybéli (pesti) tagokat nem kell bemutatni: Gebhardt – így helyes – Xavér Ferenc (1790–1869) az *Útmutatás az orvosi gyakorlásra...* (1827) és *Különös orvosi nyavalyák és gyógyítás-tudomány I-II* (1828–1838) című munkáival, Bugát Pál (1793–1865) pedig *Az egészséges emberi test boncztudományának alapvonásai* (1828) című művével volt „esmeretes” író. Természetesen Balásházy János (1797–1857) sem alszolgabírói „rangjával” érdemelte ki a tagságot, hanem az 1827-ben Kassán kiadott *Gyűjtemény a juhtenyésztésről I-II.*, illetve az 1829-ben, Sárospatakon megjelent *Tanátlatok a magyarországi mezei gazdák számára* című „gazdasági tudományi munkáiért, melyekben egyszersmind földijeinek a vesztéglésből felriasztása iránt sikeresen emelt szót” (Tilkovszky 1970: 29).

No, de ki volt Horvát/Horváth József? (Könyvei címloldalain a Horvát változat szerepel, ezért ragaszkodunk mi is ehhez). 1830-ban már Horvát is „esmeretes író”. Két nagynevű pesti kollégájával ellentétben, könyveivel nem az orvostanhallgatók képzését kívánta szolgálni. Ízig-vérig népnevelő/egészségnevelő volt, a XVIII. század második felében kibontakozó egészségügyi felvilágosítás, népnevelés méltó folytatója (Füsti Molnár 1983: 129). Nem törekedett eredeti (szak)munkák írására. A Tudós Társaság célkitűzésével egyetértésben a jeles külföldi, elsősorban német munkák magyarra fordításával szolgált a kettős célt: a „nyelvművelést” – ez a szó szerepel az Akadémia alapító okiratában is (Bószé 2013: 53) – és a nép felvilágosítását. Fordítói tevékenységének indítékait saját maga fogalmazta meg:

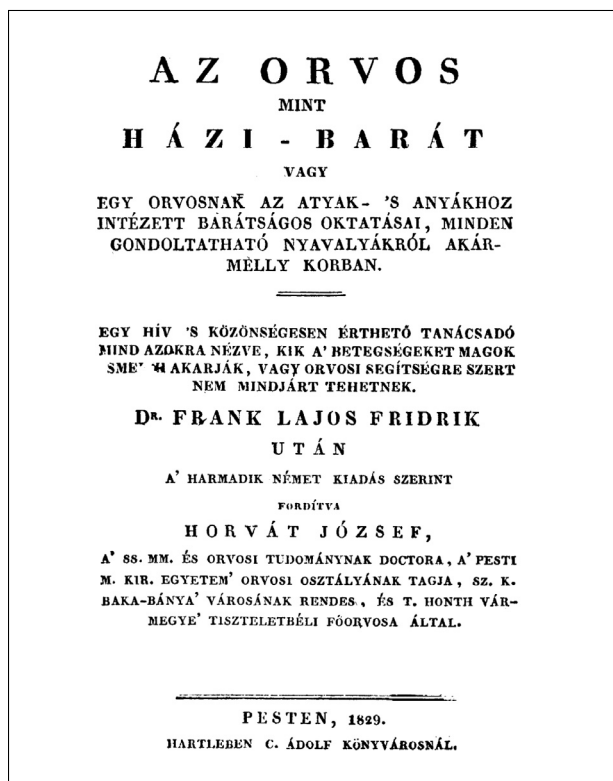
„Édes Honnom virágzásáért és legszebb Nyelve terjedéséért már gyenge koromtól fogva bennem kiolthatatlan lánggal égő szeretetemnek munkás kinyilatkoztatását az irántam mostohább sors sem gátolható, egészen gyáva vesztéglésre nem kényszeríthető. Bizonyosságul itt is egy, olyan Férfiú munkáját mutatom be dicső Nemzetemnek hazai nyelvünkön, akinek Neve az orvosi tudós Világ Egén már régóta ragyogva tündöklök, s ennél fogva az én dicséretemre éppen nem szorult. Vajha szent czélobat, Hazám javát, boldogulását, ez által is mennél hathatósan eszközölhetném, amelyre nézve teljes erővel törekedni véglegeltemig legkedvesb feltett szándékom, - és minden hazafinak elmelölözhetetlen szent kötelessége. Báthon Mind Szent Havában 1829 Dr. H. J.” (Horvát 1830: A Fordító Előszava).

A könyv eredetijét a bécsi L. A. Göllis (1764–1827) írta „kezdő anyák számára”. A könyv mottója – Nem sok gyermek születik betegen a világra. Az egészségesen szülöttet a rossz nevelés teszi beteggé – világosan utal a népnevelés, a felvilágosítás fontosságára. Hiszen nincs az emberi életnek még egy olyan szakasza, amely annyira a babonák, előítéletek, tévhitek melegágya lenne, mint a világrajövetel és az azt követő csecsemőkor. Nem célunk a *Javallatokban* foglaltak bemutatása,

csupán nyelvi szépsége miatt idézzük a szoptatásra buzdító sorokat: „A bölcs Természet az asszonynak említi nem a buja szemek legeltetésére, hanem egy sokkal szebb s főbb végre rendelé; arra teremté t. i. hogy mindenik a maga méhéből származott ártatlan Valót, mellynek anyjává lett, azokból híven táplálja” (Horvát 1830: 67).

Horvátnak nem ez volt az első könyve, amely az Igazgató tanács „tekintetét” maga felé fordíthatta. Már 1829-ben megjelent az *Orvos mint Házi-barát... című „magyarítása”*. A könyv szerzője L. F. Frank (1767–1836) württembergi királyi udvari seb orvos, a fordítás alapjául szolgáló 3. kiadás előszavában hangsúlyozta a könyv – mai szóhasználattal élve – megelőző, preventív szemléletét. S ha a megelőzés, az egészség fenntartását elősegítő „közönséges regulák” betartása ellenére is betegség jelentkezik, annak otthoni, illetve az orvos „érkeztéig” való ellátására 19 fejezetben kap tanácsot az olvasó. A könyv modern szemléletét tükrözi az „asszonyi nyavalyák”, illetve a „gyermeki nyavalyák” külön-külön fejezetben való tárgyalása. Nem hiányzik a könyvből az egészségnevelés hőskorának fő témája, a „Szerencsétlenségbe hirtelenül esetekkel való bánás” sem. S hogy a könyv valóban „házibarát” lett, arról – a hasonló arculatú munkáknál az idő tájt még szokatlan – gyors, 1830-as második kiadása is tanúskodik.

Még nagyobb közönségikert aratott – mai szóhasználattal bestsellerré lett – egy másik, 1829-ben megjelent könyve is. Ez a kötet a nemi felvilágosítás magyarországi előfutárjának tekinthető (Kiss 1994: 182). Érdeemes idézni a könyv teljes címét:

„Tanácsadó az Elhálás előtt, alatt s után az az Rövid Utasítás, mi-ként kelljen az elhálást úgy gyakorolni, hogy az egészségnek ne ártson, és szép, egészséges és erős gyermekeket lehessen nemzeni”.

A német eredetű G. W. Becker írta. A szerző kijelenti, hogy „a nemi közösülés a legfontosabb, vagy legalább egy legfontosabb munkálkodás, mellyre testünk állati gazdálkodása rendeltetett” (Horvát/Becker 1830: 48). Ezért „nem szabad azt igen korán kielégíteni”, csak a „test tökéletes érettsége, erejének teljes kifejtődése” után, s akkor is „vele mindég csak képesint kell élni” (i. h.). Fontos továbbá, hogy „a gyönyörködés ne hebehurgyán, ne hamarkodva történjék” – mert így csak az egyik fél jutna „éldezethez” (élvezethez). Mindkét „Házias Félnék” megegyezésére van tehát szükség, „melly szerint az egyik Fél a gyönyörködéskor mind addig mérsékli magát, míg önnön gerjedelmének tüze a másikra is egészen elhat” (Horvát/Becker 1830: 50). Nos, a mai szexológiai felvilágosítás nyelve talán modernebb, tudományosabb, ám a Horvát-féle „magyarításnál” aligha szebb, ízesebb.

Vonatkozik ez a könyv második szakaszára is, amely azzal a sa-játosan emberi kérdéssel foglalkozik: milyen helyzetben, minő fekvésben kelljen az elhálást véghezvinni. „Csak ő – értsd: az ember, K. L. – kérdezhete ilyesmit, ő, aki mindenben okosko-dik” (i. m. 53) – magyarázza szerzőnk. Rögton le is szögezi: „Az a testhelyzet való az embernek, mely az elhálás célját – tehát a gyermeknemzést – legjobban szolgálja.” A konkrét helyzet le-írása helyett azonban meglepő állítás következik: „A természet-lelegegyezőbb helyzet az, amely leginkább szokásban vagon” (i. h.). Valószínű azonban, hogy a fantáziadús ember már a XIX. században sem elégedett meg azzal, ami „szokásban vagon”, mert a derék Becker doktor is felsorol néhány, a szokástól eltérő elhálási testhelyzetet. S mint hozzászól: „...mint Orvos nem mondhatok egyebet ellene, mint hogy a kényesség vagy finom ízlés általa megsértődik...” (i. m. 55). Ma már csak mo-solygunk e sorokon, ám közel kétszáz évvel ezelőtt – s ráadásul piarista múlttal – Horvátnak jó adag merészségre is szüksége volt tanácsadója megjelentetéséhez (Kiss 1988: 398).

Az „elhálási” tanácsadóból – tudomásunk szerint – nem lett még egy kiadás, ám található egyéb jele a sikernek. Közel száz év múltán a magyar nyelv nagymestere, Móra Ferenc, a szegedi Somogyi Könyvtárnak őre, így írt *Az első akadémi-kusok* című dolgozatában Horvátról:

„Sok orvosi munkát írt, s azok közt van egy fiatal háza-soknak való tanácsadó is, amelyet most aligha koszo-rúzna meg az Akadémia. Megvan az én könyvtáramban is – mármint Szeged városában –, és a százhuszezer kötetes nagy kriptában ez a legerongyoltabb könyv. Lát-szik, hogy igen kedvelt olvasmány volt a maga idejében, s gondolom, ma is az lenne” (Móra 1980: 483).

1830-ban a már említett Frank-fordítás második kiadásán és a Gölis-féle gyermeknevelési javallatok mellett még két Horvát-munka került ki a pesti Hartleben C. Adolf „könyv-

táros” műhelyéből. A Dr. Stéger Nepomuk Jánosnak, „nemes szívű barátjának és tisztársának” ajánlott – Stéger volt Hont vármegye első főorvosa, Horvát a másod – egyik kis kötet szerzője Dr. J. Wendt volt. Címe: *A Bujakórság vagyis vénusi nyavalya a maga egész kiterjedésében és minden formájában* – egyértelműen utal a könyv témájára. Mert bár az „elhálási tanácsadóban” Horvát több ízben is hangsúlyozta, hogy elhálás alatt a házafelek közösülését érti, a valóság már akkor is eltért a „papírfomatól”. S ez az „eltérés” gyakran járt következménnyel: a vénuszi nyavalyával, azaz a szifilisz (vérbaj) nevű betegséggel. Horvát sikerévének, 1830-nak utolsó könyve a *Tanácsadó mindazokra nézve, akik az aranyérben kisebb vagy nagyobb mértékben szenvednek* címmel jelent meg. Az ismét csak németből, F. Richtertől áttültetett könyvecske értéke a megelőző szemlélet, azon „véd-rendszabások” leírása, amelyek e „közönségesen elterjedt nyavalyától” megóvhatják az olvasót. S talán nem minden célzás nélküli a kötet ajánlása – Tekintetes Nemes Hont Vármegye hazafilelkű Rendeinek –, hiszen éppen az elpuhult, elhízott, eszem-izomot kedvelő nemesek szenvedtek leginkább a könyv címében szereplő kórban.

Az ismertetett könyvei alapján volt 1830-ban Horvát „esmeretes író”. Az óhatatlanul felmerülő kérdést – „miképp érdekelhette ki Horváth, merő áttételek, s nem is a tudomány előmenetelére ható rendszeres alapmunkák, hanem nagyobb részt oly tudományról írt vásári népszerű iratok áttételei által” (Toldy 1851: 125) az akadémiai tagságot –, elsőként a legilletékesebb, a Tudós Társaságnak 1835-től 1861-ig „titoknok” (titkára), a maga is orvos Toldy (Schedel) Ferenc tette fel a Horvátról elmondott emlékbeszédében. S ugyanő, ugyanakkor adta meg a választ is: 1830-ban a „természeti tudományok” paragon heverték. Ennek ellenére az akadémia természettudományi osztályában is meg kellett indítani a tevékenységet, mégpedig azzal, amivel lehetett: „meghonosítással” (azaz fordításokkal). „Így történt, s történt igen természetesen, hogy Horváth József orvosirodalmi munkássága tekintetéből 1830-ban a kombinációból ki nem maradhatott: tárgy-avatottsága, nyelvési és stílistai akkor nem közönséges ügyessége arra teljesen képesítették” (i. h.).

Horvát tehát elsősorban könyvei magyar nyelvezete révén került a „kombinációba”. Hogy ez mennyit nyomott a latban, arra közvetett példával szolgálhatunk. 1830-ban „esmeretes” író volt például id. Lenhossék Mihály (1773–1840), korának egyik legképzettebb orvosa, kinek 1816–1818 közt kiadott ötkötetes, latin nyelvű *Physiologia medicinalis* (Orvosi élettan) című művét a birodalom határain túl is ismerték. Ez valódi, a Toldy által hiányolt „rendszeres alapmunka” volt. Az Igazgató Tanács tagjai előtt azonban volt egy nagy „hibája”: nem magyar nyelven született meg. Valószínűleg ez lehetett a fő oka annak, hogy a pesti orvosi kar professzora, az ország „első orvosa” (protomedikusa) sem 1830-ban, sem később nem lett az Akadémia tagja (Kiss 1998: 311).

Ami Horvát akadémiai munkásságát illeti – a pillanatnyilag birtokunkban levő adatok alapján –, nem sokról számol-

hatunk be. 1831-ben a Tudós Társaság négy bizottságából a „jutalom kérdés sorsára, s az esztendőnként kijött magyar könyvek megítélésére” alakított „kiküldöttség” tagjává választották, osztálybeli társával, Balsházyval együtt (Juhász 1985: 255). A Tudós Társaság készülő *Magyar tájszótárhoz* szülőmegyeje, Vas tájszavait küldte be (Gáldi 1957: 496). 1837-ben az Akadémia természeti gyűjteményét gazdagította „egy physiologiai tekintetben ritka nevezetességű monstrummal” (Tudománytár 1837: 115). E rövid hírből nem deríthető ki, milyen „torzszülöttről” van szó. Leggyakoribb fajtájuk az összenőtt ikrek, ám a magyarországi összenőtt ikrek felsorolásában nem szerepel Horvát „küldeménye” (Varjassy–Métneki 2008). Ugyancsak 1837 augusztusában a Tudós Társaság könyvtárának ajándékozta addig megjelent munkáinak egy-egy példányát, illetve egy Lőcsén 1684-ben kiadott könyvet (i. m. 468).

Az akadémiai tagságot meghozó „honosítások” után sem tette félre a szótárakat. 1834-ben John Floyer (1649–1734) eredetileg angolul írt könyvét magyarítja – német fordításból. E munkájának címe is barokkosan terjengős: *A hideg víz derék munkálatjairól az emberi test erősítésére és számos nyavalyák elhárítására, de főképpen a köszvény, csúsz, gyomorhajok, fejfájás, aranyér, bénulás ellen sat...* E fordítás megjelenítése doktorunk jó „szimatát” dicséri. A vízkúra iránti érdeklődés az idő tájt érte el tetőfokát: a graefenbergi (ma: Jeseník, Csehország) kis faház, amelyben 1799-ben meglátta a napvilágot Vincent Priessnitz, lassan kicsinek bizonyult a világ minden részéből odaigyekvő, a hideg víztől gyógyulást remélő betegek számára.

Utolsó könyve 1845-ben jelent meg, és annyiban tér el korábbi kötetektől, hogy ezt nem a népnek, hanem orvoskollégáinak szánta. A hosszú, cikornyás cím első fele – *Útmutatás a betegek olcsó s még is biztos orvoslására, annak bebizonyításával, hogy a patikák többnyire nélkülözhetők...* – is elegendő a könyv tárgyának felvillantására.

Akadémiai tagsága kapcsán felmerül a kérdés: közölt-e a Tudós Társaság folyóiratában, a Tudománytárban? Egy írásáról van tudomásunk. 1841-ben, amikor már magyar földön is megnyíltak a „graefenbergi modor szerinti” vízgógyintézetek (Kiss 1999) a hidegvíz-gyógyászat történetét kezdte el publikálni a Tudománytárban. Sajnos, az eredetileg négy részre tervezett tanulmányból csak az első – *A legrégebb kortól az arabokig* – fejezet jelent meg, két részben (Horvát 1841).

Úgy tűnik, mintha az 1840-es években ellankadt volna Horvát fordítói lendülete. Ez azonban csak a látszat, mert valójában ekkor fogott neki annak a fordítói munkának, amely élete főműve, „nyelvmívelői” tevékenységének a csúcsa lett volna, és amely utólag igazolta volna akadémiai tagságának megérdemeltségét. Erről a már idézett Toldy így írt: „...ha az elhunytak a szerencse kedvez, miszerint Pliniusát közre bocsáthassa, igazolni fogta volna magát is, ki az akadémiai működésekben oly kevés részt vehetett” (Toldy 1851: 125).

Az történt ugyanis – valószínűleg a Tudós Társaság ösztönzésére –, hogy Horvát a fordítói fejszékét hatalmas fába vágta: az ókor nagy enciklopédistájának, az idősebb Pliniusnak 37 kötetből álló *Naturalis Historiae* című latin nyelvű munkáját kezdte fordítani. E munka kötötte le minden szabad idejét. Az osztálybeli kollégája, Bugát által szerkesztett Orvosi Tárba is csak a kor német – elsősorban homeopatikus (hasonszenyvi) beállítottságú – orvosi lapjaiból ismertet időnként egy-egy rövidebb közleményt. Zárójelben jegyezzük meg, hogy valószínűleg Horvát volt a homeopáták bibliájának számító Hahnemann-féle *Organon* (egyik?) fordítója is (Kiss 1990).

Toldytól tudjuk, hogy Plinius fordításán „mind halálig dolgozván, abban a huszadik könyvig haladt” (Toldy 1851: 123). Sajnos, 1849-ben bekövetkezett halála után a kézirat sorsa bizonytalanra vált. Erre utal Toldy indítványa: „...tétetnék lépés a pliniusi fordításnak az akademiánál letevésére... hogy az könyvtárunkban közhasználat alá bocsáttathassék, sőt idővel talán kiegészítette közzé is tétethessék” (i. m. 125). Az első lépés megtétele, amint azt egy új Plinius-fordítás utószava közli: „Horváth József hagyatéka az MTA kéziratárába került, ám a Plinius-fordítás kézírata hiányzik!” (Kádár 1987: 199).

Végezetül röviden válaszoljunk, e „szorgalmas irodalmi közmunkás” (Toldy 1851: 122), Horvát József életútját. A Vas megyei Lukácsházán született 1794. február 1-jén. Kőszegen kezdte tanulmányait, majd 17 éves korában a piarista rend tagja lett. A két próbaév letelével az 1813/14-es tanévben már a tatai gimnáziumban tanít. Majd váratlanul pályamódosítást hajt végre: kilép a kegyesrendből, elvégzi az egyetemi tanulmányok előtt kötelező kétéves filozófiai tanfolyamot, és beiratkozik a pesti orvosi karra. Ekkor már írogat, előbb költeményeket – a fiókban maradnak –, majd fordítgatni kezd. Az orvosi oklevél megszerzéséhez szükséges értekezését még latin nyelven írja 1822-ben, a fülguyulladásról és következményeiről: „...de otitide, et nonnulis ejusdem sequelis” (Dörnyei 1998: 237). Rövid ideig Pesten működik, majd 1824-től haláláig a felvidéki (ma: szlovákiai) Hont vármegyében van otthona. Előbb Bakabánya (ma: Pukanec) tisztiorvosa, majd 1829-től az egykori bányavárosban, Báton (ma: Bátorce) él, mint Hont vármegye másodfőorvosa. Itt írja meg fentebb említett könyveit, innen utazik, a megyeszékhelyet, Ipolyságot (ma: Šahy) és Vácot érintve a Tudós Társaság üléseire. Még Pesten megnősült. Egyetlen fiáról van tudomásunk: ő a József mellé az Antal nevet is viselte, szintén orvos lett – értekezését „az alajkrákról” már magyar nyelven írta 1846-ban (Dörnyei 1998: 234). Valószínűleg méltó utódja lett volna atyjának (Kiss 1990). 1849-ben honvédorvosként a kolera áldozata lett. Atyja „reményteljes fia halálán való fájdalomban” (Toldy 1851: 122) 1849. május 13-án hunyt el Báton. Emlékét sem Bakabányán, sem Báton, sem Ipolyságon nem őrzi semmi...

Végül is – eltekintve e sorok írójának lokálpatriótai elfogultságától – hogyan értékelhetjük mai szemmel Horvát József tevékenységét a reformkori Magyarországon? A „Hass, alkoss, gyarapíts” korparancsból az első felszólításnak szentelte

élete nagy részét: a külhon korszerűbb ismereteit tolmácsolva próbált hatni. Nem volt tudós – bár a Tudós Társaság, az Akadémia legelső tagjai közé választotta. Nem volt szépíró – bár nyelvének könnyedségét és világosságát bármely mai, a gu-taütést/szélütést már csak stroke-nak emlegető orvos írónk megirigyelhetné. Nem maradt meg kegyesrendi tanárnak, és könyveivel mégis tömegeket nevelt, oktatott országszerte.

Emléke mindenképpen tiszteletet és megbecsülést érdemel(ne) – és nem csak szűkebb pátériája, a történelmi Hont megye területén!

IRODALOM

- Bószte Péter 2013. Mindenki könyvecskéje. Kiss Jenő: A magyar nyelv és nyelvközösség. (Könyvismertetés.) *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 52–55.
- Dörnyei Sándor 1998. *Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849*. Első kötet. Borda Antikvárium, Budapest.
- Füsti Molnár Sándor 1983. Egészségünk útja. *A hazai egészségkultúráltság alakulása a XVIII. század végétől a kiegyezésig*. Medicina, Budapest.
- Gáldi László 1957. *A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Horvát József 1830. *Tanácsadó az Elhálás előtt, alatt, után...* Egy Toldalékkal, mellyben a nemet s az ember nemzését illető titkok magyarázatnak Dr. Becker G. W. szerint. Pest.
- Horvát József 1830. *A testi Gyermeknevelés megjobbítására szolgáló Javallatok az első életszakaszokban...* Pest.
- Horváth József 1841. A hideg vízigyógyászat története. *Tudománytár. Értekezések*. Tizedik kötet. XXI. értekezés, 291–303, 334–345.
- Juhász István (szerk.) 1985. *Tudományos Gyűjtemény 1817–1841*. Második kötet. Magvető Kiadó, Budapest.
- Kádár Zoltán 1987. Plinius, az élővilág legnagyobb római kutatója. In: C. Plinius Secundus: *A természet története. A növényekről*. Ford.: Tóth Sándor. Natura.
- Kiss László 1988. Egy elfeledett reformkori népművelő és akadémikus: Horvát József. *Irodalmi Szemle* Pozsony 11/4: 395–402.
- Kiss László 1990. Schoepf-Merei elfelejtett segédorvosa: Horvát József Antal. Adalék a 150 éves Gyermekklinika hőskorának történetéhez. *Orv. Hetil.* 131/8: 421–422.
- Kiss László 1990. Ki volt Hahnemann *Organonjának* első „magyarítója”? *Orv. Hetil.* 131/46: 2517–2572.
- Kiss László 1994. Az egészségnevelő akadémikus: Horvát József (1794–1849). *Egészségnevelés* 4: 181–183.
- Kiss László 1998. Kísérlet az id. Lenhossék Mihály körüli rejtélyek feloldására – születésének 225. évfordulóján. *Orv. Hetil.* 139/6: 311–313.
- Kiss László 1999. A „graefenbergi modor szerint” felállított vízigyógyintézetek Magyarországon 1848–1849-ig. *Orv. Hetil.* 140/20: 1117–1119.
- Móra Ferenc 1980. *Napok, holdak, elmúlt csillagok – A fele sem tudomány*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Sóter István 1975. *A sas és serleg*. Akadémiai arcképek. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tilkovszky Loránt 1970. *Balásházy János*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Toldy Ferenc 1851. Horváth József emlékezete. Olvastatt az akademiában april 26. MDCCCLI. *Magyar Academiai Értesítő* XI. évf., 1851. Ápril-Máj, 122–125.
- Tudománytár* 1837. Új folyam, első év, első kötet.
- Varjassy Péter – Métneki Júlia 2008. *Egy vagy kettő? Összenőtt ikrek Magyarországon*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Kuna Ágnes

„Húzza össze a görcs!”, avagy a „Pickwick-szindróma szálljon rá!”¹ A régi és a modern betegségneveink jellegzetességei

BEVEZETÉS Betegségeink elnevezéseiben az egyes korokban igen nagy különbségek figyelhetők meg. Egyrésztől jellemző az egyes kifejezések továbböröklődése, másrésztől a folyamatos megújulás. Ez a szaknyelvekben és a köznyelvben egyaránt természetes folyamat. A betegségnevek alakulásában és használatában nagy szerepet játszik a gyógyításhoz kapcsolódó hitvilág, az orvoslás fejlődése és a társadalom, a gondolkodás, valamint a nyelv változása. Így a korai betegségneveket nagyban meghatározta az a felfogás, hogy a betegségeket sok esetben a testbe bűvő állapotok, betegségdémonok vagy haragvó istenek okozzák (Magyary-Kossa 1929: 285–287). Az is nyomon követhető továbbá, hogy a népi környezet, a mindennapi tapasztalatokon alapuló megfigyelések is nagy hatást gyakoroltak a betegségek, *nyavalyák* elnevezéseire. A későbbi korokban a szakszavak jelentős része továbböröklődik részben a köznyelv, részben pedig a szakmai kommunikáció elemeként. Ugyanakkor számos új betegségelnevezés keletkezik, amelyekben a modern kor társadalmi és nyelvi változásai mutatkoznak meg.

E rövid tanulmány a korai (XV–XVII. századi), valamint a mai (XX–XXI. századi) betegségnevek néhány jellegzetességét mutatja be a teljesség igénye nélkül. A vizsgálat alapvetően két forrásra támaszkodik: a Magyary-Kossa Gyula által összeállított betegségnevlísta (1929: 283–319), valamint a modern nevek esetében a Brencsán-féle *Orvosi szótár*ra (1983). Ezt kiegészíti néhány más (XVI–XVII. századi) orvosi írásból és mai, egyetemi tankönyvből vett példa (többek között Józsa 2001, Magyar–Vastag 2005).

A MAGYAR ORVOSLÁS FŐBB ÁLLOMÁSAI ÉS A BETEGSÉGNEVEK ALAKULÁSA A betegségek elnevezésének minél teljesebb körű megértéséhez szükséges, hogy az orvoslás kultúrába és társadalomba ágyazottságából induljunk ki, és megismerkedjünk a gyógyító tevékenység főbb „történeti” állomásaival. A magyar gyógyítás hagyományai a sámánizmusban gyökereznek, amelyről azonban kevés nyelvi emlékünkből őrződött meg. A hajdani hitvilág rekonstruálásában a régésze-

ti tárgyak segíthetnek, valamint az ősi hitvilágot őrző néhány szavunk, mondókánk (*táltos, révül, rejtezik*) (Hoppál 1990: 699–700). A kereszténység felvételét követően a pogányság hagyományait erőszakkal próbálják kiirtani, ezek azonban nem tűnnek el nyomtalanul; olykor a keresztény szokásokba beépülve élnek tovább. A középkor folyamán az egyház kitüntetett szerepet kap a gyógyításban. Az európai neves egyetemeken végzett orvosdoktorok száma csak a XV. századtól nő meg valamelyest, de még a XVI–XVII. században is az orvosi teendőket javarészt a nép körében működő gyógyítók (kirurgusok, köpölyözők, oljekárok, borbélyok, bábák, füvesasszonyok, kuruzslók, foghúzó) látják el (Oláh 1986). Ebben az időben figyelhető meg Európa-szerte az orvosi nyelv anyanyelvivé válása. Így hazánkban is egyre nagyobb számban terjednek a magyar nyelvű recepteket, egészségjavító tanácsokat tartalmazó gyűjtemények és a füveskönyvek. Ezek az orvosi írások sokat elárulnak az orvosi nyelv és a betegségnevek történetéről. Továbbá arról is tanúbizonyságot tesznek, hogy a népi és a „tudományos” orvoslás nagyon szoros szálakkal kapcsolódik egymáshoz, ami egészen a XVII–XIX. századig elég jelentős marad (Keszler 2005: 27). Az összefonódások szinte elengedhetetlenek tekinthetők, hiszen a népi gyógyítók végezték el az „orvoslás” nagy hányadát még a XVII. században is, amikor Magyarországon csak kb. száz tanult orvos praktizált (Hoppál 1990: 704). Ezek a mesterségek azonban jelentős teret vesztek a gyógyításban Mária Terézia 1770-ben kiadott rendeletével (*Generale normativum in re sanitas*), amelyben az uralkodó előírta az orvosok és egyéb gyógyítók (sebészek, bábák) képzését, és minden más tevékenységet törvényellenesnek nyilvánított. A rendelet hatására a népi és a tudományos orvoslás egyre inkább szétvált egymástól, ennek egyik következménye a mai, intézményes orvoslás kialakulása (ez azonban nem jelenti a népi orvoslás eltűnését).

Felmerülhet a kérdés, hogy milyen hatással vannak a fent említett társadalmi, hitbéli és szemléletbeli változások az orvosi nyelv alakulására. A korai betegségek egy része a sámánizmus világképét tükrözi: *hideglelés lel* ’beteggé tesz’, *hagymáz* (*hagy*

1. A tanulmány az OTKA K 81315 sz. pályázat támogatásával készült.

'alvilági szellem' + *máz* 'betegség'), *íz* 'szájrák' stb., valamint gyakoriak a tünettani észrevételen, tapasztalaton alapuló orvoslással kapcsolatos szavak is: *árt, csomó, fáj, kerge, síly, száraz*, és a jövevényszavak: *boka, iker, kanyaró* (török); *giliszta, csömör, golyva, orbánc, nyavalya* (szláv); *kólika, pestis, kolera* (latin). Ezeket kiegészítve már korán megjelennek a belső szóalkotással keletkező kifejezések is például: *csípés, járvány, sérül, egészség, fájdalom, dagadás, tüzesülés* stb. Hangutánzással és hangulatfestéssel jöttek létre például a *duzzad, gége, pofa, puha* szavak. A szóösszetételek sem voltak ismeretlenek, például: *szemorvos, főfájás, zápfog*, továbbá az olyan tünettani észrevételen alapuló körülírási formák sem, mint az *álmhozó orvosság, szájnak és orcának félre menése* (Keszler 2002b: 21).

Megállapíthatjuk tehát, hogy a népi gyógyítás a fent említett mód(ok)on próbálja megteremteni a maga magyar szakszó-készletét; a „hivatalos”, „tudományos” orvoslás nyelve pedig hosszú időn keresztül a latin marad. A nyelvünkkel való tudatos törődés a XVII. század első felében Szenczi Molnár Albert munkásságával indul. Ő az, aki nyelvtanaiban és szótáraiban megkezdi a tudományok nyelvének magyarosítását (Keszler 2002a: 102). Ezután Erdélyben indul „nyelvművelő mozgalom”, amely szintén az anyanyelv szerepét hangsúlyozza, és ez a reformkorban még nagyobb szerepet kap. Fontos állomásnak tekinthető Bugát Pál tevékenysége, aki 1825-től (elsőként) magyarul tanítja az egyetemen az orvostudományt. 1831-ben elindítja Toldy Ferencsel az első magyar nyelvű orvosi folyóiratot, az *Orvosi Tárat*, amely hatott az orvosi nyelv alakulására is. Bugát sok új szót alkot, amelyből a mai köz- és szaknyelv csak keveset tartott meg, például: *földgömb, hőmérséklet; adag, agy, dudor, dögvész, fehérje, gyógyszer, hajlam, kórisme, légsző, műtét, csipesz, sérv, szülész, tüdővész, közérzet* (Szily 1902).

A nyelvújítás az orvosi szaknyelv jelentős átalakulásához vezetett. Az orvosi nyelv dinamikusan változott és változik a mai napig a tudomány rohamos fejlődésével és a nyelvben történő változásokkal lépést tartva. Ebben a folyamatban megfigyelhetők az újítások és a hagyományörzés egyaránt. A szóalkotás és a szaknyelvhasználat néhány jelentéstani érdekességére térek ki a továbbiakban a régi és a modern betegségnevek kapcsán.

A BETEGSÉGNEVEK „JELENTÉSEI”, JELENTÉSTANI VIZSGÁLATA Amint láthattuk az orvosi nyelv nagyon színes, elnevezésekben gazdag szaknyelvnek tekinthető már igen korai szakaszától kezdve. A következőkben azt vizsgálom meg, hogy mi jellemzi a betegségnevek jelentését. A leírás hátterében az a nyelvészeti irányzat áll, amely a jelentést az emberi tapasztalatokkal hozza összefüggésbe, és a nyelvet az emberi megismerés részének tekinti (l. bővebben Tolcsvai Nagy 2001: 74–78). Így a nyelvi jelentés is nagymértékben összefügg azzal, hogyan látjuk, tapasztaljuk és dolgozzuk fel a körülöttünk lévő világot. Megfigyelhetjük, hogy tudásunk fogalmak köré csoportosul, így például betegségneveink esetében a TESTRÉSZ, TÜNET, TULAJDONSÁG, ÁLLAT, SZÁRMAZÁSI HELY, JELLEGZETES ALAK, SZÍN stb. fogalmak köré. Ezek közül

egy elnevezésben akár több fogalom is megjelenhet (*vakondok-dagadás, füge-fekély, torokgyík, nyúlajak*), de sokszor egy emelkedik ki, amelyek gyakran a betegséghez legszorosabban kötődő látványos tulajdonságok (a betegséget érintő testrészek vagy külső elváltozások). Ugyanakkor a tünettani megfigyelésen túl nagyon gyakoriak a mindennapi élet tapasztalatain alapuló betegségnevek is, ilyenek például az állatok, növények, használati tárgyak mint a szervezet részei, az egyes nemzeteknél tipikusan felbukkanó betegségek stb. Ezek az elnevezések gyakran metaforikusak vagy metonimikusak.

Nagyon gyakori a testrész + 'betegség' összetétel (*nyavalya, fájás, kórság, bánatalom* stb.) a régi és az új elnevezésekben egyaránt. Ennek az oka, hogy a testrész a betegség helyét emeli ki, és általa a betegség elhelyezhetővé válik, így ezek a legpontosabb elnevezések például: *csecshidegletés, csípőfájás, farzsába, főbenkelés, gyomor-dög, körömrothadás, szájróthadás, szívnnyilamlás, torokereszkedés; agydaganat, ágyékfájdalom, csontvelőbántalom*.

A különféle állatok szintén nagyon gyakran fordulnak elő a betegségek neveiben, és ennek több oka is lehet. Az egyik lehetséges ok, hogy sokáig hitték azt az emberek, hogy a könnyen csúszó-mászó állatok a test természetes nyílásain keresztül bejutnak a szervezetbe, ahová befészkelik magukat, és folyamatosan rágják, pusztítják az emberek testét, tehát ők okozzák a betegséget. Az állatok egyike lehet a *béka*, amely az ember száján keresztül jut be a szervezetbe, és a gyomrát háborgatja. A néphit például úgy tartja, hogy azok az emberek szereznek könnyen *békát*, akik sokat fürdenek, vagy sokat isznak. Ebben a felfogásban gyökerezik a máig élő mondás: „Ne igyál olyan sokat, mert béka nő a hasadban!”. A *béka* leírására más példákat is találunk: a béka próbál kijutni, fölmászik a szájba, itt megakad, és daganat formájában megreked a nyelv alatt (Magyary-Kossa 1929: 284). Ez a fölfogás a mai napig él több kultúrában is, de elsősorban népi, nyelvjárási szinten; az orvosi szaknyelvből viszont teljesen kiveszett. További példák még könnyen mászó, ürge állatokra betegségnévként a *gyík*, a *pók*, a *féreg* (Keszler 2003: 76–78).

Az állatnévi eredetű elnevezések másik csoportjára a metaforikus betegségnévképzés jellemző, ahol a mindennapi életből jól ismert állatok külső és belső tulajdonságai a betegségek tulajdonságaiként jelennek meg. Külső hasonlóságra utalnak például a *szőrféreg* 'mitesszer', a *tyúkszem* 'börkeményedés', amelynek jellegzetes, szemre hasonlító közepe van' elnevezések. Az állatok belső tulajdonságai és a betegség belső tulajdonságai között megfelelőek figyelhetők meg a következő betegségnevekben: *farkasseb* 'rosszindulatú fekélyes bőrbetegség', *fene* 'fekélyes, gennyes seb', *rák* 'a sejtek kóros burjánzásával járó betegség' stb. Ezeknél a betegségneveknél az állatok egyfajta betegségdémonokként is szerepelhetnek. A másik, kézzel foghatóbb magyarázat viszont talán az, hogy az emberek az őket körülvevő és az általuk jól ismert világ révén próbálják megérteni a testükben zajló ismeretlen folyamatokat. Így az állatok belső tulajdonságait és a betegségek tulajdonságait hozzák kapcsolatba. Ezt a megismerési folyamatot

látszanak igazolni azok az elnevezések, amelyek a NÖVÉNY (*árpa, bodza, borsó, termés*) és a TÁRGY (*tekenő, csapereszke, csónakmell, epekő, kalapácsujj*) fogalmak köré szerveződnek.

A betegségek kivül a test maga gyakran gépezetként, működő eszközként jelenik meg. Ilyenkor sok esetben az eszközök alakja kerül előtérbe: (*nyelv)csap, kalapács, üllő, kengyel, billentyű* stb. Az elnevezésben a funkció is szerepet kaphat például: *tubákoló gödröcske*, az a bemélyedés a kézháton, ahonnan régen a tubákat szippantották föl.

A modern kórmegnevezésekben új fogalmak is megjelennek, például foglalkozásokat (*bányásztüdő*), kulturális, civilizációs tudásismeretet magába foglaló elnevezések. Ezek a betegségnévadás újabb módjai közé sorolhatók (szerkezetük is gyakran összetettebb).

IRODALMI TÜNETEGYÜTTESEK

- *Pickwick-tünetegyüttes* 'elhíztak kóros aluszékonysága' (Charles Dickens *Pickwick Klub* című regényének Joe hősről).
- *Aliz Csodaországban-szindróma* 'pszichés állapot leírása: tér- és időféltreismerést, megkisebbedési, megnagyobbodási érzéseket, alakváltozások illúzióit élék át az emberek epilepszia, migrén, kábítószer-fogyasztás esetén'.
- *Münchhausen-szindróma* 'a betegek hihető történeteket találnak ki betegségekről, tünetekről, csakhogy az orvosi figyelem középpontjába kerülhessenek' (ahogy Münchhausen báró is olyan élethűen tudott bármiről mesét szőni, hazudni mindenkit megtévesztve maga körül).

Joe

Münchhausen báró

BIBLIA *Káin-komplexus* 'testvérek, főleg fiúk között kialakuló versengés, gyűlölködés'.

FILM *Chaplin-járás* 'jellegzetes, kifelé álló lábbal való csoszogó járás'.

MITOLÓIA *Ondine átká szindróma* 'alvás közbeni légzésleállítás' (Ondine vízi nimfa azzal átkozta meg hűtlen kedvesét, hogy álmában minden élettevékenységét akaratlagon kellett fenntartania).

Chaplin

Külön és elég gyakori típust alkotnak az ún. szerzői nevek. Ebben az esetben a megnevezés indítéka a betegség első leírója, az első beteg, vagy esetenként egyéb tudománytörténeti tényezők is szerepet kaphatnak, például: *Kimmelstiel-Wilson-szindróma* (KWS), *Grunner-Bertolotti-szindróma*, *Schwartz-Bartter-szindróma*.

Ha tehát összehasonlítjuk a korai és a modern orvosi nyelv betegségeit, azt tapasztalhatjuk, hogy sok fogalmi kör „öröklődött” a régi szaknyelvből a maiba (ÁLLAT, NÖVÉNY, SZÍN, NEMZET stb.). Megfigyelhető ugyanakkor, hogy amíg a korai szaknyelv elsősorban a mindennapi élethez tartozó tevékenységekbe, tapasztalatokba épül szervesen; addig a modern orvoslás a civilizáció, a kultúra és az orvosi tudományhoz kapcsolódik egyre több szállal.

LÁZ: FANTÁZIA, FOLYÓCSÚZ, GYUJTVÁNY-HIDEG – SZINONIMÁK A KORAI BETEGSÉGNEVEKBEN

A két történeti kor szaknyelvbéli eltérése megfigyelhető továbbá a rokon értelmű szavak terén is. Amíg a korszerű orvoslás nyelve erősen törekszik arra, hogy egy szóalakhoz egy jelentés társuljon, addig a korai orvosi nyelvben nem ritka a rokonértelmű (szinonim) és a többjelentésű (poliszém) szavak, kifejezések előfordulása. Ennek több lehetséges oka van: egyrészt a XVI–XVIII. századi orvosi nyelv még nem esett át sztenderdizációs folyamaton, így több nyelvjárási (alakbeli és kiejtésbeli) változat élt egymás mellett az ország egyes területein. Gyakoriak voltak továbbá az egyszerű tünettani észrevételre alapuló megnevezések (*leszáll az öve* 'sérv', *kemény has* 'székrekedés'), illetve a hithez, babonához kötődő betegségekre is (*Szent Antal tüze* 'orbánc'). Az okok közé lehet sorolni még, hogy a hasonló tünetekkel járó betegségeket a korabeli emberek hajlamosak voltak ugyanúgy nevezni, például a népi elnevezésben gyakran a kanyaronak is *himlő* a neve, mert kiütéses betegség. Ez a későbbi diagnosztika kifinomultabbá válásával egyre inkább háttérbe szorult.

A korai orvosi nyelvben például a sérvre az alábbi kifejezések éltek: *sérés, sérhés, sérvés, sérülés, szakadás, leszáll az öve*; a betegnek orbánca volt, ha *Szent Antal tüze, pokolvar, folyosó, habarnica, orbann, orbán, veres folyás, veres futás, vértályog* kínoztta. Lássunk néhány további példát a korai betegségekre szinonimitására:

aranyér: *aranyér, aranyos in, folyosó súly, füge-fekély, kijáró bél, nyilatkozás*

hasmenés: *bélindulás, folyótest, gyomormenés, gyomorsikulás, hasfolyás, ónkólika, Szent Jakab haragja, zsirolvadás, Ványaiai tánca, rágás, hascsikarás*

felpuffadás, székrekedés: *dob-dög, has-pöffedés, felpöffedés, felfújódás, dobkór, kemény has*

bolondság/bolond: *bolygás, csendes bódulás, kerengülés, szédelés, megeszelődik, megcsábult, rajos csillagos, füves*

lepra/leprások: *bélpoklosság, poklosság, pokol, gonosz rüh, sennyedék, Szent Lázár szegényei (lázárok)*

pestis: *csuma, döghalál, guga, kiütéses hagymáz, nátha-szeplő, pestis, ragadó halál*

láz: *fantázia, folyócsúz, gyujtvány-hideg, hervasztó forródzás, hévség, hőség, hideglelés, lopó hideg, száraz hideglelés*

szifilisz: *franc, francvar, ráncos, ragadó nyavalya, tisztátalan nyavalya*

köhögés: *kehesség, hörgösség, füladás, sípolás, hurutlás, kehülés, köhögés*

HÚZZA ÖSSZE A GÖRCSI! – BETEGSÉGEK ÉS ÁTKOK A korai és a későbbi betegségek különbségei nemcsak a különböző fogalmi körökben, valamint a rokonértelműség terén mutatkoznak meg, hanem abban is, hogy a régi elnevezések jelentős része szitokszóként is használható, és ilyen módon tovább gazdagítja a köznyelvet, amíg ez a mostani betegségek esetében egyáltalán nem jellemző.

A szitokszóvá vált betegségneveink csoportjánál megfigyelhető, hogy (majdnem) minden tagja elvesztette eredeti (betegség)jelentését, és mára már csak szitkozódásokban használatosak. A jelentésváltozás többlépcsős folyamat volt, és több tényező befolyásolta. Kezdetben ezek a szófordulatok átkok voltak, és a kimondott szó tényleges varázserőjén alapultak. A már említett néphit, miszerint a betegségeket titokzatos erők, vándorló betegségdémonok, a gonosz földi szövetségesei, testbe bűvő állatok, idegen tárgyak, szellemek, haragvó istenek okozzák, nagy szerepet játszott az átkformulaként alkalmazott betegségneveink létrejöttében. A hitvilág megváltozása, a szellemek, ördögök létezésének kétségbe vonása, a kereszténység fölvétele, a környező világ egyre alaposabb megismerése, az orvoslás fejlődése azonban átalakította ezt a szemléletet. A gyakori használat, valamint a társadalmi-kulturális háttér az oka annak, hogy az átkok tartalma lassan elhomályosult, és a betegségek már csak szitkozódó beszédformulák nyomatékösítő elemeként jelennek meg (bővebben l. Galgóczi 1981: 188–196).

A Menj a francba!, Egye meg a fene!, Űsse meg a guta!, Húzza össze a görcs! stb. típusú „káromkodások” csak korai betegségnevekből keletkezhetnek, a *Pickwick-szindróma szálljon rád!* és hasonló átkokat nem használunk. A modernnek számító elnevezések tehát (pl. szindrómák, szerzői, bibliai vagy mitológiai nevek stb.) nem jelennek meg ilyen szerepben, hiszen nincs meg mögöttük az a néphitbeli folyamat, amely a korai betegségneveink jelentős részénél megtalálható.

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK A tanulmány vázlatosan bemutatta a magyar orvoslás és a magyar orvosi szaknyelv történetének néhány állomását a betegségnevek jelentéstan alakulásán keresztül. Az áttekintés is bizonyítja, hogy az orvosi nyelv már kezdetektől fogva igen gazdag és dinamikus változó szaknyelv, amelyre a hagyományörzés és az újítás egyaránt jellemző. A korai és a későbbi betegségek fogalmi köreiből megfigyelhetők hasonlóságok (TESTRÉSZEK, ÁLLATOK, NÖVÉNYEK) és eltérések. Alapvető különbség például, hogy míg a korai betegségek inkább a mindennapi élet tapasztalatainak fogalmihoz

köthetők (NÖVÉNY, ÁLLAT, ESZKÖZÖK stb.), addig a modern elnevezésekben nagy számban jelennek meg a civilizáció, a kultúra, a tudomány változását mutató fogalmi körök (BIBLIA, MITOLÓGIA, FOGLALKOZÁS stb.). Nagy különbség mutatkozik a két korban a rokonértelműség terén is. A korai betegségneveink esetében gyakori, hogy egy betegségre több megnevezést is használnak (körülrások, tünettani megfigyelések révén); a modern orvosi nyelvben viszont ez nem jellemző (általában egy latin, egy magyar/angol megnevezés). A korai betegségek esetében azt is tapasztalhattuk, hogy megjelentek átkként, szitkozódásként. A modern betegségek esetében ez a jelenség teljesen eltűnt, annak köszönhetően, hogy a betegségekről alkotott babonák, hiedelmek is feledésbe merültek. Ahogy láthattuk, a betegségnevek alakulása is rávilágít a nyelv, a kultúra és a gondolkodás szoros kapcsolatára.

FORRÁS

Brencsán János 1983. *Új orvosi szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Józsa László 2001. *Névvél jelölt szindrómák*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.

Magyar Pál – Vastag Endre (szerk.) 2005. *Pulmonológiai betegségek*. Semmelweis Kiadó, Budapest.

Dr. Magyary-Kossa Gyula 1929. *Magyar orvosi emlékek II*. Eggenberger-féle könyvkereskedés, Budapest, 283–320.

SZAKIRODALOM

Galgóczi László 1981. Szitokszóvá vált betegségneveink. *Magyar Nyelv* 77/2: 188–196.

Hoppál Mihály (szerk.) 1990. Népszokás, néphit, népi vallásosság. In: *Magyar Néprajz VII*. Akadémia Kiadó, Budapest, 693–724.

Keszler Borbála 2002a. Az orvosi nyelv és a nyelvújítás. In: *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 101–103.

Keszler Borbála 2002b. A gyökerek: A magyar orvosi kifejezések eredete. *Magyar Orvosi Nyelv* 2/1: 20–22.

Keszler Borbála 2003. Állatnévi eredetű betegségnevek a XVII. század elejéig. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 76–79.

Keszler Borbála 2005. A régi magyar orvosi nyelv forrásai és szótípusai. *Magyar Orvosi Nyelv* 5/1: 24–29.

Oláh Andor 1986. „Újhold, új király!” *A magyar népi orvoslás életrajza*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

Szily Kálmán 1902. *A magyar nyelvújítás szótára I–II*. Hornyánszky Viktor Kiadása, Budapest.

Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Mészáros Ágnes

Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókinccs eredete

I. rész. A pénzügyi alapokat kifejező szakkifejezések kialakulása

Az egészségügyben dolgozó szakemberek számos gazdasági szakkifejezést használnak napi munkájuk során. Ezek a szakszavak gyorsan módosulnak és avulnak el az egészségügy működését biztosító gazdasági szabályozás folyamatos változása miatt. Hosszabb-rövidebb életükről, keletkezésükről, fejlődésükről, nyelvhasználatból való kiszorulásukról szótáraink a legtöbb esetben nem őriznek adatokat. Jelen közlemény ezt az elmaradást igyekszik mérsékelni. Néhány szakkifejezés eredetéről az egészség-gazdaságtan témaköréből a Magyar Orvosi Nyelv 2014/1. számában olvashattunk (Mészáros, 2014), amelyhez szorosan kapcsolódnak az itt feltüntetett adatok. A szakkifejezések rövid történetén kívül (ugyanúgy, mint az említett tanulmányban) táblázat jeleníti meg a szótörténeti adatokat: első vélhető és adatolt előfordulás, társadalmi érvényesség (*á. h. elem* = általános használatú elem, azaz használata elterjedt; korlátozott használatú elem, amely lehet *régi*, mert már kiszorult a nyelvhasználatból vagy *új*, mert terjedőben van), forrás (szürke szín jelöli azt a szótárt, amely az adatot közli). Az első előfordulás megállapítását a forrásokban felsorolt szótárak, szógyűjtemények adatai segítették.

Szótári adatok hiányában a szakszavak vélhetően első előfordulását legtöbbször törvények és rendelkezések szövegében sikerült megtalálni, mivel a szakkifejezések felbukkanását a szakterület szabályozásában fontos szerepet játszó valamelyik jogszabály rögzítette.

A PÉNZÜGYI ALAPOKAT KIFEJEZŐ SZAKSZAVAK KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE Sok köznyelvi szó eredetét a szaknyelvekben érdemes keresni. Jó példa erre az *alap* szó, amely 'pénzalap' jelentésben tartozik a szakterülethez. Az *alap* szó eredetét a TESz. a szépirodalomban véli felfedezni, és 1774-re vezeti vissza a „*fiatalságának szerelletes alapja*” szókapcsolat tagjaként. A szónak a pénzügyi szaknyelvben kialakult jelentése nem szerepel az etimológiai szótárban. A szakirodalomban azonban sokkal korábban megjelent a kifejezés, ezt az 1723. évi XCIX. törvény szövege hűen megőrizte: „amikor a *közalap* foganatosítva s Ő felségének feljelenltve lesz”. A 'pénzügyi alapot' jelentő *közalap* összetett szó az *alap* szó még korábbi kialakulásáról tanúskodik.

1891-ben a segélypénztárak kiadásaik fedezésére *tartalék-alapot* hoztak létre, amely a törvényben meghatározott mértékű *tartaléktőke* felhalmozását jelenti. Szinonimaként szerepel a *tartaléktőke-alap* jelentéssűrítő szóösszetétel is a jogszabályban. A *tartalék-alap* szakkifejezés a *tartalék* és az *alap* szavak jelentéssűrítő szóösszetétellel válásából keletkezett. A *tartalék* szó 'utánpótlás' jelentésének kialakulását a TESz. alapján az 1743-as év jelöli.

Az 1875. évi (XXXVII.) kereskedelmi törvény szókészletében felfedezhető a *tartalék-alap* terminus. A *tőke* szó 'pénzalap' jelentése 1798-ra alakult ki (TESz.). A *tartaléktőke* összetett szó megtalálható a hitelintézetekről szóló 1848. évi XIV. törvény szövegében. A szakterület fejlődésével elkülönülnek a biztosítási ágazatok fedezetét szolgáló pénzalapok: *betegsegélyezési tartalék-alap*, *balesetbiztosítási tartalék-alap* (1907). Betegsegélyezési célokra a *tartalék tőkeösszeget* és a *tartalék-alapok kamatait* fordíthatták.

Az 1927-es törvény szakszókinccsét tovább bővíti a *rendkívüli tartalék-alap* és a *gyümölcsözőleg elhelyezett tartalék-alap jövedelme* szó szerkezetes szakkifejezés. A nyugdíj-biztosítási ág rokon értelmű szakszavakat hozott létre a pénzalap megnevezésére. Az öregség esetére való biztosításról szóló 1928-as törvény a *biztosítási járuléktartalékok* (= *díjtartalékok*) összevonásával hozza létre a *járuléktartalék-alapot*. A *járuléktartalék-alap* jelentéssűrítő szóösszetétel, a betegségi biztosításban meghonosodott *tartalék-alap* szakszó szinonimája. Az *intézeti járuléktartalék-alap vagyónának gyümölcsöző/gyümölcsöztető elhelyezését* a magyar királyi népjóléti és munkaügyi miniszter ellenőrizte. Az *intézeti* jelző az *Országos Társadalombiztosító Intézetre* utal, a *gyümölcsöző/gyümölcsöztető elhelyezés* hangulatfestő, nem pénzügyi környezetbe illő minőségjelzős szó szerkezet, amelyet később a szárazabb hangzású *befektetés* szakszó vált fel. A második világháború idején a *tartalék-alap* vagyona megsemmisült (Buda 2001: 228).

1988-ban a társadalombiztosítás működésének fedezetére létrehozta az *elkülönített állami pénzalapot*, a *Társadalombiztosítási Alapot*. A minőségjelzős szó szerkezet gyakori

használata miatt kialakult az egyszavas változata, az *Alap*. Az *Alap* kezelésével kapcsolatos tevékenységek szabályozása újra feleleveníti és bővíti a korábban kialakult szakszókincset, például: *tartalékalap*, *forgóalap*, az *Alap* bevételi többlete. 1989-ben az állami költségvetés az *Alapot* állami tulajdonú részvények átadásával *tartalékalappal* látta el.

A *Társadalombiztosítási Alap* 1991-ben önálló pénzalappá vált. Az *Alap* a bevételi többletből képzett, többféle célra létrehozott *tartalékalappal* rendelkezik: az *Alap* likviditási tartaléka az *Alap* működési tartaléka. Az *Alap* tevékenységi körének bővülését jelzi az új szószerkezetes szakkifejezések megjelenése a jogszabályban, például: *állami forgóalap-juttatás*, az *Alap* működtetése, az *Alapból* finanszírozott egészségügyi intézmények, az *Alap* költségvetése, az *alap* mindenkori éves kiadási főösszege.

A *Társadalombiztosítási Alap* két önálló pénzalapra való elkülönülése létrehozta a *Nyugdíjbiztosítási Alap* és az *Egészségbiztosítási Alap* minőségjelzős szószerkezeteket. A két különböző funkcióval rendelkező alap létrejötte után az *Alap* szó használata félreérthető lett volna, így ismét a *Társadalombiztosítási Alap* szószerkezet vagy rövidített alakja a *T. Alap* jelenik meg a jogszabályban. Az *Alapok*, *alapok*, illetve a *társadalombiztosítási alapok* szakkifejezések a *Nyugdíj* és *Egészségbiztosítási Alapokra* vonatkoznak, amelyek rövidült változatát szintén kialakította a jogszabályi szakszókincs: *Ny. Alap* és *E. Alap*. Az 1992-ben megalkotott jogszabályok

az *alapok* gyűjtőnévvel utalnak a tárgykörben levő három alapra (*T. Alap*, *Ny. Alap*, *E. Alap*), amelyről az *alapok* bevételi többlete, az *alapok* pénzeszközei szószerkezetes szakkifejezések tanúskodnak.

1991-ben más társadalombiztosítási célokra is különültek el pénzalapok, például a munkanélküli ellátások fedezetére létrejött a *Munkanélküliek Szolidaritási Alapja*, a *Szolidaritási Alap*. Az *Egészségbiztosítási Alap* pénzügyi tevékenységét kifejező szakkifejezések a minőségjelzős szószerkezetekhez kapcsolódva akár 3–9 összetételei tagból álló szószerkezeteket is létrehozhatnak, példák: az *Egészségbiztosítási Alap* költségvetése/költségvetési mérlege (1991), az *E. Alap* pénzbeni ellátásai/természetbeni ellátásai (1991), az *E. Alapból* finanszírozott ellátások (1995), az *E. Alap* terhére igénybe vehető ellátások (1997), az *E. Alapot* terhelő ellátások (2007), az *E. Alapból* finanszírozott egészségügyi ellátások szerződésben foglalt feladatai (2007).

A *tartalékalap* szóösszetétel jelentése a rendszerváltást követő szakszókincsből leszűkült, nem azonos a XX. század elején használt jelentésével. Akkor a betegségyező pénztárak pénzügyi fedezetül szolgáló *alapot* hívták *tartalékalapnak*. Az *Egészségbiztosítási Alap* rendelkezik a többletből képzett *tartalékalappal*, tehát a *tartalékalap* része az *E. Alapnak*.

A *tartalékalap* szakszó jelentésmódosulással került vissza a szakszókincsbé. 1993-ben még szerepelt a szakkifejezés,

1. táblázat. A pénzalapok sajátos szakkifejezéseinek szótörténeti adatai

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
<i>tartalék</i> (= utánpótlás)	1743	á. h. elem	TESz.
<i>alap</i>	1774! (van korábbi adat)	á. h. elem	TESz.
<i>közalap</i>	1723	á. h. elem	1723. évi XCIX. tv.
<i>tartalékalap</i> (= pénzalap)	1875	á. h. elem	1875. évi XXXVII. tv.
<i>tőke</i> (= pénzalap)	1798	á. h. elem	TESz.
<i>tartaléktőke</i>	1848	régi	1848. évi XIV. tv.
= <i>tartaléktőke-alap</i>	1891	régi	1891. évi XIV. tv.
<i>betegségyezősi tartalékalap</i> ■ <i>balesetbiztosítási tartalékalap</i> ■ <i>tartalék tőkeösszeg</i> ■ <i>tartalékalap képzése</i>	1907	régi	1907. évi XIX. tv.
<i>rendkívüli tartalékalap</i> ■ <i>gyümölcsözőleg elhelyezett tartalékalap</i>	1927	régi	1927. évi XXI. tv.
<i>Járuktartalék-alap</i> = <i>biztosítási járuktartalékok</i> = <i>díjtartalékok</i> ■ <i>gyümölcsöző/gyümölcsözőtető elhelyezés</i> (= befektetés)	1928	régi	1928. évi XL. tv.
<i>Társadalombiztosítási Alap</i> ■ <i>Alap</i> ■ <i>forgóalap</i> , <i>pénzalap</i> ■ <i>tartalékalap</i> (= a bevételi többletből képzett alap)	1988	új	1988. évi XXI. tv.
<i>Egészségbiztosítási Alap</i> (<i>E. Alap</i>) ■ <i>Nyugdíjbiztosítási Alap</i> (<i>Ny. Alap</i>) ■ <i>T. Alap</i> ■ <i>társadalombiztosítási alapok</i> ■ <i>Szolidaritási Alap</i> ■ <i>állami forgóalap-juttatás</i>	1991	új	1991. évi LXXXIV. tv.
<i>alapok</i> (= <i>T. Alap</i> , <i>Ny. Alap</i> , <i>E. Alap</i>)	1992	új	1992. évi X. tv.
<i>tartalék</i> (= pénzalap)	1994	új	1994. évi L. tv.
<i>céltartalék</i>	2007	új	2007. évi CLXIX. tv.
<i>autorizációs céltartalék</i> ■ <i>általános céltartalék</i> ■ <i>eredménytartalék</i> ■ <i>tartalékképzés</i> ■ <i>céltartalékképzés</i>	2008	új	2008. évi I. tv.

az 1994-es törvényben már csak az *alap* utótag nélküli, rövidült *tartalék* szakszó. A 2007-es költségvetési törvény a *tartalék* és a *céltartalék* szakszavakat alkalmazza.

A pénzalapot jelentő *tartalék* szóból képzett származékszavak özöne jelenik meg a 2008-as pénztártörvényben. (Annak ellenére, hogy a jogszabályt még ugyanabban az évben hatályon kívül helyezték, érdemes megfigyelni a szakszóképződés folyamatát.)

A *tartalék* szó szócsaládjának bővülése (2008):

Összetett szavak létrejötte

Fajfogalmak: *eredménytartalék, céltartalék* (jelentéssűrítő szóösszetétel)

Egyszerűsödés: *tartalékképzés* (birtokos jelzős)

A tevékenységi kör bővülése, specializálódás: *céltartalékképzés* (birtokos jelzős)

Szószerkezetes szakkifejezések képződése

Fajfogalmak: *autorizációs céltartalék, általános céltartalék, az eredménytartalékból leköötött tartalék*

Új fogalmak: *a leköötött tartalék összege, a céltartalék állománya*

A tevékenységi kör specializálódása: *a leköötött tartalék összegének megfelelő mértékű befektetés(e)* (itt a kifejezés nem helyes a birtokos személyjellel), *az általános céltartalék mögötti befektetés összege, egyedi elbíráláson alapuló ellátások céltartaléka.*

AZ ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS SZAKKIFEJEZÉS KIALAKULÁSA

1950-től a társadalombiztosítás költségvetése az *állami költségvetés* része lett. Az *állami költségvetés* minőségjelzős szó szerkezet nyelvünk általánosan használt eleme. A *költségvetés* összetett szavunk eredetét a XIX. században kell keresnünk. A *költségvetés* szó a *budget* magyarításaként (1835, NyÚSz.) létrejött egyik változat, amely a XIX. század második felében lassan terjedt el. A jogszabályok nyelvében is csak 1867-ben jelenik meg először. A szabadságharc előtti törvények szövegében nem fordul elő a szakkifejezés. A „községek belső igazgatásáról” szóló 1836. évi IX. törvény körülírja a még nem közismert szakszót: „a köz költségekről minden eszten-dő elején jegyzéket készítsenek”. Hasonlóképpen egy másik 1836-os (XLI.) törvény a *költségi számolás* szó szerkezettel magyarázza a „nemzeti játékszín felállításához” szükséges költségvetés készítését: „az ahhoz kívántató *költségi számolással* kidolgozva”. A kiegyezés utáni első jogszabályok szókinccsét képezi a kialakult *költségvetés* jelentéssűrítő szóösszetétel és a *közös költségvetés* minőségjelzős szó szerkezet (1867. évi XII.), az *államköltségvetés* birtokos jelzős szóösszetétel (a közterhekről szóló 1867. évi XVIII. törvény). Az állami számvevőszékről szóló, 1870. évi XVIII. törvény az *állam költségvetése* birtokos jelzős szó szerkezetet részesíti előnyben a szóösszetétellel szemben. Egészen 1881-ig az *államköltségvetés* összetett szó található meg az évenként készített költségvetési törvényekben. Az *állami költségvetés* szó szerkezet az 1876. évi közegészségügyről szóló XIV. törvényben szere-

2. táblázat. Szótörténeti adatok: *költségvetés*

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
<i>költségvetés</i>	1835	á.h. elem	NyÚSz.
<i>köz költségekről jegyzék</i>	1836	régi	1836. évi IX. tc.
<i>költségi számolás</i>	1836	régi	1836. évi XLI. tc.
<i>közös költségvetés</i>	1867	á. h. elem	1867. évi XII. tc.
<i>államköltségvetés</i>	1867	régi	1867. évi XVIII. tc.
<i>az állam költségvetése</i>	1870	régi	1870. évi XVIII. törvény
<i>állami költségvetés</i>	1876	á. h. elem	1876. évi XIV. tc.

pel először. A szakkifejezés változásában feltehetően a nyelvi analógia játszik szerepet, mivel módosult alakja illeszkedik a költségvetés egyéb típusait kifejező minőségjelzős szó szerkezetekhez, (például: *saját, közös költségvetés*). Annak ellenére, hogy a XIX. század közepén már közismertté vált a *budget* angol szakszót kiváltó szépen hangzó magyar megfelelő, mégis sokszor halljuk a *büdzsét* a hírolvasók szájából.

A TERMÉSZETBENI, PÉNZBENI ELLÁTÁS SZAKSZAVAK

EREDETE A mai egészségbiztosítási szakszókincs megkülönbözteti a *természetbeni* és a *pénzbeni/pénzbeli ellátásokat*. A 2007-es költségvetési törvényben a *pénzbeni* jelző többször fordul elő, mint képzésmódbeli változata, a *pénzbeli* jelző. A *pénzbeni* (határozóragos főnévből -i képzővel alkotott melléknév) jelző a rendszerváltás után bukkan fel (1992), korábban nem mutatható ki a szakszókincsben. A *pénzbeni* jelző térhódítása valószínűleg a *természetbeni* jelző szóalkotómódját másoló nyelvi analógiának köszönhető. A *pénzbeli ellátás* minőségjelzős szó szerkezet előzménye a XX. század eleji betegbiztosítási törvényekben található meg: *pénzbeli segély* (1907). Az 1927-es törvényben juttönülnek el egymástól először a *pénzbeli* és a *természetbeni* juttatások: *készpénzbeli/készpénzből adott szolgáltatás/készpénzben való megtérítés*. A *pénzbeli* jelző eredete a jogszabályok szókészlete alapján még korábbra, feltehetően a XIX. század elejére vezet vissza: *pénzbeli elmarasztalás* (1936. évi XV. tv.), *pénzi költségek* (a kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. tv.). A *pénzi* és a *pénzbeli* jelzők szinonim előfordulásából következik, hogy a *pénzbeli* jelző a XIX. század 30-as éveiben még korlátozott használatú lehetett.

A *természetbeni ellátás* szó szerkezet eredetét ugyancsak az 1907-es és az 1927-es jogszabályban kell keresnünk: *természetbeni járandóságok* (1907), *természetben adott/kapott/szolgáltatott/nyújtott juttatás/járó szolgáltatás* (1927). A rendszerváltást követően is megmaradt a *természetbeni* jelző: az *E. Alap természetbeni ellátásai* (1992). Az 1997-től hatályos egészségbiztosítási törvényben nem szerepel ez a szakszó, a *természetbeni* ellátásokat az *egészségbiztosítás egészségügyi szolgáltatásai* címszó alatt találhatjuk. A 2007. évi költségvetési törvény (CLXIX.) 12. melléklete az egészségbiztosítási ellátásokat két csoportra osztja: *természetbeni és pénzbeni ellátásokra*.

3. táblázat. Szótörténeti adatok: pénzbeli, természetbeni ellátás

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
pénzbeli elmarasztalás	1836	régi	1936. évi XV. tv.
pénzi költségek	1840	régi	1840. évi XVI. tv.
természetbeni járandóság, pénzbeli segély	1907	régi	1907. évi XIX. tc.
készpénzből adott/készpénzbeli szolgáltatás ■ természetben adott/kapott/ szolgáltatott/nyújtott/járó szolgáltatás ■ juttatás	1927	régi	1927. évi XXI. tc.
pénzbeli ellátás	1992, 2007	új	1992. évi IX. tv.
pénzbeli ellátás	1997	új	1997. évi LXXXIII. tv.
természetbeni ellátás	1992, 2007	új	2007. évi CLXIX. tv.

A pénzbeli és a természetbeni melléknevek kialakulása példázza azt a sokszor bekövetkező jelenséget, amikor a nyelvi változás nem lépcsőről lépésre, lineáris módon jön létre a már meglévő szavakból építkezve, hanem a fejlődést „visszaesések”, rövid életű próbálkozások lassítják, majd a szakszókincs kiépülése elfelejtett szavaink felelevenítésével folytatódik.

IRODALOM

Benkő Lóránd (főszerk.) (1967–1984) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV.* Budapest (röviden: TESz.).

Buda József 2001. *Betegségi biztosítás.* Pécsi Tudományegyetem, Egészségügyi Főiskolai Kar, Bornus Nyomdaipari Kft., Pécs.

Gerstner Károly 2003. *A magyar nyelv szókészlete.* In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 117–158.

Juhász József – Szóke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1978. *Magyar értelmező kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest (röviden: ÉKsz¹).

Kiss Gábor – Pusztai Ferenc 1999. *Új szavak, új jelentések 1997-ből.* Tinta Kiadó, Budapest.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest.

Mészáros Ágnes 2011. *Diakrón szakszókincsvizsgálat. A nyelvi változás vizsgálata a magyar egészségbiztosítási szakszókincsből.* Gura Nyomda Kft., Zalaegerszeg.

Mészáros Ágnes 2014. Szótörténeti adatok az egészség-gazdaságtan témaköréből. *Magyar Orvosi Nyelv* 14/1: 38–43.

Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Minya Károly 2007. *Új szavak I.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár.* Budapest, (röviden: ÉKsz.²).

Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond 1890–1893. *Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig I–III.* Budapest (röviden: NySz.).

Szily Kálmán 1902–1908. *A magyar nyelvújítás szótára I–II.* Budapest (röviden: NyÚSz.).

Zaicz Gábor 2006. *Etimológiai szótár.* Tinta Kiadó, Budapest.

„...tanítványaink, és a hozzájuk hasonló tanulatlanok könnyebben megtanulják az Anatómiát anyai nyelvükön magyarul, mint a culinarius deák görög-latánul, vagy az ezekkel fertezett németbül”

Bugát Pál

Robert Offner

A XVI. századi erdélyi szász orvosok nyelve és Paulus Kyr egészségtankönyve (Brassó 1551)

A GYÓGYÍTÁS NYELVE A KORA ÚJKORI ERDÉLYBEN

„Minden mesterség és tudomány előbb-utóbb kialakítja a maga szaknyelvét. A tudományos szaknyelv azonban egy fontos jellemzőben különbözik a mesterség nyelvtől, mégpedig abban, hogy rendezett és osztályozott, hiszen a tudományt a mesterségtől valószínűleg csupán nyelvének (és fogalmainak) rendezettsége és szabályozottsága különbözteti meg” – írja Magyar László András (2009: 73). A gyógyító mesterségük, illetve a betegségek gyógyításához, a szenvedés csökkentéséhez értők nyelve – a sámánoktól vagy kuruzslóktól a borbélysebészek, bábasszonyok és patikusok át, egészen korunk szakorvosaiig – mindenekelőtt az általuk kiszolgált közösség nyelve. Ez akkor is érvényes, ha a gyógyító tevékenységét különböző nyelvű, esetleg különféle vallási, illetve felekezeti és társadalmi rendű csoporthoz tartozó betegek vették igénybe. Ilyen multikulturális régiókban, – és erre világszerte mindmáig számtalan példát találunk – természetes az is, hogy a gyógyítással foglalkozók nem (feltétlenül) anyanyelvükön sajtátították el (pl. latin, német, magyar, román) és művelték gyógyító szakmájukat. A környezetükben létező más emberi közösségek nyelvén is képesek és képesek voltak tudásukat alkalmazni; jól érthető tanáccsal, utasítással, recepttel, gyógyfüvekkel, műtéttel stb. gyógyították a betegeiket, vagy enyhítették a betegek és a sérültek szenvedését.

Erdély történetének utolsó félévezredét szem előtt tartva nyilvánvaló, hogy soknyelvű és sokkultúrájú földrajzi területről volt és van szó. Az ott élő népek népesedési és politikai megnyilvánulása külön fejezet, jöllehet igen érdekes, de nem tárgya ennek a cikknek. Becslések szerint Erdélyben, mint a középkori Magyar Királyság tartományában (*provincia*), a XVI. század elejére a lakosságnak mintegy fele lehetett magyar anyanyelvű (magyarok és székelyek), 25%-át a románok és a 20%-át a németek, azaz szászok tették ki (Köpeczi 1990: 269). Rajtuk kívül már akkoriban nyelvi kisebbségként jelen voltak és egymás mellett éltek cigányok, örmények, zsidók és szláv népcsoportok (bolgárok, szerbek, rutének). A XVI–XVII. századi erdélyi fejedelmi udvarban például olasz és lengyel származású előkelőségek kis közösségei is sajátos nyelvi és műveltségi világot képeztek (Offner 2000: 176–215;

Bartók 1987: 135–158), akárcsak a különböző szerzetesrendek (jezsuiták, ferencesek, domonkosok stb.) kis, de soknyelvű közösségei, hogy csupán néhány példát adjunk Erdély sokszínű nyelvi világára.

Ennek megfelelően a gyógyítás Erdélyben is – a beteg nyelvehez alkalmazkodva – nem ritkán tolmács révén, az állam nyelvén folyt, nemcsak az orvosi írásbeliség megjelenéséig, hanem egészen napjainkig. Ezt a megállapítást a szerző saját tapasztalata támasztja alá, aki erdélyi születésű általános orvosként egy évig moldvai román–ukrán, majd Kis-Küküllő menti szász–román–magyar–cigány községben fejtett ki orvosi tevékenységet.

ERDÉLYI SZÁRMAZÁSÚ ORVOSOK A XVI. SZÁZADBAN

A lakosság és a hadi erők betegellátását a középkorban és az újkor kezdetén is a XVI. századtól nemcsak vidéken, hanem a városokban is túlnyomórészt nem orvosok, illetve nem egyetemet végzettek, hanem a hagyományos népi és kolostori gyógyítók nagyszámú, de az utókor számára név szerint ismeretlen nemzedékei látták el. Mindenekelőtt a néhai szerzetes orvosok, majd később a világi borbélysebészek, felcserek, fürdősök, érvágók, kővágók, kuruzslók, bábasszonyok, füves-, illetve javasasszonyok, patikusok kezelték közösségeik betegeit, sőt némelyik lelkes nemesasszony is gyógyított. Tudnivaló, hogy Erdélyben a XIV. és XV. századból összesen csupán 7 olyan egyetemet járt személy neve ismert, akik orvostant (is) hallgattak. Mindnyájan erdélyi szászok voltak, de csak Jacobus Schaffindról feltételezhető, hogy hazatérte után Nagyszébenben orvosi tevékenységet folytatott (Tonk 1979: 243).

A XVI. században számuk ugyan megháromszorozódott, de az eddig ismert 20 erdélyi születésű orvos is vajmi kevés volt, nemcsak Európa déli és nyugati vidékeihez hasonlítva, hanem a honi társadalom korabeli szükségleteit is tekintetbe véve. Itt mindenekelőtt a városok orvosi igényére gondolunk, hiszen vidéken a népi gyógyászat és a már említett különféle gyógyítók álltak a lakosság rendelkezésére. Ahhoz, hogy e kor orvosainak a nyelvről képet alkothassunk, legelőször azt

szükséges tisztáznunk, hogy kik is voltak ők, és mit tudunk róluk. Meg kell említenünk még azt a 12 külföldi orvost is, akikről ismert, hogy a XVI. században rövidebb-hosszabb ideig Erdélyben tevékenykedtek, tehát az akkoriban éppen kibontakozó „orvosi társadalom” részét képviselték.

Az európai egyetemi orvostudomány történetéről gazdag szakirodalom áll számos nyelven az e téma iránt érdeklődők rendelkezésére, ezért erre itt nem térünk ki. A XIII. századtól egyre több *studium generale*, illetve *universitas* létesült, kezdetben az Alpoktól délre (Bologna, Vicenza, Pádua, Róma, Nápoly, Salerno stb.), majd Nyugat-Európában (Párizs, Toulouse, Oxford, Salamanca stb.) és a XIV. században Közép-Európa nagyobb városaiban (Prága, Krakkó, Bécs, Buda, Heidelberg, Köln, Erfurt stb.). A dél-keleti Bizánci Birodalomban is léteztek egyetemi jellegű akadémiák (Konstantinápoly), de ezek a nyugati latin kereszténység orvostudományának szempontjából kevésbé voltak jelentősek. A Magyar Királyság korai egyetemei főként a közeli külföldi egyetemek vonzáskörébe kerültek, hiszen a budai és pécsi egyetemek csak rövid ideig működtek, és hatásukról csupán kevés ismeretünk van.

Az orvostudományra vonatkozó vizsgálataim során kiderült, hogy az erdélyi diákok 1520-ig Bécs (1580), Krakkó (860), valamint Prága (22), Pádua (38), Bologna (37), Köln (13), Ferrara (11) egyetemeit látogatták. Magyarországon – Mohácsot követően – az ország három részre tagolódása és főleg a reformáció idején megváltozott a *peregrination academica*, azaz a külföldi egyetemjárás iránya is. Így az erdélyiekről tudjuk, hogy 1521 és 1700 között főleg Wittenberg (1152), Leiden (268), Bécs (240), Franeker (217), Frankfurt/Oder (191), Königsberg (175), Thorn (137), Utrecht (114), Heidelberg (112), Straßburg (110) egyetemeit és akadémiáit látogatták a legtöbben (Offner 2013). Ezek, akár az erdélyi diákok nagy többsége, lutheránus, illetve kálvinista felekezetű főiskolák voltak.

Ha azt vizsgáljuk, hogy melyik erdélyi városokból, mezővárosokból, községekből származtak a diákok, akkor kiderül, hogy túlnyomó többségben az erdélyi szászok közösségei küldték a legtöbb diákot a fent említett korokban külföldi egyetemekre. Az 1292 (az első ismert erdélyi diák külföldön, Párizsban) és 1520 között név szerint ismert 2496 egyetemi hallgató közül 285 Nagyszebenből, 267 Brassóból, 122 Kolozsvárról származott (Tonk i. m. 348–380). A kora újkorban is hasonló volt a helyzet: 1521 és 1700 között a 2854 ismert, egyetemre beiratkozott erdélyi közül 357 Brassóból, 255 Nagyszebenből, 122 Besztercéről, 107 Kolozsvárról, 85 Segesvárról és 84

Medgyesről indult külföldi egyetemekre (Szabó–Tonk 1992). A fent említett 20 erdélyi születésű diák közül, akik a XVI. század folyamán Európa egyetemén orvostudományt (is) tanultak, 6 volt magyar¹ és 14 erdélyi szász. Az utóbbiakat szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy némelyikről a beiratkozáson kívül kevés adat ismert.² Természetesen a legismertebbek azok, akiket az utókor irodalmi tevékenységük révén tart számon, például: Paulus Kyr (Brassó), Martin Brenner (Beszterce), Ladislaus Stuff (Kelnek), Thomas Jordanus (Kolozsvár) és Johannes Hertelius (Kolozsvár).

Bécsi és páduai egyetemi tanulmányai után *Ladislaus Stuff* (de Kellinck) (?–1570) nem tért vissza szülőföldjére, hanem a bécsi Egyetem Orvosi Fakultásán oktatott (1558-ban dékán, 1565-ben rektor), és gyakorolta orvosi szakmáját, németül, feltehetően bécsi nyelvjárásában, de oktatói és szakirodalmi munkássága nyilván latin nyelven folyt (Offner 2015).³

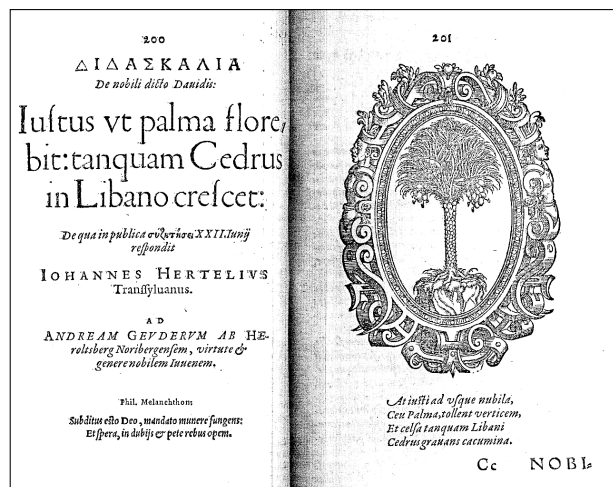
A kolozsvári születésű *Thomas Jordanus* (1539–1585) hosszú egyetemi zárandoklása után szintén Bécsben kezdte el pályafutását az Orvosi Fakultáson, majd brünni székhellyel Morvaország tartományi főorvosi tisztségét nyerte el, és ott élt élete végéig. Tudomásunk szerint felesége szintén erdélyi szász volt, tehát a családban e nyelvjárás használatát feltételezhetjük, de jelentős tudományos közleményei, járványtani és balneológiai jellegű munkái (pl. *Historia Bohemica*, Bazel, 1575) latinul és fordításban, cseh nyelven jelentek meg nyomtatásban (Hermann 2000; Rittmann 1869; Magyar 2003, 2005).

A három hazatért erdélyi szász orvos közül a besztercei *Martin Brenner* (ca. 1520–1553) bázeli, bécsi és bolognai egyetemi tanulmányai után Nagyszeben városi tisztiorvosa (*physicus*) volt. Kultúrtörténeti szempontból említésre méltó, hogy 1543-ban Bazelben kiadta Antonio Bonfini: *Rerum Ungaricarum Decades* első három részét, valamint *Itáliai útleírása* (1552) is ismert (Köszeghy 2003).

A másik erdélyi szász orvos *Johannes Hertel*, illetve *Hertelius* (1565–1612), a kolozsvári hitújító teológus Franciscus Hertel, azaz Dávid Ferenc unitárius püspök kisebbik fia volt. Egy teológiai témájú latin nyelvű nyomtatott értekezése ismert, amelyet a bázeli egyetemen jelentetett meg 1587-ben. Két évvel később, Páduában orvostudományt tanult, és ott szerezte meg 1591-ben bölcsészeti és orvosdoktori fokozatát; néhány évet még növénytanással is foglalkozott, majd Báthory Zsigmond fejedelem orvosa lett, és végül szülővárosában gyakorolta hivatását. Tudunk

1. Gyulai Pál (ca.1550–1592), Kovacsóczy Farkas (1540–1592), Hunyadi Ferenc (1555–1600), Bánffihunyad, Nagy Marcellus (?–1602), Sövényfalva, Kolozsvári András (?–1613), Kolozsvár, Torday Márton (?). Az első három orvos ismert az orvos- és művelődéstörténelemben.
2. Franciscus Basilius (1520–1571), Kolozsvár, Andreas Marcus (?–1567), Beszterce, Fabian Lernescher (?) Beszterce, Paul Kertzius (1541–1600), Brassó, Bernhard Jacobinus (1530–1602), Kolozsvár, Georg Schirmer (?–1594) Nagyszeben, David Hertel (1560–1582), Kolozsvár, Marcus Hirscher (1563–1593, Brassó, Andreas Marci (1576–1627), Beszterce.
3. Ladislaus Stuff egyik írása a *Coronam cum quispiam purgare voluerit etc.*, egy másik pedig a *Dispensatorium* (gyógyszerkönyv) amely nem jelent meg nyomtatásban.

egy kéziratos pótlásáról Antonio Magini 1596-os Claudius Ptolomäus *Geographia*-kiadásában (Offner 2010), valamint a híres orvos botanikus Carolus Clusiushoz írt latin leveléről, de egyéb nyomtatott munkája nem ismert (Offner 2009).

Paulus Kyr (kb. 1506–1588) brassói születésű orvos, Bécsben és Páduában tanult, majd 1534-ben Ferrarában szerzett orvosdoktori címet. Kyrtól csupán egy nyomtatott művet ismerünk, de ez különös jelentőségű írás, ugyanis ez az eddig ismert első, kimondottan iskolai oktatás céljára készített egészségtankönyv Európában, ezért ezt a 2010-ben több nyelven kiadott művet ebben a tanulmányban röviden bemutatom (Offner 2000).

IDEGEN ORVOSOK ERDÉLYBEN A XVI. SZÁZADBAN

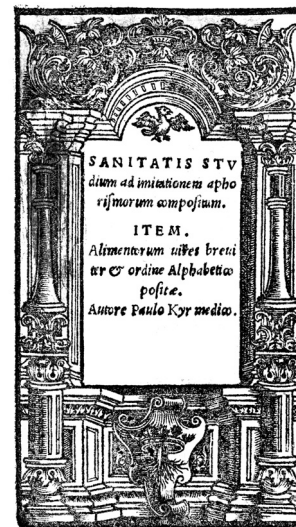
Brassó és Nagyszében városi orvosai (*Stadtphysicus*) között jó néhány Erdélyen kívülről származó orvost is találunk, mint például a Styer nevű osztrák kisvárosból származó *Johannes Saltzmannt* (*Salius*), akiről ismert, hogy 1510 körül Nagyszébenben tevékenykedett (Offner 2011). A szigorú karantén elrendelésével megvédte a lakosságot a „fekete halál” pusztításától. Saját tapasztalatait is tartalmazó pestis-tanulmányát Bécsben latinul és később németül is kiadta (Saltzman 1510).

A felső-magyarországi Lőcséről származott *Sebastian Pauschner* (149?–1534) szepesi szász orvosdoktor, aki 1530 körül Brassóban és Nagyszébenben is városi orvos volt (Révész 1910). Utóbbi helyen adta ki 1530-ban Lukas Trappoldner nyomdájában a pestisről szóló könyvecskéjét *Eine kleine Unterrichtung: Wie Mann sich halten Soll, In der Zeidt, der ungütigen Pestilentz. Doctoris Sebastiani Pawschnery* (RMNY 10, RMK II. 48). Ez számít a Kárpát-medencében az első nyomtatott orvosi könyvnek, amelyből sajnos csupán egy későbbi, betűhűnek tartott, kéziratos másolat maradt ránk. Ennek az értékes kis munkának az alapos tartalmi és nyelvi vizsgálata mindmáig várat magára. Főleg azt lenne érdekes kideríteni, hogy melyik német nyelvjárá(s)k és forrásmunkák ismerhetők fel ebben az elveszett nyomtatványban.

Hubert Ildikó közölte 1983-ban, hogy Hyeronimus Brunsfels *Herbarium vivae eicones* (1531) című munkájának két kötetében, a Debreceni Református Kollégium könyvtárában meglévő példányaiban Johannes Lebelius erdélyi szász humanista (Beszterce) (Stoica 1997) és Sebastian Pauschner bejegyzéseit azonosította. Ez azért érdekes, mert Pauschner ezekben 44, illetve 27 növény magyar nevét jegyezte föl (Hubert 1983, 2009). Ebből arra is lehet következtetni, hogy az orvosi gyakorlata során nem csupán a német nyelvet, pontosabban a szepesi és esetleg az erdélyi szász nyelvjárást használta, hanem a gyógynövények magyar nevei is érdekelték, mert ezeket is nyilván ismernie kellett a mindennapi gyógyító gyakorlatban vagy a gyógynövények beszerzése céljából. A legtöbb külföldi származású orvosról kevés a pontos adatunk, ezért nem sorolom fel őket, hiszen nyelvük és nyelvhasználatuk szempontjából nincs jelentőségük (Offner 2013).

AZ ELSŐ NYOMTATOTT ORVOSI SZÖVEG ÉS ORVOSI KÖNYVEK ERDÉLYBEN

Nem csupán orvosok neveihez fűződnek az első orvosi jellegű szöveget tartalmazó, Erdélyben készült nyomtatványok. Erre két példát említenék meg. Köztudottan Lukas Trappolder nagyszébeni városi tisztviselő volt Erdély első nyomdája (1525), amely csupán néhány évig működött (Rother 2002). A másodikat *Johannes Honterus* (1498–1549) brassói városi tanácsos, későbbi reformátor és evangélikus (lutheránus) városi lelkész, jelentős humanista író és könyvkiadó alapította 1539 előtt. A Bécsi Egyetemen képzett magiszter kétségtelenül a legismertebb erdélyi szász személyiség, akiről igen gazdag irodalom áll rendelkezésre, ezért itt csak arra hívom fel a figyelmet, hogy Honterustól származik a legrégebbi orvosi tartalmú szöveg, amely Erdélyben nyomtatásban megjelent. Ez nem más, mint a *Rudimenta Cosmographica* című iskolai enciklopédia két alfejezete, amelyekről szót kell ejtenünk, ugyanis ez nem kellőképpen számon tartott kultúrtörténeti tény. Ugyancsak az ő nyomdájából származik az orvosi szempontból jóval jelentősebb könyv a városi orvosnak, Paulus Kyrnek a tollából: *Sanitatis studium ad imitationem Aphorismorum compositum. – Item, alimentorum vires breviter et ordine alphabetico positae* című 80 oldalas tankönyvecske (2010).

Itt csak megemlítem, hogy az első nyomtatott magyar orvosi szöveg is erdélyi szerzőtől való, és Sylvester János Új Testamentumának jegyzetanyagában jelent meg 1541-ben Sárváron. A gyulafehérvári fejedelmi udvar orvosai, elsősorban

Hunyadi Ferenc és orvosköre jelentős latin nyelvű, de csak kis részben orvosi vonatkozású hagyatékát Tóth István jóvoltából ismerjük, Lencsés György nagy orvosi monográfiája, az *Egész orvosságról való könyv*, azaz *Ars medica* (kb. 1577) (Szabó T. 2010) pedig vélhetőleg a XVI. századi erdélyi irodalom másik fontos műve, Melius Juhász Péter debreceni református püspök által összeállított *Herbárium, az fáknak füveknek nevükről, természetükről és hasznairól* című munka is nagy jelentőséggel bír (Borsa 1996). A Herbáriumot Kolozsváron nyomtatták ki 1578-ban, az ugyancsak ismert erdélyi szász nyomdász, humanista és protestáns prédikátor *Kaspar Helth* (kb. 1510–1574), magyar nevén Heltai Gáspár nyomdájában. Nyilván ennek a műnek is nagy orvosi és orvostörténeti jelentősége van. Heltai szász anyanyelve ellenére – vélhetően magyar felesége hatására is – a magyar nyelvű kultúra, népművelés egyik legnagyobb hatású kezdeményezője és támogatója, neves írója, az erdélyi irodalomtörténet jelentős személyisége. Ő maga is írt egy kis munkát magyarul: *A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus* (1552), amely ugyan nem kimondottan orvosi, de egészségügyi nevelő jellegű írás (RMNY 98, RMK I. 29).

JOHANNES HONTERUS VILÁGLEÍRÁSA ÉS ANNAK ORVOSI VONATKOZÁSAI Monok István szerint Honterus „már olyan egyéniség, akinek határozott kiadói stratégiájáról beszélhetünk. A brassói nyomdát 1539-ben alapította, haláláig 36 kiadvány került ki innen. Ezek arculata kifewjezetten a reformáció eszméinek terjesztése, de ő sem adott ki a német nyelvtérletről olcsóbban importálható. Számos ókori görög és latin szerző szövegét adta ki a helyi humanista iskola számára, amely iskola a könyvtárának gyarapítására is gondot viselt” (Monok 2013:

153). Kiadványainak zömét egészen újszerű tankönyvsorozat teszi ki, amely a hét szabad művészet, tehát a *trivium* és a *quadrivium*, illetve az akkori skolasztikus tananyag egészét magában foglalta (Baldzuhn 2009). Mindmáig Európa-szerte szinte ismeretlen, illetve alig számon tartott Honterusnak azon érdeme és tanítói teljesítménye, hogy elsőként valósított meg tankönyvrendszert, amely talán a matematika kivételével a korabeli iskolai igényeket nemcsak kielégítette, hanem azokat humanista alapokra helyezvén húsznál több nyomtatott tankönyvvel gazdagította (Seidner 2005).

A legismertebb – mert legelterjedtebb – tankönyvei közül a *Rudimenta Cosmographica* 1542-es (immár harmadik és bővített) változata (RMNY 50, RMK II. 28). Ennek a *Világleírásnak* az utóélete tekintélyes korabeli elismertséget bizonyít, ugyanis eddig 95 teljes vagy részleges utónyomásáról van tudomásunk egészen 1695-ig, amelyek az öreg földrész nagy hagyományú nyomdászközpontjaiban (Zürich, Párizs, Bazel, Köln, Amsterdam, Prága, Lipcse stb.) láttak napvilágot.⁴ Ez a mű nem kevesebb, mint az első természettudományos iskolai enciklopédia, amely világszerte elsőként tartalmaz földrajzi atlaszt (*atlas minor*), a szerző saját kezűleg metszett 16 remek térképével, a gimnazista diákok használatára. Ehhez hasonlítható tankönyvsorozattal – de jóval kisebb terjedelemben – legfőljebb Elzász fővárosában, Straßburgban találkozunk: Johannes Sturm és utódja, Theophilus Golius esetében.⁵ Annál is meglepőbb, hogy az iskolatörténet még manapság is a modern természettudományos oktatás kezdeteit Jan Amos Comenius könyveire vezeti vissza, aki 100 évvel Honterus után tevékenykedett, többek között az akkor még Erdélyhez tartozott sárospataki Református Kollégiumban. Annak ellenére, hogy Comeniusnak kétség kívül nagy érdemei voltak, az a gyanúm, hogy Honterus mint tankönyvkészítő humanista pedagógus, valamint az 1542-es *Világleírása* az egyetemes tudomány és oktatás történetében szinte ismeretlen, azaz *terra incognita* (Leonhardt 1997). Mindmáig hiányzik ennek a tevékenységének és tankönyveinek az alapos összehasonlító vizsgálata és azoknak a megérdemelt, szakszerű újraértékelése az európai oktatástörténet szempontjából.

Honterus a *Világleírás* első prózai változatát 1530-ban adta ki Krakóban, Matthias Scharffenbergnél, amelynek a megírására minden valószínűség szerint személyes kapcsolatai, illetve a kor ismert humanistái – mint a neves bajor udvari történész és kartográfus Johannes Aventinus (Turmair) Regensburgban, valamint az ingolstadtai egyetem matematikusa, csillagásza és híres térképésze, Peter Apianus

4. A mű faksimile-újranyomatása, német, román és magyar fordításával, valamint német bevezető tanulmányokkal ez idő szerint szerkesztés alatt van; Johannes Honterus: Die ganze Welt in einer Nusschale ein ins Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzter und kommentierter Nachdruck der Weltbeschreibung *Rudimenta Cosmographica* (Corona 1542) (nem végleges munkacím), herausgegeben von Robert Offner – Harald Roth – Ulrich A. Wien – Thomas Sindilariu, Schiller Verlag Hermannstadt, Bonn 2015.
5. Johannes Sturm (1507–1589) a strasbourg-i Hohe Schule avagy *gymnasium illustre* rektora, iskolakoncepciója példaképe volt sok más protestáns főiskolának, mint például az altdorfi akadémiának. Számos pedagógiai írást, tankönyvet és tantervet hagyott hátra. Utódja, Theophilus Golius (1528–1600) is több fontos gimnáziumi tankönyvet állított elő.

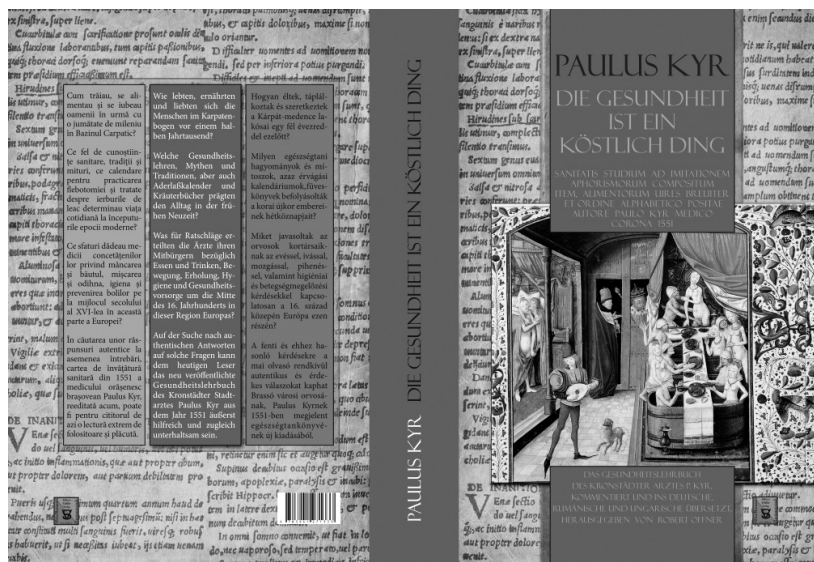
(Bienewitz) – ihlették, avagy serkentették. Mindketten, akár maga Honterus, a bécsi humanista körhöz tartoztak, amelyet a század elején Conrad Celtis hozott létre a császárvárosban.

A brassói magiszter *Világleírása* a harmadik (brassói) kiadásában négy könyvben, illetve fejezetben hexameterbe foglalva tartalmazza a környező természetről a szerző által lényegesnek tekintett és leszűrt ismereteket. A versformát mindenekelőtt a könnyebb megtanulás céljából választhatta (Török 2015). A zömében csillagászati és földrajzi alapismeretek mellett a negyedik könyv vegyes tartalmú, és jöllehet nem taglalt alfejezetekre, mégis 15 tárgykör különíthető el benne. Ebből az első *Humani corporis membra* (az emberi test részei) és az utolsó *Morbi* (kórok) orvostörténeti jelentőségre tartanak igényt, ugyanis ezek azt a célt szolgálták, hogy a diákoknak az emberi test részeinek és felépítésének rövid összefoglalásával alapvető anatómiai ismereteket közvetítsenek. Ugyanez érvényes az utolsó fejezetre is, amelynek célja abban állhatott, hogy a tanult fiatalok a számos betegség nevei közül a szerző által kiválasztottakat (128) ismerjék és helyesen használják. Általános műveltségi szintű anatómiai és orvosi alapszókincs oktatása volt a célja, erre korábról nincs példánk. Megemlítendő az is, hogy a többi 13 rész állatok, növények, élelmek és italok, rangok, tisztségek, szakmák és foglalkozások, öltözékek, sőt rokoni kapcsolatok és járművek neveinek szótárszerű gyűjteményét tartalmazza (Offner 2015).

PAULUS KYR EGÉSZSÉGTANKÖNYVE – A KEVÉSSÉ ISMERT ELŐFUTÁR Honterus az általa teljességében újraservezett városi plébániai iskolából jellegzetes nyugati formájú akadémiai gimnáziumot hozott létre, amely Erdély vezető iskolájává vált, és mint ilyen példaképe volt a nagyszabedű, beszercei, kolozsvári és a későbbi protestáns iskolák számára. Tankönyvei Erdély-szerte elterjedtek, sőt némelyik, főleg a *Világleírása*, amint már említettük, Európa számos országában

ismertté és kedvelt didaktikai eszközzé vált. Korszerű volt a természettudományi alapismereteket tartalmazó negyedik fejezete, amelyben az anatómia és a betegségek megnevezései is megtalálhatók. Feltételezzük, hogy ez nem lehetett kielégítően részletes sem a tanítók, sem a diákok számára. Ez lehetett az oka annak, hogy nem egészen 10 évvel később Honterus nyomdájában, annak egykori munkatársa és utódja, Valentin Wagner ismert humanista vezetése alatt a tankönyvsorozat igazi egészségtankönyvvé bővült ki. Ennek megírását Paulus Kyr brassói orvos vállalta magára, és vitte végbe ezt a feladatot a korát messze megelőzően magas szinten.

Ez nem is nagyon meglepő, ha azt tudjuk, hogy Paulus Kyr Bécs és Pádua egyetemén tanult orvostudományt, majd 1534-ben Ferrarában szerezte meg az orvostudományi címét (Offner 2010). Ez az egyetem akkoriban az ún. filologizáló orvostudomány egyik legjelentősebb központja volt, ahol bizánci közvetítéssel egyre több antik szerző műve vált ismertté. A tanárok, mint Guarino, Savonarola, Benzi, Lorenzano, Gaza, Menardo, Brassavola, Fallopius és Leonicensis, a reneszánsz tudományosság neves képviselői, akiknek céljai közé tartozott az antik örökség feltárása, de lelkes hívei voltak annak, hogy az arab hatásoktól megtisztítsák (Münster 1968). A ferrarai egyetem hatása Kyrnél is joggal feltételezhető, hiszen ő is reneszánsz humanista szellemben ollózta össze a munkáját. Művének célja nem az eredetiségében állt, ő a hazai gimnáziumi tanárok és a diákság kezébe kívánt jól érthető és hasznos tanácsokkal teli útmutatót helyezni. Manapság ezt a műfajt *life style guide*-nek neveznék (Magyar 2010). Ezeknek korunkban is jelentős a becsük, és elképesztően nagy a piaci sikerük. Milliós számra jelennek meg nyomtatásban vagy a világhálón a helyes táplálkozás változatai, diéták, fogyó- és „salaktalanító” kúrák, élelempótló szerek, csodaitalok helyes használatáról szóló tanácsok, tanfolyamok, *weight watcher* programok, vegánus és vegetáriánus táplálkozási nézetek és útmutatók (Szabolcs 2010).

A *Sanitatis studium* (RMNY 89, RMK II. 49) szerzője közvetlen stílusban köszönti „Brassó tanuló ifjúságát”, és lelkesült humanistához illő felhívással és a reformációra jellemző újszerű érvekkel ajánlja fiatal olvasóinak egészségtankönyvét: „A régiek is, midőn sorrendet állítottak föl javaink közt, nem ok nélkül sorolták a legfőbbek közé az egészséget [...]. Mit ér ugyanis, ha az ember gazdag, hírneves, nemes, ékesen szóló és szépséges, ha testének épsége oda van? Ezért hagyta meg nekünk Isten, hogy óvjuk életünket és egészségünket [...] Ne a gyönyörre, hanem a haszonra törekedjünk tehát, máskülönben a testünk kórságokba és bűnbe süllyed, szervezetünk pedig nem működik megfelelően” (Kyr 2010: 268–269).

Kyr, a brassói városi orvos, kora művelt személyisége, de mindenekelőtt gyakorló orvos volt. Más írásáról nincs tudomásunk. Ő tehát nem tudományos művet szándékozott írni, hanem az oktatási gyakorlat használatára, mindenekelőtt a tanárok és diákok számára kézikönyvet akart készíteni.⁶ Ebben pedig remekül összefoglalta korának az egészséges életmóddal, táplálkozással kapcsolatos ismereteit. Írása Hippokratész *Aforizmái* mintájára készült, de bőven merített Galénosz, Avicenna és más orvosi szerzők tanításaiból is. A középkori salernói iskola *regimen* hagyománya, a keresztény *ars vivendi* irodalom is, éppúgy mint a Kyr-korabeli nagy sikerű füveskönyvek (pl. Dioszkuridész, Fuchs, Lonicerus, Matthiolus stb.) tudásanyaga beleolvadt a kis tankönyvébe. A szerző a korabeli orvostudomány, főleg a humorálpatólógia (nedvkórta) alapjain oktatja a lényegesebb tudnivalókat a levegőről, az ételekről, italokról, a mozgásról és pihenésről, alvásról és ébrenlétről, az ürülésről és a telítődésről, beleértve a hashajtástól az érvágásig sokféle gyógymódot, de nem feledkezik meg a lelki hatásokról sem, amelyek szintén az egészség meghatározó tényezői közé tartoznak (Magyar 2012). Meglepően sokat tud a táplálkozás rejtélyeiről, például a makk, hajdina, köleskása, naspolya, mézbor, mézsőr szerepéről és értékeiről, amelyeket mi ma jóformán nem is ismerünk. Kyr megemlíti az afrodiszákumokat (verébagy, csicscriborsó, marcipán stb.), sőt a nemi életet sem rejti szőnyeg alá, annak hasznát és kockázatait is tárgyalja, a „mérsékelt művelésére” vonatkozóan tanácsokat ad a fiatal olvasóknak, jövődöbéli értelmiségieknek, papoknak, tanároknak, jogászoknak, orvosoknak, hivatalnokoknak. Ez ma is igen korszerűnek, sőt úttörő jellegűnek tűnik, és a szerző reneszánsz életszemléletét bizonyítja.

Az egészségtan oktatása a XVI. század derekán nem lehetett brassói különlegesség, hiszen ehhez hasonló példát nyújt Rotheburg ob der Tauber német birodalmi város evangélikus gimnáziuma is, ahol *Wilhelm Mögling* városi orvos, később tübingeni orvosprofesszor, 1559-ben és hivatali utódja, *Georg Hamberger* 1564-ben Hippokratész aforizmusairól nyilván-

nos előadásokat (*lectiones publicae*) tartottak (Keil 1995; Freyer 1997; Freyer–Keil 1997; Bauer 1979; Schnurrer 1986). Feltehetően ehhez hasonló jelenségek akkoriban máshol is előfordultak, jöllehet erre vonatkozóan sajnos kevés adat áll rendelkezésünkre. Az viszont, hogy egészségügyi és táplálkozási lexikont készítettek iskolai használatra, egyedülálló Európa művelődéstörténetében. Ennek ellenére e könyvecske szinte ismeretlen maradt az utókor számára, hiszen – néhány kivételtől eltekintve – szakmai körökben sem ismerték fel, hogy teljesen újszerű és egyedülálló irodalmi teljesítménnyel állunk szemben, jöllehet csupán egy kiadást ért meg, feltételezhetően éppen újszerűsége miatt. Nem terjedt el Európa más vidékein, nem nyomtatták ki máshol, következésképpen – ellentétben Honterus *Világéírásával* – kimaradt a kontinens szellemi forgalmából. Éppen ezért marad bizonytalan az a kérdés is, hogy milyen lehetett Kyr egészségtankönyvének a korabeli fogadtatása, illetve használták-e azt egyáltalán a brassói humanista gimnáziumban, amely mindmáig Honterus nevét viseli? A szerzőről Bod Péter azt állítja, hogy filozófiát oktatott volna ott (Bod 1766), de erre nincsenek bizonyítékaink, ugyanis neve a város által fizetett tanárok között nem szerepel. Az is ismeretlen, hogy a könyvét más erdélyi vagy Kárpát-medencei iskolában használták volna. Az azonban tény, hogy a kézikönyv, talán éppen korát megelőző újszerűsége miatt, csupán egy kiadást ért meg.⁷

Végül Kyr nyelvéről is szót kell ejtenünk. Tartalma mellett éppen a nyelve az, amely a kis művet szoros kapcsolatba hozza a korabeli olasz reneszánsz művészeti orvostudománnyal. A szerzőnek, Ferrara szelleme buzgó hívének, akinek a salernói, toledói hagyományokon nyugvó középkori latin orvosi nyelv már nem volt kielégítő, hiszen elferdítettnek, meghamisítottnak érezhette, és ezért javításra, korszerűsítésre vállalkozott. A koraiújkor humanizmus „*ad fontes*” (vissza a forrásokhoz) elvét követően igyekezett a korabeli orvos is csak olyan kifejezéseket használni, amelyek Cato, Varro, Plinius, Celsus és más antik szerzők latinitását bizonyítják. Ez a nyelv tisztító irányzat, amely az arabizmusokat mellőzni, sőt kiiktatni kívánta, és a más, nem „igazi” régi latin vagy görög hagyományra visszavezethető szókinccset reformálta, oda vezetett Kyrnél és kortársainál, hogy furcsa és némileg zavaró kétnyelvűség jelent meg az orvosi latin nyelvben (Offner 2010).

Amint Konrad Gohl megállapítja, egyes orvosi fogalmak Kyrnél is – ögörög szavakkal tűzdelt latin nyelvben – több változatban fordulnak elő, így nem csoda, hogy némely szerv neve több formában jelenik meg: *epar/iecur* (máj), *colera/fel/bilis* (epe), *splen/lien* (lép), *sanguis/haema* (vér), hogy csupán néhány példát említsünk. Értelmes és esztétikailag kielégítő szó, mint például az *egestio* helyett az *excrementum*ot vagy

6. Mint orvos igen keresett volt, ezért nem csoda, hogy Arnold Huttman orvostörténész Kyrnek 29 utazásáról talált adatokat. Sok esetben hívták őt jó módú uraságokhoz, bojárokhoz, Szapolyai János királyhoz, valamint Statileus János gyulafehérvári püspökhöz is (1542-ben), lásd: Huttman 2000: 169.

7. Megjegyzendő, hogy a Borsa Gedeon, akár a marosvásárhelyi orvostörténész Spielmann József is Kyr munkáját „orvosi tanácsadóként” tartja számon, de tankönyvjellegét és prioritását nem méltatja (Spielmann 1976: 46 és Borsa 1996: 53).

*alvi dejecti*ót használja, a *digestio* helyett a *concoctust*. Több más példát is lehetne még felsorolni. Valószínűleg akkoriban modernként hatottak és növelték az olvasás élvezetét az ilyen nyelvi újítások, de a mai orvostörténész munkáját nem kevésbé nehezíti meg az olyan fogalmazás mint: *obstructio iecoris lienisque*, ugyanis ez nem mást jelent mint: *oppilatio epatis et splenis*, amely a középkori latin írásokban számos helyen megtalálható. Néhány új kifejezés többértelmű, így a *pituitosus* például, a *flegmaticus* helyett nemcsak ezt, hanem más jelentését is megtartja. Kyr odáig megy, hogy a *ventosa* szót (köpölyözés) „barbárnak” érzi, és helyette a bizarr *cucurbitula* kifejezést használja (Offner 2010). Kyr „frissített” stílusa a korabeli Brassóban kétségkívül a legvonzóbb humanista latint jelentette, amely Kyr könyvét számunkra nemcsak érdekesebbé, hanem tanulságossá is teszi. Az ő kis munkája ugyanis talán a legkiválóbb példa a reneszánsz humanizmus filológiai orvostudományának erdélyi fogadtatására és annak nyelvi sajátosságára.

AZ ERDÉLYI SZÁSZ NYELV ÉS ÖSSZEFOGLALÁS A XVI. századi Erdélyben az orvosok száma még igen csekély volt, és a név szerint ismert 20 erdélyi születésű orvostanhallgatóból 6 volt magyar és 14 erdélyi szász. Utóbbiak közül csak 9 személyről ismert, hogy hazájukba visszatérve valóban orvosi gyakorlatot folytattak. Megállapítható tehát, hogy nyelvük, azaz anyanyelvük az erdélyi szász nyelv volt, amely a német nyelvcsalád egyik régi nyelvjárása (*Reliktmundart*). Ez viszont tulajdonképpen több, egymástól is elkülönülő nyelvváltozat összessége, amelyek között ugyanúgy eltérések vannak a szókincsben, hangtanban (jésítés), ragozásban, akár csak a szász és a német irodalmi, valamint az alnémet nyelv között. Az alnémet nyelv, pontosabban a alsórajnai középfrank (moseli frank) nyelvjárások közül a ripuáris (*Ripuarisch*) és a luxemburgi nyelvjárás áll hozzá a legközelebbi rokonságban, ami a XII. században Erdélybe települő első *hospesek* származási területeire utal (Wittstock 1997). A szász megnevezés ellenére az erdélyi szászok nyelve nem rokon a szászországi nyelvel. A kezdeti, feltételezeten alsórajnai, moselfrank többségű telepésekhez a későbbi korokban még sokféle más „német ajkú” betelepülő is társult, és elvegyült az erdélyi szászokkal. Flamandok, vallonok, alemanok, elzásziak, bajorok, szepesiek, majd a Habsburg Birodalom számos vidékéről érkezett „oszt-rákok” és más, kis részben nem csak német nyelvű személyek is beleolvadtak ebbe az ősi hangzású, de mindmáig élő európai német nyelvbe. A Romániából az utóbbi 50 évben nagy többségében Németországba és Ausztriába, de az USA-ba és Kanadába is kitelepült erdélyi szászok (kb. 250 000 lélekszámú népközösség) körében ma nyitott kérdés az, hogy a zömében német, illetve angol nyelvű új hazában az erdélyi szászok és főleg a beolvadt utódjaik ismerik-e és használják-e még az erdélyi szász nyelvjárást, vagy az egy-két nemzedék múlva megszűnik? Romániában ma már legfeljebb 10 000–15 000 erdélyi szász, illetve e népcsoporthoz tartozó vegyes származású személy él, számuk egyre fogy. A szászok írásbelisége mindig a német irodalmi nyelvvél azonosult; mindmáig ezt tanították a német tannyelvű iskolákban is. Németül jelentek meg a folyóiratok, újságok és az irodalmi termékek zöme is.

Természetesen a környezetükben élő magyarság, székelyek és románok nyelve is hatással volt a nyelvükre, és az egyes vidékek nyelvjárásában, szókincsében több-kevesebb járványszó (pl. a magyar gatyá *Gatjenként*, a román *castraveți* [uborka] *Krotzewätzként*) fordul elő, hogy erre csupán két kis példát vegyünk a Kis-Küküllő menti szász község, Zsidve (Seiden, Jidvei) szókincséből. Ugyanez érvényes volt több évszázadon át az oszt-rákok állami nyelvi és kiejtési hatására (*Paradeiser, Topfen, Weichsel, Stanitzel* stb.) is, amely mindmáig érezhető jellegzetessége a szász nyelvnek.

Erdélyben, a XVI. században a szász orvosok voltak túlnyomó többségben, ennek megfelelően az ő nyelvük volt az orvosi gyakorlatuk nyelve. Ehhez társult az „irodalmi német” és főleg a latin, mint a közös nyelv, főleg a magasabb fokú oktatásban részesültek esetében, és a tudományok nyelveiben. A XVI. századi erdélyi szász orvosokról feltételezhető, hogy volt magyar nyelvismeretük, sőt egyikük-másikuk talán románul is tudhatott, de bizonyítékaink minderre nincsenek. A szász értelmiség írásai a korabeli hagyományoknak megfelelően sokáig latin nyelvűek voltak. Erre a két legkorábbi példát mutattuk be röviden: Johannes Honterus *Rudimenta cosmographica* (1542) című iskolai enciklopédiája két alfejezetét és Paulus Kyr brassói orvos *Sanitatis studium* (1551) című egészségtan-könyvét, mint a kora újkorban rohamosan kitáguló világ első hírmondóinak (Waczulik 1984) mintaképszerű remek példáit, amelyek nemcsak a Kárpát-medencében, hanem egész Európában kultúrtörténeti jelentőségű szellemi értéket képviselnek.

IRODALOM

- Baldzuhn, Michael 2009. *Schulbücher im Trivium des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Bd. 2, Berlin.
- Bauer, Walter 1979. *Die Reichsstadt Rothenburg und ihre Schule*. Rothenburg ob der Tauber.
- Bartók István 1987. A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifj. Báthory Zsigmond. In: Várkonyi Ágnes: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Budapest, 135–158.
- Bod Péter 1766. *Magyar Athenas etc.* Nagyszében.
- Borsa Gedeon (Hg.) 1996. *Alte siebenbürgische Drucke (16. Jahrhundert)*, (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Band 21), Köln–Weimar–Wien.
- Bösze Péter (szerk.) 2009. *A magyar orvosi nyelv tankönyve*, Budapest.
- Freyer, Michael 1997. Verlauf der Einfuehrung medizinisch-naturwissenschaftlicher Lehrinhalte. In: *Sudhoffs Archiv*. Band 81, 227–234.
- Freyer, Michael – Keil, Gundolf 1997. *Geschichte des medizinisch-naturkundlichen Unterrichts*. Fürth.
- Hienz, Hermann A. (Hg.) 2000. *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen: H-J*. Band VII, Köln.
- Huttman, Arnold 2000. *Über einige Aspekte des Buches Sanitatis studium... (Kronstadt 1551) von Paulus Kyr*. In: Huttman 2000: 168–175.
- Huttman, Arnold 2000. *Medizin im alten Siebenbürgen – Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen*. Herausgegeben von Robert Offner unter Mitarbeit von Heinz Heltmann, Hansgeorg von Killen und Georg Huttman mit einem Beitrag von Georg Huttman über Leben und Werk von Arnold Huttman, Hora Verlag Hermannstadt / Sibiu.
- Hubert Ildikó 2009. Pauschner Sebestyén (Lőcse, 1490 és 1495 között – Nagyszében? 1534). In: Kőszeghy Péter (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon középkor és kora újkor*. IX. kötet, Budapest.

- Heltmann, Heinz – Offner, Robert 2015. *Das vierte Buch – Tiere und Pflanzen, Sozialkunde, Anatomie und Krankheitslehre*. (Előkészületben).
- Hubert Ildikó 1983. Erdélyi humanisták bejegyzései Brunfels Herbáriuma. *Irodalomtörténeti Közlemények* 87/6: 660–665.
- Kapronczay Károly – Kapronczay Katalin (szerk.) 2013. *Pro Nonagesimo. Tanulmányok Schultheisz Emil Professzor 90. születésnapjára*, Budapest.
- Keil, Gundolf 1995. *Analysen zu Grundlagen und Verlauf kultureller Etablierungsprozesse* (Band 1); Bibliographien und Übersichten zur Geschichte des Medizin-/Biologie-Unterrichts (Band 2), Passau.
- Kőszeghy Péter 2003. Brenner, Martin (Beszterce, 1520 e.–Nagyseben, 1553). In: Kőszeghy Péter (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon középkor és kora újkor*. I. kötet, Budapest, 446–447.
- Köpeczi Béla (Hg.) 1990. *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest.
- Kyr, Paulus Dr. 2010. *Gesundheit ist ein köstlich Ding*. Ein ins Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzter und mit zeitgenössischen Bildern versehener und kommentierter Nachdruck des Gesundheitslehrbuches des Kronstädter Arztes Paulus Kyr – Sanitatis studium ad imitationem aphorismorum compositum item alimentorum vires breviter et ordine alphabetico positae (Corona 1551), herausgegeben von Robert Offner, Schiller Verlag Hermannstadt, Bonn.
- Leonhardt, Jürgen 1997. Melanchthon als Verfasser von Lehrbüchern. In: Leonhardt 1997: 13–35.
- Leonhardt, Jürgen (Hg.) 1997. *Melanchthon und das Lehrbuch des 16. Jahrhunderts*. Begleitband zur Ausstellung im Kulturhistorischen Museum Rostock 25. April bis 13. Juli 1997, Serie: Rostocker Studien zur Kulturwissenschaft 1, Rostock.
- Magyar László András 2010. Stellenwert des Sanitatis studium im medizinischen Schrifttum seiner Zeit. In: Paulus Kyr 2010: 21–31.
- Magyar László András 2009. *Az európai orvosi nyelv története*. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*, Budapest, 73.
- Magyar László András 2003. Jordán Tamás (1539–1585). In: Kapronczay Károly – Vizi Szilveszter: *Híres magyar orvosok*. IV. kötet, Budapest, 23–28.
- Magyar László András 2005. Jordán Tamás (Kolozsvár 1539–Brünn, 1585 febr. 6.). In: Kőszeghy Péter (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon középkor és kora újkor*. IV. kötet, Budapest, 489–490.
- Magyar László András 2012. *A jó életnek módja. Görög diététika*. Budapest.
- Münster László 1969. A ferrarai egyetem és orvosi karának anyakora a 15. és 16. században. *Orvosi Hetilap* 6.
- Münster, Ladislao 1968. Die Universität zu Ferrara und die Blütezeit ihrer Medizinschule im 15. und 16. Jahrhundert. In: Die Grüenthal Waage GmbH, Stolberg, 1. Auflage, Band 7, Heft 2: 50–60.
- Offner, Robert 2000. Ärzte am siebenbürgischen Fürstenhof im 16. Jahrhundert. In: Huttmann 2000: 176–215.
- Offner, Robert 2009. Ein bisher unbekannter Brief des siebenbürgischen Arztes Johannes Hertelius an den flämischen Botaniker Carolus Clusius vom 8. Februar 1593. *Orvostörténeti Közlemények / Communicationes de Historia Artis Medicinae* 206–209: 225–242.
- Offner, Robert 2010. Beschreibung Ungarns und Siebenbürgens in der Geographia von Claudius Ptolemäus Geographia, herausgegeben 1596 von Giovanni Antonio Magini. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 33/104, JHeft 2: 193–217.
- Offner, Robert 2014. Johannes Saltzmann, der Stadtarzt von Hermannstadt, ließ 1510 in Wien seine Pest-Ordnung drucken. *Kaleidoscope, Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat* 2/2. *Journal of History of Culture, Science and Medicine* 2.
- Offner, Robert 2010. Kronstadt, der Stadtarzt Paulus Kyr und Ferrara. In: Paulus Kyr 2010: 9–20.
- Offner, Robert 2011. Ein Buch gegen den Schwarzen Tod. Vor 500 Jahren erschien die Pest-Ordnung des Hermannstädter Stadtarztes Johannes Saltzmann. *Siebenbürgische Zeitung* 1: 10.
- Offner, Robert 2013. Medizinischer Wissenstransfer nach Siebenbürgen in der Frühen Neuzeit durch Auslandsstudium und Zuwanderung von Ärzten. *Orvostörténeti Közlemények / Communicationes de Historia Artis Medicinae* 222–225: 19–42.
- Offner, Robert 2015. Zwei wenig bekannte Wiener Medizinprofessoren siebenbürgisch-sächsischer Herkunft: Ladislaus Stuff (1570†) und Michael Hager (1795–1866). *Orvostörténeti Közlemények* (előkészületben).
- Péter Szabolcs 2010. *Kyrs Gesundheitslehrbuch aus heutiger Sicht*, in: Paulus Kyr (2010), 32–42.
- Révész Béla 1910. Sebastian Pauschner, ein siebenbürgisch-sächsischer Arzt des 16. Jahrhunderts. *Archiv für Geschichte der Medizin* 4/11: 282–311.
- Rittmann, Alexander 1869. *Culturgeschichtliche Abhandlungen über die Reformation der Heilkunst*. I. Heft, Teil B: Thomas Jordanus von Klausenburg 1540–1584, Brünn 1869.
- RMNY, RMK = Gedeon Borsa (Hg.) 1996. *Alte siebenbürgische Drucke (16. Jahrhundert)* (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Band 21), Köln–Weimar–Wien.
- Rother, Christian 2002. *Siebenbürgen und der Buchdruck im 16. Jahrhundert. Mit einer Bibliographie „Siebenbürgen und der Buchdruck“*, Wiesbaden.
- Saltzmann, Johannes 1510. *De praeservatione a pestilentia et ipsius cura opusculum non minus utile quam necessarium ad communem hominem utilitatem accuratissime elucubratum*. Wien.
- Schnurrer, Ludwig 1986. Dr. med. Wilhelm Mögling aus Tübingen (kb. 1526–1565). Lebensbild eines Rothenburger Stadtarztes im 16. Jahrhundert. In: *Die Linde, Beilage zum Fränkischen Anzeiger für Geschichte und Heimatkunde von Rothenburg/Tbr. Stadt und Land, Rothenburg ob der Tauber* 9/68: 66–71.
- Seidner, Melitta 2005. Die studia humanitatis im Fächerkanon der humanistischen Bildungsanstalt Schola Coronensis. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 28 Heft 2: 190–194.
- Spielmann József 1976. *A közjó szolgálatában. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest.
- Stoica, Răzvan 1997. Poetische Geschichtsschreibung aus Johannes Leblers Feder. In: Joachim Wittstock / Stefan Sienerth 1997: 149–154.
- Sylvester, János 1541. *Űj-Szövetség*. Sárvárujsziget.
- Szabó T., Attila 2010. *Váradi Lencsés György (1530–1593) Egész orvosságról való könyv, azaz Ars medica* című könyvének tartalomjegyzéke és mutatói, mint a XVI. századi magyar orvosi nyelv kincsestára. *Magyar Orvosi Nyelv* 10: 27–41.
- Szabó Miklós – Tonk Sándor 1992. *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, (Fontes rerum scholasticarum IV), Szeged.
- Tonk Sándor 1979. *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest.
- Török Zsolt Győző 2015. Grundzüge der Weltbeschreibung: Einführung zu einem Kosmographie-Lehrbuch der Spätrenaissance. In: Johannes Honterus 2015 (előkészületben).
- Varjas, Béla 1943. *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Kolozsvár.
- Waczulik, Margit (szerk.) 1984. *A táguló világ magyarországi híromdói XV–XVIII. század*, Budapest.
- Wittstock, Joachim – Sienerth, Stefan (Hgg.) 1997. *Die deutsche Literatur Siebenbürgens von den Anfängen bis 1848*. I. Halbband: Mittelalter, Humanismus und Barock, München.
- Wittstock, Joachim: 1997. Deutsche Sprache und Literatur im Rahmen der Sozial- und Kulturgeschichte Siebenbürgens. In: Joachim Wittstock–Stefan Sienerth 1997: 13–17; 77–80.

Szanyi Szabolcs

A magyar rovertani szaknyelv kialakulása

1. BEVEZETÉS Magyarország, mind szellemi, mint gazdasági téren, a középkori Európa egyik jelentős országának számított. Ebben erőteljes törés következett be a török hódoltság és az ország három részre szakadása során. A Kárpát-medence belső része ekkor harcok színterévé vált, elnéptelenedett, gazdaságilag tönkrement. Ezért az oszmán uralom megszűnte után az ország gazdasági és szellemi életét újra kellett szervezni, jelentős területeket újraneépíteni. A belső átrendeződések mellett sok, főleg szláv és német ajkú telepesek érkezett, akik részben az elhagyott földeket vették művelés alá, részben pedig az ipart és a kereskedelmet igyekeztek fellendíteni. Az új közegben jó részük elmagyarosodott, de sokfelé megőrizték nyelvüket és kulturális hagyományaikat is, sokszínűbbé téve ezzel a magyar nemzeti kultúrát is.

Míg a török hódoltság társadalmi és gazdasági téren súlyos visszaesést okozott, kevés nyomot hagyott nyelvünkben. Bár a középkori Magyarország hivatalos iratainak, hitéletének, tudományosságának és udvari költészetének (Janus Pannonius) nyelve a latin volt, ezzel együtt a magyar nyelv is folyamatosan, de alapvető sajátosságait, értékeit megtartva fejlődött. Ennek köszönhető, hogy a régi magyar irodalomnak a XVI–XVII. században megszületett klasszikus művei a mai olvasó számára is tökéletesen érthető és élvezhető alkotások. Balassi Bálint költeményei, Károli Gáspár klasszikus bibliafordítása, Pázmány Péter vallási írásai vagy Zrínyi eposza, a Szigeti veszedelem már szinte a mai irodalmi nyelvet idézi. Ez a magyar irodalmi nyelv lehetett az alapja annak, hogy amint megerősödött az igény arra, hogy a vallási tárgyú művek mellett a „hasznos tudományok”, a természetismeret és az orvoslás a nyomtatás eszközeivel egyre szélesebb rétegek számára juthasson el, egyre-másra születtek olyan művek, amelyek a magyar tudományos szaknyelv megszületésének egy-egy mérföldkővet jelzik.

Az első úttörő munka Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediája (1653) volt, amelyben a szerző igyekezett felölelni az emberiség akkori tudását. A mai magyar szaknyelv gyökerei egészen eddig a munkáig visszanyúlnak. Az orvosi szaknyelv kialakulása szempontjából mérföldkő volt Párizs

Pápai Ferenc orvostudományi műve, amelyet 1690-ben adott ki Pax Corporis címmel. Megemlíthetnék itt még számos magyar szerzőt, akik műveikben különböző tudományos területeken alkottak maradandót. Egyvalami azonban mind-egyik szerzőben közös, mégpedig az, hogy az új tudományos kifejezéseknek a magyar megfelelőit gyakran a nép nyelvéből merítették. Mindenképp meg kell említeni Révai Miklóst, aki elsőként hirdette meg a purizmus elvét, azzal a megállapítással, hogy mivel a magyar nyelv nem rokon az európai nyelvekkel, így azokból nem is vehetjük át a szakkifejezéseket sem, helyettük meg kell teremteni a magyar megfelelőiket.

A szaknyelv fejlődésében a legfontosabb szerepet mindig a tudósok, a szakemberek, a nyelvtudományok művelői, de különösen a nyelvújítók játszották. Mindezek után vitathatatlan tény, hogy első szakíróink sokat bajlódhattak a megfelelő szakkifejezések kitalálásával. Megállapítható tehát, hogy bár végső soron a köznyelvből fejlődött ki a szaknyelv, viszont idővel idegen eredetű szavakkal, valamint műszavakkal gyarapodott. A szakkifejezések elemei ma is szoros kapcsolatban állnak a köznyelvvél. A nyelvészek jobbra egyetértenek abban, hogy a köznyelvi szókészlet és nyelvhasználat gazdagításában a társadalmi nyelvváltozatok egy ideje már jóval nagyobb szerepet játszanak, mint a nyelvjárások. A szakszókincs ma már a magyar szókészletnek nagyobb részét alkotja, mint a köznyelvi magyar szavak, és számítások szerint jóval több szaknyelvi írásbeli közlemény jelenik meg, mint köznyelvi vagy irodalmi. A magyar nyelv leginkább fejlődő és a szókészletet leginkább gyarapító része tehát a szaknyelv (Muhi 2012).

A gyakorlatban a szaknyelv alkalmazásának is meg kell felelnie bizonyos feltételeknek. Az egyik legfontosabb feladat az, hogy a kérdéses tárgykörrel kapcsolatban a megfelelően tájékozottan. Fontos a rövid, könnyen érthető kifejezőmód. Ha ugyanis bizonyos fogalmak túlságosan bonyolultak a szaknyelvben, akkor a gyakorlatban kevésbé terjedhetnek el. A szövegértést azzal is elő kell segíteni, hogy a meghatározások tagoltak legyenek, rövidebb mondatokra legyenek osztva. A tudományos szakmai könyvekben sajnos elterjedt, hogy

a magyarázatot egyetlen mondatba igyekeznek belefoglalni. Az idegen eredetű szavakat lehetőleg azonos jelentésű magyar kifejezésekkel kell helyettesíteni, ahhoz, hogy védjük nyelvünk tisztaságát, bár ez legtöbbször nem könnyű feladat.

A biológiában és a különböző rokon tudományokban a latin nyelv használata ma is alapvető, hiszen hidat képez a különböző nemzeti nyelveken meghonosodott szakkifejezések között is. Ezért célszerű, ha különböző folyóiratcikkekben vagy értekezésekben nemcsak magyarul, hanem latinul is megadjuk a szakkifejezéseket.

2. A MAGYAR ÁLLATTANI SZAKNYELV KIALAKULÁSA

A középkorban a latin tudományos nyelvhasználat miatt, az egyházi személyek mellett a tudomány művelői férhettek hozzá a tudományos munkákhoz. A biológiai tudományokban, főleg a leíró és rendszerező tudományágakban, a mai napig megőrződött az a gyakorlat, hogy a rendszertani csoportok neveit, a fajneveket vagy az anatómiai neveket latinul írjuk.

A magyarországi állatvilágról szóló első, enciklopédikus jellegű munkák is latin nyelvűek voltak. Johann Grossinger jezsuita szerzetes alkotta meg a XVIII. század végének alapművét, amely az *Universa Historia Physica Regni Hungariae* (1793–97) címet kapta. Ez a hatkötetes munka latin nyelven íródott, és tartalmazta az állatvilág részletes leírását is. Gáti István református lelkész nevéhez fűződik (1775) az első teljesen magyar nyelvű állattudományi munka megalkotása. Ebben sajátos szemléletmóddal, a korra jellemző módon, morális tanulságokkal keverednek a tudományos ismeretek és az állatokra vonatkozó hiedelmek. Körülbelül ebben az időben alakult meg az első természetrajzi tanszék (1778), Erdélyben, a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban. Később itt kezdte meg munkásságát Benkő Ferenc professzor, ő tartott először (1790) természetrajzi előadást kizárólag magyar nyelven. A XVIII. század végén számos olyan – ma nem állattani műként számolt tartott – munka született, amely részleteiben több állattani vonatkozású adatot tartalmaz. Ilyen Kitaibel Pál német nyelvű, de helyenként magyar szavakat is magába foglaló naplója, az *Itineraria*. Ez a munka tartalmazza többek között a földikutyá magyarországi előfordulásának első tudományos leírását.

3. ORVOSOK A TERMÉSZETTUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN, AVAGY A ROVARTAN MEGALAPOZÁSA A XVIII–XIX. század rovarászaira és rovargyűjtőire inkább a sokoldalú tudás volt a jellemző, míg a sajátos állatkutatás kevéssé volt jelen. Az állatkutatás úttörői közül sokan nagy műveltségű természetkutató orvosok voltak. Debrecen főorvosa, Földi János tette meg az első kísérletet a magyar állattudományi nevezéktan megalkotására, az 1801-ben megjelent *Természetrajz Linné után* című művében. Kiemelkedő pályát futott be Chyzer Kornél, aki már 25 éves korára az MTA tagjává vált (1861), miután akadémiai pályadíjat nyert a levéllábú rákokról (*Phyllopora*) írt tanulmányával. Később elnyerte Zemplén megye főorvosi állását, és rovarantani kutatásait ez-

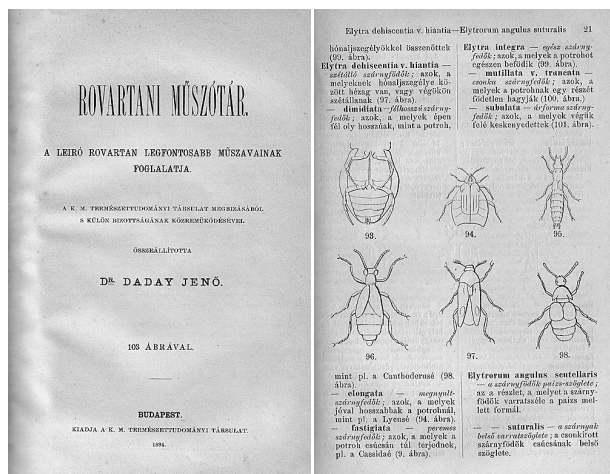
után ennek a vidéknek szentelte. Sokoldalúságát és hatalmas munkabírását bizonyítja, hogy a lengyel L. Kalczinskyval közösen megírta a háromkötetes Magyarország pókjainak monográfiája (*Araneae Hungariae*) című művét. Nem kisebb érdemekkel büszkélkedhet a festői és irodalmi vénával is megáldott Brancsik Károly, aki munkásságát Trencsén vármegye főorvosaként kezdte. Az orvosi gyakorlat mellett az ország akkori talán legnagyobb rovar-, csiga- és kagylóhéjgyűjteményét hozta létre. Mintegy 150, a tudományra nézve új bogárfajt írt le. Munkássága jelentős hatást gyakorolt a rovarászati szaknyelv fejlődésére.

Természetkutató orvosként kezdte pályafutását Horváth Géza is, aki a „hobbijának” anyagi megalapozását nagyrészt magángyakorlatának köszönhette. Első nagy műve a Magyarországon előforduló lovagbodobácsokról (*Lygaeidae*) szóló tanulmánya volt. Amikor az Amerikából behurcolt kártevő filloxéra a hazai szőlőtermesztést pusztulással fenyegette, ő volt az, aki létrehozta az úgynevezett „filloxera-állomást” (1880), amelyből később a Földművelésügyi Minisztérium Rovartani Állomása, a mai Növényvédelmi Kutatóintézet elődje jött létre. Ezek után számos díjat és kitüntetést kapott, valamint több bizottság tagjává és elnökévé is választották. Mindezek mellett hatalmas szerepe volt a magyar rovarantani szaknyelv kialakításában azzal, hogy *Természetrajzi Füzetek* címmel elindította és szerkesztette a Múzeum Annaleseinek az elődjét.

Különösen meghatározó szerepe van a nagy tudású és kiváló szervezőképességű természetkutató orvosoknak abban, hogy a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egyesületének rendszeres összejövetelei az új ismeretek kicserélésének és közlésének is hatékony fórumaivá váltak, és a magyar tudományos közélet jelentős eseményei közé tartoztak (Varga 2001).

4. A MAGYAR ROVARÁSZ NYELVÚJÍTÓK MUNKÁSSÁGA

Daday Jenő (1855–1920), aki elsősorban a rákok kutatójaként és hidrobiológusként ismert, a kolozsvári egyetem matematika–természetudományi szakát végezte el (1874–1878), majd tanársegéd lett a kolozsvári egyetem Állattani Intézetében. 1887-ben került a Nemzeti Múzeumba segédőrként, 1902-től pedig a budapesti Műegyetem tanára lett. Daday a magyarországi rovarantani alapművét 1894-ben jelentette meg, a Királyi Magyar Természetudományi Társulat gondozásában, amely a Rovartani Műszótár. A leíró rovarantani legfontosabb műszavainak foglalata címet kapta. Már a mű elején kirajzolódik a Daday által kitűzött cél. Ez elsősorban az általános rovarantani kifejezések összegyűjtése volt, és nem foglalkozott olyan szakszavakkal, amelyek csak egyes rovarcsoportok szárnyerezetére vagy más egyedi szerveire vonatkoznak. Így a számos vonalrajzot tartalmazó mű lett az első Magyarországon megjelent, a rovarok alaktanában szereplő szakkifejezések gyűjteménye. Használhatóságát növeli, hogy a szerző nemcsak a latin (illetve görög) és magyar, hanem a magyar és idegen nyelvű szöveget is összeállította. A több mint 110 éves munka ma is igen hasznos a rovarantani művelők számára.

1. ábra. Daday műszótára

Daday munkájában megtalálhatók azonban olyan szavak is, amelyek a mai szaknyelvben már kevésbé használatosak, illetve valamilyen formában átalakultak:

- *Cornutum* – *szarvas potroh*; az, a melynek hátán nyujtvány van.
- *Aciculatus* – *karczolt*; az olyan fölszín, a mely mintha túvel volna össze-vissza karczolva.
- *Angulus scutellaris* – *paizsszöglet*.
- *Filiformes* – *fonálforma csápok*; azok, a melyek alapjoktól hegyökig egyenlő vékonyak és hengeres izekből állanak.
- *Lanceolatae* – *lándsaforma csápok*.

A fent említett meghatározásokban több nyelvi érdekesség is megfigyelhető. Mindenekelőtt kitűnik az akkori nyelvhelyességi szabályoknak megfelelő szóalkotás, például: a *paizsszöglet* vagy *karczolt*.

A rovartani szaknyelv legnagyobb nyelvújítója kétség kívül Frivaldszky Imre volt. Tudományos pályafutását előbb a növénytan terén kezdte, majd az állattanban folytatta. Leíró állattanászként külföldön is megbecsülték. Legfőképpen a rovarokat gyűjtötte és tanulmányozta, de a csigák kutatásában is szép eredményeket ért el. Hazánk állatvilágából számos rovar és csigát írt le, de jelentős érdemeket szerzett a Balkán kutatásában is, amelynek érdekében több ízben szervezett tanulmányutat. Frivaldszky Imre tiszteletére számos növény- és állatfajt neveztek el róla. Tudományos eredményei elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia előbb levelező, majd rendes tagjává választotta, ezen kívül számos külföldi tudományos testület is megtisztelte azzal, hogy tagjai sorába felvette. Frivaldszky Imre Bugát Pál nyelvújító tevékenységét követve alakította ki sajátos nevezéktanát, amelyet később unokaöccse, Frivaldszky János fejlesztett tovább. Bár a XIX. század végéig a Frivaldszkyak alakították az állattan módszertani és nevezéktani arculatát, ez a munkájuk később erős negatív bírálatokat kapott, mert a szaknyelv időközben túllépett a Bugát Pál módszereivel alkotott, sokszor helytelen tár-

sítások alapján vagy elavult képzőkkel alkotott műszavakon. Ennek köszönhető, hogy a mai kor embere már nem ismeri a Frivaldszkyak által alkotott rovartani műszavakat. Ezzel magyarázható, hogy a Frivaldszky által nagy következetességgel megalkotott, rengeteg fajnevet tartalmazó munka az elavult kifejezésmódja miatt mára szinte elfelejtődött.

1. táblázat. Szemelvények a Frivaldszky által alkotott nevezéktanból

Tudományos név	Frivaldszky névjavaslata	Névalkotás típusa
<i>Ancylocheira dermestoides</i>	Porvaféle pompály	A „ <i>dermestoides</i> ” fordítása + elavult szóképzés
<i>Anisoplia rumelica</i>	Rumeliai szipoly	Pontos fordítás, ma is elfogadott
<i>Anophthalmus milleri</i>	Miller vaklája	Az „ <i>anophthalmus</i> ” = szó szerint: szem nélküli, a vakláj elavult szóképzés
<i>Armideus fossor</i>	Ásó fegyész	<i>Armideus</i> „fegyész” fordítása, elavult szóképzés
<i>Boletophagus squarrosus</i>	Berzedt taplász	<i>Boletophagus</i> = taplóérvő, elavult szóképzés
<i>Caloptera ocellata</i>	Bogláros röpök	<i>Caloptera</i> = szép szárnyú, elavult szóösszetétel; „röp” = szárny
<i>Calosoma rapax</i>	Ragadozó kecsély	<i>Calosoma</i> = szép testű, a „kecsély” elavult szóképzés

2. ábra. Frivaldszky Imre 1840 körül

A magyar nevek olvasásakor elég sok szembetűnő nyelvi sajátságot figyelhetünk meg, amely az akkori nyelvhasználatnak felel meg. A kéttagú faji neveket a tudományos nevek-nél is használatos formában alakították ki: először a nemzetség-, majd a fajnév. A fajokat nagyrészt a külső megjelenési formájuk, az életmódjuk vagy az élőhelyük alapján jelölték. A különböző fejlődési és viselkedési megfigyelések alapján jöhettek létre az olyan nevek, mint a *famász*, *taplász*, *virász*.

Az egyik legtermékenyebb rovartanászként számon tartott Csiki Ernő (születési neve: Dietl) a Magyar Nemzeti Múzeum Állattári Osztályának vezetőjeként jelentős számú példánnyal gyarapította a múzeum gyűjteményét. Csiki Ernő korának az egyik legképzettebb és legsokoldalúbb tudósa volt, aki az akkori állattan szinte minden megmozdulásában részt vett. Az Állattárnak a Baross utcai épületébe költöztetése is az ő nevéhez fűződik. Bár a rovarok számos csoportjával is foglalkozott, a fő szakterülete a bogarak alak- és rendszertana volt. Több bogárcsaládról is írt tanulmányt. Számos fajt és faj alatti rendszertani csoportot írt le. Bár fő művét, a *Die Käferfauna des Karpaten-Beckenset* német nyelven írta, ez a mai napig alapműnek számít a rovarászok köré-

ben. A szaknyelv kialakításában a Magyar Rovartani Lapok szerkesztőjeként és igen nagyszámú részlettanulmány szerzőjeként volt szerepe. Egyik ilyen fontos közleménye például a magyarországi *Morphocarabus* fajokról szóló tanulmánya, amelyben már törzsfajlódási szempontokat érvényesített, és a fajfogalom meghatározásában is a maga idejében korszerűnek számító alapokon állt. Az általa használt leíró szakszavak (például a szárnyfedő domborzatának jellemzésében használt *közterecske*) nagy része ma is használatos. Szintén jelentős munkája a Gutenberg-kiadású Magyar Brehm rovar-tani fejezeteinek szerkesztése és ezen belül a bogarokról szóló, 120 oldal terjedelmű rész megírása. A kötet számos ábrája, valamint az olvasmányos, de szakszerű ismertetések régen és ma is nagy népszerűséget biztosítottak a Magyar Brehm-sorozatoknak, olyannyira, hogy néhány éve utánnyomásos kiadására is sor került. Ebben a munkában összesen 53 bogárcsalád (amelyek a mai családfeosztásnak nem mindig felelnek meg) és jellegzetes fajai szerepelnek.

Mocsáry Sándor méltán híres a rovarászok köreiben. Állat-rovaratanásként dolgozott Frivaldszky János mellett a múzeum Állattárában. Főleg hártvászárnyúakkal (Hymenoptera) foglalkozott, 17 évig folyamatosan gyűjtött az egész ország területén. Több száz tudományos új fajt írt le. Munkásságáról Csiki Ernő így nyilatkozott:

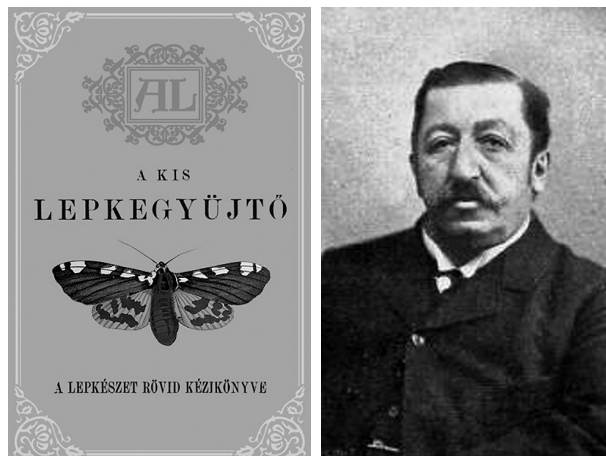
„...az ő lankadatlan buzgalomával sikerült elérnie, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum darázs- méh- és hangyagyűjteménye most már a világ legnagyobb természetrajzi múzeumainak hasonnemű gyűjteményeivel mind gazdaságra, mind tudományos értékre nézve bátran vetekedhetik, sőt egyes részeiben azokat jóval felül is múlja.”

Legjelentősebb, ma is elismeréssel emlegetett összefoglaló munkája tízévi tanulmányainak eredménye: *Földünk fémdarázsainak magánrajza. Monographia Chrysididarum orbis terrarum universi*. Budapest, 1889. Ebben a műben 733 fajnak a leírása szerepel latinul (az előszó nem latin nyelvű). Monográfiájáért 1882-ben elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Vitéz díját, majd 1884-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Tiszteletére a tudósok egy rovarnemzetséget és több mint 50 fajt neveztek el. (A *Mocsarya* növényevő darázs genusát F. W. Konow 1897-ben állította fel. *Mocsaryi* alakban 50-nél több rovarfaj neve viseli családi nevét.) 1900. április 4-én a tudományosság terén szerzett érdemeiért királyi tanácsosi címet nyert. 1910-ben megkapta a Ferenc József-rend tisztii keresztyét.

A rovarászati szaknyelv további jelentős alakja Emőkei Emich Gusztáv. Sokoldalú és nagy munkabírási ember volt, aki több területen is tevékenykedett. Felsőfokú tanulmányokat a fiumei haditengerészeti akadémián folytatott 1856-tól 1858-ig, majd 1859-től a lipcsei egyetemen tanult filozófiát és jogot. Hosszabb időt töltött Németországban, Olaszországban, Franciaországban, Angliában, Görögországban. A család frissen szerzett nemesi rangot (ekkor kapták az

Emőkei előnevet is), életmódjuk így különbözött a régi nemesi családokétól, hasznos tevékenységekben, tudományokban merültek el. Ifj. Emőkei Emich Gusztáv a józsefvárosi Palotanegyedben, a mai Horánszky utcában műemlék értékű pompás palotát építtetett, és amellet, hogy apja egészségének megrokkánása után átvette az Athenaeum nyomdát, és kitanulta a könyvészetet, volt országgyűlési képviselő, sőt lelkes botanikus és rovarász is.

Legjelentősebb rovar-tani műve egy alkalmazott rovar-tani alapl mű volt: *A mező- és kertgazdaságra káros rovarok: A gazdasági rovar-tan kézikönyve*. (Függelékkel ellátta Jablonowski József). Budapest, Pallas, 1899. VI, 312: 4 t. (A földmivelségi m. kir. miniszter kiadványa; 6. sz.). Emellet kiváló entomológusként a magyar lepkészet történetében alakított maradandót, hasonló kiadásban újra kiadott, az 1868-as megjelenésű *A kis lepkegyűjtő*. A lepkészet rövid

3. ábra. Emich Gusztáv arcképe és híres munkájának borítója

kézikönyve különös tekintettel a Magyarországon s főleg Buda-Pest környékén előforduló lepkéfajokra és gyűjtésükre című munkájával. Ez kis terjedelmű könyv a magyar lepkészeti irodalom jelentős műve, még napjainkban is. Ebben a munkában ki van fejtve minden, amit a kiegyezés utáni Magyarországon egy kezdő lepkésznek tudnia kellett. A könyvben részletesen szó esik a lepkék fejlődési alakjairól, gyűjtésükről és a használatos segédeszközökről, a hernyók neveléséről és nem utolsósorban a kikészítési (preparálási) módszerekről, valamint számos lepkéfaj leírása is megtalálható benne. Bár azóta a gyűjtési és kikészítési módszer rohamos fejlődésnek indult, és kifinomultabbak a módszereink, de a cél hasonló: megismerni és feltérképezni a lepkék sokféleségét. Ezért a mű ismeretanyaga jó kiindulási alapot biztosít még ma is, így a több mint száz évvel ezelőtt leírtakat mindenképpen érdemes elolvasnia annak, aki érdeklődik a lepkészet iránt.

Emich stílusa, bár kissé körülményes, a mai olvasó számára is jól követhető. Ezt az alábbi, a lepkék általános leírásából vett idézet is jól mutatja:

„A legelső és legkisebb testrész a fej (*caput*, Kopf), a szájrészek és érzékszervek székhelye, mely rövid, hártvány nyak által van összekötve a torjival. A fej szélesebb, mint hosszú, két oldalán a két nagy, félgömb alakú szem van beillesztve.”

Jellemző az is, hogy mivel a rovartan művelői nálunk jelentős részben, legalábbis származásukat tekintve német ajkúak voltak (mint például az alább részletesebben tárgyalt Abafi-Aigner Lajos is), és német nyelvű szakirodalmat olvastak, a latin szakszavak mellett Emich mindenütt megadja a német szakkifejezéseket is. Munkájának további sajátága, hogy átveszi Frivaldszkytól a mai nyelvhasználat számára szokatlan, Bugát Pál nyelvújító munkájának hatására megalkotott szakkifejezéseket. Mindkettő jól látható az alábbi rövid idézetben:

„A lepkénél a szájrészek szívásra rendelvek, s így a rákonyok (*mandibulae*, Oberkiefer), melyek a hernyónál nagyon kifejtettek, ennél igen tökéletlenek. Az állkapcsok (*maxillae*, Unterkiefer), képezik a tulajdonképeni szívószervet, a pödörnyelvet (*lingua spiralis*, Saugrüssel, mely két csőalakú, szarus hártvába nyúló szállá hosszabbodik és nyugvás közben összetekercsölt.

A két pár falámok (*palpi*, Taster), szintén a szájrészekhez tartoznak, s a felső pár állkapocs falámoknak (*palpi maxillares*, Nebentaster), melyek az állkapocs mellett helyezvék, és az alsó pár ajkfalámoknak (*palpi labiales*, Taster), neveztetnek.”

Más lepkészek is nagyban kivették a részüket a rovarászati szaknyelv fejlesztéséből. A sokoldalú és művelt Abafi-Aigner Lajos Nagyjécsán született. Sokoldalúságát bizonyítja, hogy nemcsak irodalomtörténész és könyvszámvető volt, hanem a magyar lepkészet legnagyobb alakjai közé tartozik mind a mai napig. Emellett ő volt a magyar szabadkőművesség történetírója is. Lepkészerkekben ma antikvár ritkaságszámba menő alpműve, a Magyarország lepkéi, tekintettel Európa többi országainak lepkéfaunájára: A Berge-féle lepkékönyv képeivel címet kapta. A könyv a mai lepkészek számára is értékes, nyelvvezete nagyon hasonló a mai kifinomult nyelvhasználatához. Nevezéktana csak alig tér el a ma használatostól.

Ő és Uhryk Ferdinánd indították el és szerkesztették a Rovartani Lapokat, ez volt az első magyar rovarászati szakfolyóirat. A szerkesztést a továbbiakban Aigner mellett Csiki Ernő vette át. A folyóirat lehetőséget biztosított a kor rovarásznak arra, hogy munkájukat közzételve, a szélesebb közönség figyelmét is felkeltsék, bár az akkoriban közölt írások a mai szakfolyóiratok szigorú követelményeinek már nem felelnek meg. Abafi-Aigner írta egyik munkájában:

„...a szobába szorított bennünket az eső. Pedig szeretnénk mindnyájan künn kóborolni az erdőben, a buczkán, mely annyira magyar specialitás, hogy arra más nyelven alig van helyes kifejezés. Hiszen azért jöttünk, hogy ennek az ősi szűz talajnak, melyet eke-kapa még nem járt, állatvilágát tanulmányozzuk és megfigyeljük.”

Abafi-Aigner tudatosan törekedett a magyar nyelvű szaknyelv megalkotására és használatára. Egyúttal erősen bírálta Frivaldszky névalkotási módszerét, és ennek jelentős szerepe volt abban, hogy a Frivaldszky-féle nevek hamar feledésbe merültek. Az alábbi két hosszabb szemelvény (Abafi-Aigner 1904) világosan mutatják névalkotó törekvéseinek szellemét.

„Az irodalomban első volt Frivaldszky Imre, ki a lepke-nevek magyarosítását megkísérelte; de mint a Bugát-Helmeczy-féle irány követje, legnagyobb részt oly neveket hozott javaslatba, a melyek a magyar nyelv szellemével meg nem fértek s ennél fogva, kevés kivétellel nem is állhatnak meg. Frivaldszky nyomában haladt ifj. Emich Gusztáv (A kis lepkegyűjtő 1868) és a tankönyvek szerzői Paszlavszky József-ig, a ki Állattanában (1880) a felsorolt, sajnos, kevés lepkefajra elfogadható magyaros elnevezéseket használ. Erre törekszik Cserey Adolf (Lepkehatározó 1901.) és Ortway Tivadar (Pozsonymegye állatvilága 1902) is, de nem mindig szerencsével. Számos elnevezésüket azonban (esetleg módosítva) megtartandónak vélek.”

„Én ugyanis abból indulok ki, hogy a kezdőnek és laikusnak, – mert csak ennek lehet szüksége a magyar elnevezésre – könnyen elsajátítható magyaros s a mellett lehetőleg jellemző neveket nyújtsak, tekintettel az illető lepkefaj alakjára, színére, rajzolatára, életmódjára, hernyójára vagy tápláló növényére. Mindazonáltal érzem és tudom, hogy bár az eddig összeállított elnevezések egy része nem eléggé megfelelő és talán könnyen helyesebbel pótolható. S ez az, a miért járulok szaktársaim és a nyelvészek elé, mert egy nagy állatcsoport fajnevének megmagyarosítása bizonyára nemzeti ügy is.”

Abafi-Aigner munkájában a pillangófélék elnevezéseiben a ma is használtak mellett néhány különlegességet is találunk:

„Podalirius : kardospille, Machaon : császárpille. 2. Thais : tengeliczpillangók. Polyxena : farkasalma pillangó vagy kakastaréj. 3. Parnassius: Hattyú pillangók. Apolló: szemes hp., Mnemosyne kis hp.”

Ezeknél sokkal több maradt meg a tarkalepkék mai elnevezéseiben:

„Melitaea : tarkapillék, Maturna : díszes, Cynthia : felemás, aurinia : aranyos, Cinxia : mezei, Rhodopensis : balkáni, Phoebe : nagy, Didyma tüzes, Trivia : változó, Athalia : közönséges, Aurelia : reczés, Parthenie : hálós, Dictynna : kockás, Asteria : havasi tp. 6. Argynnis : ezüstpillék, Selene : közönséges, Euphrosyne : erdei, Pales : havasi, Dia : kis, Amathusia : szegéig, Hecate : barna, Jno : vak, Daphne : ibolyás e. p., Latonia : kis gyöngyház, Aglaja : nagy gyöngyház, Niobe : gyöngyös e. p. Adippe : gazdag, Laodice : keleti e. p. Paphia : királypalást, Pandora : zöld e. p.”

Abafi-Aigner alapos leírásokat közölt az általa vizsgált fajokról és változataikról. Ezt jól példázza az alábbi, stílusában is olvasmányos szemelvény, amely a sakktábla-lepkéről (*Melanargia galathea*) szól:

„Nagyobb az eltérés a többé-kevésbé kiterjedő fekete rajz tekintetében. Ez a kiterjedés számos esetben az összes rajzelemekre kihat, gyakran azonban a szegély fehér foltjai és holdjainak elnyomásában is nyilvánul. A nőstény fonákján a színezés a világos sárgásbarnától a kávésbarnaig változik, sötétebb barna (nem fekete) rajzzal, úgy hogy alul fekete rajzú fehér nőstény aránylag igen ritka. Gyakrabban jelenség az oly, valamivel később megjelenő nőstény, melynek alsó szárnya alul egyszínű fehér vagy halványárgás : az ab. *leucomelas* Esp.

Sötétebb példányok, melyeken a fekete szegélyek és sávok szélesebbek, a var. *procida* Hbst.-hez tartoznak, melynek rajza Fiúménál inkább feketés-barna, mint fekete Ez az alak északon ritkább, déli tájakon mind gyakoribbá válik, elannyira, hogy ott a törzsalakot szinte helyettesíti; különösen sötét példányok fordulnak elő Mehádiánál és Orsován.”

5. HATÁROZÓKÖNYVEK A SZAKNYELV SZOLGÁLATÁBAN

Dr. Cserey Adolf, az egri főreáliskola tanára, számos határozókönyvvel és egy módszertani szakkönyvvel gazdagította a magyar természettudományos szakirodalmat. Az egyik legismertebb műve a Bogárhatározó, vagyis hazánkban gyakrabban előforduló bogárnemeknek és a gyakori valamint monotyp fajoknak megismerésére szolgáló útmutató. A továbbiakban még számos hasonlóan bíralt határozókönyvet is írt, például: Lepkehatározó. A műveket főleg a tanuló ifjúság részére készítette. Csiki Ernő a Rovartani Lapokban megjelent írásában az alábbiak szerint vélekedett a bogárhatározóról:

„Ugyan nem szorosán vett szakmunka, mindazonáltal részletesebben foglalkozunk vele e helyen, hiszen csak harmadik kísérlet e téren. Tudtommal eddig csak Török Péter és Pachinger Alajos próbálkoztak meg a tanulóifjúság kezébe való bogárhatározó megírásával. Török Péter könyve csak a magyarországi bogárnemekre terjed ki, de azoknak is alig a felét vette fel, különben sem mondható nagyon sikerültnek. Pachinger Alajos a Kolozsvár környékén található bogarak meghatározására állította össze művét, már a fajokat is felveszi, de vannak ezek között olyan külföldi fajok is, melyeknek előfordulása Magyarországon ki van zárva, a kulcsok meg nem felelnők, egyáltalában komolyan sem vehető.”

„Cserey bogárhatározója ezeknél mindenesetre sokkal jobb és teljesebb is. Magyarország faunájából ezideig mintegy 1250 nembe tartozó 7200 faj és fajváltozat ismeretes, Cserey ezekből 933 nemet, és a fajoknak körülbelül egyharmadát vette fel. A fajok közül a leggyakoribb

vagy legjellemzőbbek vannak felvéve. A könyv részei a következők: 1.) Bevezető, 2.) I. Tábla a bogárcsaládok meghatározására, 3.) II. tábla a bogárnemek s egyes gyakrabban elforduló fajok meghatározására, 4.) a képek jegyzéke és 5.) tartalomjegyzék. A bevezetőben szerző röviden összefoglalja a bogarak terminológiájára vonatkozó tudnivalókat, majd áttér az első táblázatban a bogárcsaládok meghatározására, összeállítván egy kulcsot a 75 család részére. A családok latin nevein kívül a magyar elnevezéseik is megvannak, ezek ugyan nem mind kifogástalanok, de sok jó is van közöttük; egy némelyik név fordítása nem sikerült vagy nem adja helyesen vissza az eredeti jelentésüket; ilyenek pl. Ciciudclidae = Homokbogarak, Dryopidae = Horgasbogarak, Sphaeriidae = Gömböcsganéjturók, Scarabaeidae = Ganéjturók (nem alkalmazható az egész családra!), Kitidfilidae = Díszbogarak, Melandryidae = Gyászbogarak, Chrysomelidae = Aranyosbogarak”.

Hosszú idő után jelentős változást hozott, hogy 1950-ben megjelent az első átfogó, kétkötetes Állathatározó magyar nyelven, Móczár László szerkesztésében, amelyben a magyar állatvilág 6000 legjellegzetesebb képviselőit mutatták be. Móczár László, aki ebben az időben a Természettudományi Múzeum munkatársa, később a Szegei Tudományegyetem tanára volt (ma professor emeritus, és 100 éves életkorával a magyar zoológia doyenje) hatalmas munkát végzett a neves szerzőkből álló csapat (így például Dudich Endre professzor, Kaszab Zoltán későbbi múzeumi főigazgató) munkájának összehangolásával. E munka óriási hiányt pótol, mivel megjelenése előtt a magyar természettudományos szakirodalom sajnálatos módon nélkülözötte a hasonló kiadványokat. Az igényt jelzi, hogy a munka bővített és korszerűsített kiadása az előző kiadás után 18 évvel jelent meg. Bár időközben már megjelent a teljes magyar faunát ismertetni szándékozó Magyarország Állatvilága című sorozat több kötete, utóbbi ennek ellenére nem pótolhatta az új kiadás szükségességét. Az új kiadásban már megnövekedtek a tárgyalt fajok számát, és korszerűsítették a mű nevezéktanát. Az így elkészült kétkötetes munka, a mai rovarászszakirodalom hiánypótló műve, emiatt gyakran használják egyetemi segédkönyvként is. Az írás a mai szaknyelvi kifejezésmód szabályainak megfelelően íródott, nyelvezete nem tér el a mai nyelvhasználati gyakorlattól.

A méltán elismert, az MTA Eötvös József-koszorújával kitüntetett zoológus, Gozmány László legismertebb, nemzetközileg is komoly elismerést kapott munkája a kétkötetes hétnyelvű állatnévszótár. Ebben a műben – klasszikus műveltségének és rendkívül széles nyelvismeretének köszönhetően – latinul, németül, angolul, franciául, spanyolul, oroszul és nem utolsósorban magyarul is megadta az állatok neveit. Megemlítenéd, hogy számos népi elnevezés is szerepel a kiadványban. Ahhoz, hogy a mű elkészüljön, a szerzőnek több ezer könyvet és különlenyomatot kellett áttanulmányoznia, és ez közel 40 évig tartott. Mind a mai napig nem született hasonló mű, sem Magyarországon, sem a világ többi részén.

6. A SZAKNYELV FEJLŐDÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI A XXI.

SZÁZADBAN A rovarászati szaknyelv jelentősége a XXI. században sem csökken, sőt a biológiai sokféleség kutatásának és védelmének fontossága révén inkább még fokozódik. Fontossá válik a rovarani ismeretterjesztés is, hiszen a Földünkön élő állatfajok mintegy kétharmada rovar, és gazdasági jelentőségük az éghajlatváltozással csak növekedhet a pusztító fajok megjelenése és elszaporodása révén. Ezért fontos, hogy egyrészt a szakemberek korszerű és egységes szaknyelvet, szakkifejezéseket és magyar állattani nevezéktant használjanak, de az is lényeges, hogy ez az ismeretterjesztésben, sőt akár a mindennapi sajtóban is érvényesüljön. Emellett figyelni kell a nemzetközi szakirodalomban újonnan megjelenő szakkifejezéseket, és meg kell találni a helyes arányt a magyaros formában átvett és a magyar nyelv szellemében újonnan megalkotott szakkifejezések között. Fontos küldetése van ebben a tekintetben a köz- és a felsőoktatásnak is, az általános iskolai tananyagok nyelvhasználatától kezdve a szakirányú képzésekig mindenütt. Fontos, hogy a szak- és ismeretterjesztő könyvkiadásban és folyóiratokban is törekedjünk a magyar szakkifejezések használatára, hiszen ismert, hogy a tudományok alapjait mindenki a saját anyanyelvén sajátíthatja el a leghatékonyabban.

7. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS Szeretnék köszönetet mondani Varga Zoltán professzor úrnak, aki alapos javításával és hasznos tanácsokkal segítette a munka elkészítését. Köszönet illeti Rákosi László professzor urat, aki hasznos irodalmi

forrásokat bocsájtott a rendelkezésemre. A munka elkészítéséhez nélkülözhetetlen segítséget nyújtott a Campus Hungary mobilitási ösztöndíja. A végső forma elkészítéséhez a Collegium Talentum program is hozzájárult.

IRODALOM

- Abafi A. L. 1904. A lepkék magyar elnevezése I. *Rovartani Lapok* XI: 83–86.
- Abafi A. L. 1904. A hazai Melanargiák. *Rovartani Lapok* XI: 1–4.
- Abafi A. L. 1907. *Magyarország lepkéi, tekintettel Európa többi országainak lepkéfaunájára: A Berge-féle lepkékönyv képeivel.* A Berge-féle lepkékönyv nyolczadik kiadása alapján. Természettudományi Könyvkiadó Váll. Budapest.
- Bálint Zs. – id. Frivaldszky J. 2009. *A Magyar Parnasszuson. Frivaldszky Imre (1799–1870) a természet kutatója.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest.
- Csiki E. 1902. A legújabb magyar bogárhatározóról. *Rovartani Lapok* IV: 82–85.
- Daday J. 1894. *Rovartani Műszótár. A leíró rovartan legfontosabb műszavainak foglalatja.* Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
- Emich G. 1868. *A kis lepkegyűjtő. A lepkészet rövid kézikönyve különös tekintettel a Magyarországon s főleg Buda-Pest környékén előforduló lepkefajokra és gyűjtésökre.* Pest.
- Móczár L. 1969. *Állathatározó I–II.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Muhi B.: *Szubjektív gondolatok a szaknyelvről.* www.kutdiak.hu/56-4345. php. Letöltve: 2012. 07. 19.
- Varga, Z. 2001. A magyar zoológia múltja, jelene és perspektívái. In: *Közgyűlési Előadások.* Biológiai Tudományok Osztálya (2000. november), Budapest, 413–431.

„A tiszteletes régiség valamint egyebekben, úgy a nyelvben is igen gyönyörködtető. Eltelünk édes örömmel, ha a távolabb való századokból hallhatjuk hazai nyelvünket.”

Révai Miklós

Gaál Csaba

Hogyan nem szabad írni?

Van megtanult és megélt igazság.
Henri Boulad SJ

Sok rosszul megírt, hányavetin és magyartalanul fogalmazott, stílustalan és helyesírásiilag elfogadhatatlan módon megjelent cikket olvastam már, de a hibák olyan halmazát, amely szinte olvashatatlanná, sőt kifejezetten bosszantóvá tette volna a közleményt, mint a *Medicus Universalisban* megjelent egyik beszámoló (2014, 47: 7–9), még nem tapasztaltam. Nem csoda tehát, ha nem tudtam ellenállni a kísértésnek, és leírtam a gondolataimat, amelyek másoknak elretentő tanulságot szolgálhatnak.

A cikk írója háziiorvosként dolgozik a volt keletnémet helységben, Quedlinburgban. A szerző az ismertetésben közli, hogy – többek között – azért is ment ki, hogy ha hazatér, az ott látottakat továbbadja és – mint írja – „netalán az Európa híré magyar egyetemeken folyó idegen nyelvű oktatásban hasznosíthatom.” Aki fél év után még csak annyit tudott meg a német viszonyokról, amennyit és ahogyan közöl, jaj a hallgatóknak! A német oktatási hajlandóságban nem előnyösek a nyelvi hiányosságok, amelyek ennyi idő után még mindig tájékozatlanságban és kérdőjelekkel teli ismeretekben nyilvánulnak meg. Ami az egyetemeinket illeti, jobb lenne szerényebben azt mondani, jó a hírük, de azért az „Európa” szót elhagytam volna. Annál is inkább, mert később bevallja: „...kevés lehetőségem van Hasi Uh-ot kérni, én viszont nem tudok.” A nem európai híré, csak átlagos német egyetemeken oktatják, és a háziiorvosi szakvizsgát tett orvosoktól bizony elvárják az ultrahangvizsgálat elvégzését, és őket ki is képezik erre. A szerző sokszoros hanyagságára vonatkozóan azonban kritikai megjegyzéseim alapján ítéljen maga az olvasó.

Az általános leírásban szerepel, hogy a belváros tele van „fagerendás/faberakásos” házakkal. Nos, ezek *favázás* házak, német nevükön *Fachwerk* – lásd a szótárakban vagy lexikonokban. A helység lakóinak száma először 24 000, majd 22 000. A történelemre utalva megemlíti I. Heinrichet. A magyar nyelvben mi Henrikről beszélünk. „Az életminőség

jobb, bár elmarad Nyugat-Németországhoz képest.” Nyugat-Németország már jó ideje nincs, de Németországnak valóban létezik a nyugati fele. „Egy 75 m² lakás bérleti díja, kb. 600 Euró (helyesen: 75 m²-es és euró) körül mozog + áramdíj.” Igen, ehhez jön még a vízdíj, a fűtés, amely tételek bizony nem jelentéktelenek, akár a nevezett összeg felét is kiteszik.

Miért ír arról, amit nem ismer? A szerző sok helyütt maga bevallja tájékozatlanságát: „...fél év tapasztalata még semmilyen következtetés levonására nem elegendő.” Vajon akkor mi célja a közleményének? Csak arról érdemes írni, amiben tájékozottak vagyunk. Az alábbiakban további hasonló mondatok olvashatók.

- „Ebben nem ismerem még ki magam, a számokat sem látom...”
- A privát betegekről ez áll: „...ők utánuk valahogy több pénzt kapunk, de nem tudom még pontosan hogyan működik.” Elég szomorú, fél év eltelte után!
- „...hogy egy pont hány eurót ér, sajnos erről többet egyelőre nem tudok mondani.”
- Másutt ez áll: „Ezt is valahogy külön lehet elszámolni.”
- Végül sokat elárul ez a megjegyzés: „...próbálok még holnap többet megtudni”. Azt az egy napot már igazán kívárhata volna!

Helyesírás. Magyar nyelvű ismertetésről van szó, tehát a *főneveket* (a némettel ellentétben) *kisbetűvel* írjuk: nem Gastroscopia, Higiéniái ellenőrzés, Check Up, Melanoma, Spirometria, Myocardium scinti (utóbbi szleng, nem folyóiratba illő!) stb. *Következtelenség* viszont, hogy a fentiekkel ellentétben másutt „chek-up”, hol UH vagy Uh és így tovább.

– A „therápia” vagy therapia vagy terápia. Mivel ez az idegen szó régóta átment a köznyelvbe, ezért az utóbbi forma elfogadott.

– Ezt olvassuk zárójelben: „(Hasi, P.m, Doppler)”. Az első szó miért nagybetűs a mondaton belül? A P.m talán pajzsmirigy? A Doppler így odavetve a levegőben lógó tulajdonnév. És a HO másutt vajon háziiorvos lenne? Szokatlan, különösen így, nagybetűvel.

Stílus. Nem akarok sérteni, ezért nem használok jelzőt. A gyakori szóismétlések egyhangúvá teszik az írást, ami zavaró szöszegénységre utal. Nem kell mindenkinek írnia, de aki ír, attól elvárható legalább az átlagos színvonal.

– „...padlószőnyeg *van*, egy mosdókagyló *van*”. Később: „Általában *van* mindenkinek oltási kiskönyve. *Van* pl. Diabetes program, amiben *van* diabéteszes neuropátiás lábak...”, „...*van* sok gyógyszerből választék”.

– „Itt a *képzés* része az UH. A HO *képzés* itt 5 évig tart, mint a többi szakorvosi *képzés*.”

Szükségtelen idegen nyelvi elemek. A külföldön élő magyarok beszédébe nem ritkán szükségtelenül vegyülnek a másik ország szavai: elmennek *einkaufolni*, mixelik a *fine cocktailt*, járnak a *Finanzamthoz* stb. Ez a hiányos nyelvtudásból, az anyanyelv semmibehevéséből, önmagunkkal szembeni igénytelenségből vagy talán csak fitogtatásból adódik. Ez a jelenség azokra jellemző, akik a másik nyelvet nem ismerik még, de már kellő idegen nyelvi hatás érte őket. Mert ugyan mi más oka lehet annak, ha valaki – mint ebben a szövegben – azt írja: „schmerzspecialistához” küld valakit, vagy hogy Németországban sok „Krankenkasse” van.

– „Quartálonként 2x kerülhet be ez a szám...”. Ilyen szó, hogy *quartál*, a magyarban nem létezik, különösen ilyen öszvérformában: qu-val és á-val írva. Egyszerűen „negyedévenként” lett volna a helyes kifejezés, ha nem akarunk nagyolni a rosszul alkalmazott idegen nyelvi ismereteinkkel.

Fogalmi zavarok. „A magánvállalkozó orvosoknak a Kassenärztliche (helyesen: Kassenärztliche) Vereinigunggal kell szerződést kötniük (OEP?)”. A cikkíró itt hibát hibára halmoz.

– A német orvosok nem magánvállalkozók, erről már számos helyen írtam. Az EU államaiban a saját rendelőjében dolgozó orvos *nem minősül vállalkozónak*, hiszen nem ez a hivatásunk jellemzője (*Europäischer Gerichtshof* döntése: 2010 Az: C-156/09). A „vállalkozás” a Magyar értelmező szótár szerint is főként gazdasági jellegű foglalatosság. Ezért a mi tevékenységünk, azaz az egészségügy mentes az áfától, mivel az orvosi ténykedés nem iparos foglalkozása, nem mesterség.

– Az ún. Kassenärztliche Vereinigungra azért van szükség, mert jelenleg Németországban 156 betegpénztár működik. Elképzelhetetlen – és senki sem vállalná –, hogy minden egyes kasszával külön szerződést kössön az orvos. Ezt hivatott kiküszöbölni a *Biztosítók Egyesületének Szövetsége* (Kassenärztliche Vereinigung, KV), amely a sokféle pénztár és az orvosok közé ékelődött. Ez olyan jogi testület, amely kapocs a biztosítók és a szerződött orvosok között. Vagyis a működési engedély kiadása során az orvos csak az ún. KV-val „szerződik”, amely külön-külön kapcsolatban áll a

betegpénztárakkal. A szervezet feladata: az orvosok érdekvédelme a pénztárakkal szemben, a honorárium is rajtuk keresztül bonyolódik le negyedévenként (tehát nem a számtalan kassa mindegyikével!). Az egészségügyi politika is a KV-n keresztül érvényesítheti akaratát.

– Kiegészítő megjegyzés. A cikkíró nagy tévedése: a magánorvosoknak nem kell magukat jegyeztetni a Biztosítók Egyesületénél, azaz a „magánvállalkozó orvosok” nem kötnek szerződést a KV-val.

– A fogalomzavarok körébe tartozik egy szó jelentésének nem kellő ismerete: „...sajnos erről többet egyenlőre nem tudok mondani.” A szerző itt nyilván az *egyelőre* szóra gondolt, hiszen ez jelenti azt, hogy most még egy ideig nem tudja. Ezzel szemben az *egyenlőre* valójában egyenlőséget jelent, például *egyenlő hosszúság*. Hogy nem elszólásról van szó, bizonyítja az ismételt előfordulás. Hasonló gyakori ismerethiányról tanúskodik a – manapság még a médiumokban is – sokszor hallható *ideglenes* szó, amely a magyarban nem létezik. Létezik viszont az *ideiglenes*, amely alatt időlegesség értendő.

– „Nagyon sok fizioterápiás üzlet van.” (Már megint „van”!) Ezek nem „üzletek”, ahol lehet valamit venni, hanem praxisok. Nagyon sértve éreznék magukat a gyógytornászok, ha ezt mondanák nekik.

Ha a kollegina a kiutaztatás előtt kellőképpen felkészült volna – bár ő ezt hangsúlyozza –, vajon miért nem olvasott utána a német egészségügyi rendszernek, hiszen számtalan ilyen kiadvány létezik (Buchholz EH: Unser Gesundheitswesen, Springer-Verlag, vagy Das Gesundheitswesen in Deutschland). Ma már az internetről is tájékozódhatna.

Valamely folyóiratnak adnia kell a színvonalára is. Vajon a szerkesztőség miért nem tart többet magáról, hiszen az újságban megjelent cikkek példaként is szolgálnak az orvosok számára. Azt alig hiszem, hogy ellenőrizetlenül közölték ezt a párját ritkítóan igénytelen írást. Ahogyan dolgozni csak pontosan és szépen érdemes, úgy írni is csak így szabad.

Minden rosszból lehet tanulni. Igaz, hogy a házi orvosok a széleken dolgoznak, munkájuk azonban alapvető fontosságú. Nélkülük nincs egészségügyi ellátás. Már csak emiatt is többet érdemelnének. A bemutatott hibák csupán szemelvények, az összhatás jóval drámaibb. A közleményt mégis elolvasásra ajánlom, mert ritka példány a maga nemében. Végül nem minden tanulság nélkül idézem Arany János szavait:

*Csak hogy nem ami rész szerint igaz, –
Olyan kell, mi egészben s mindig az.
(Vojtina Ars poétikája)*

Bősze Péter¹

Megalakult az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság Orvosi Nyelvi Munkabizottsága

Az alakuló ülés: Magyar Tudományos Akadémia, 2014. június 25-én

A BIZOTTSÁG MEGALAKULÁSA Tavaly meghívást kaptam az Orvosi Tudományok Osztályától, hogy röviden számoljak be a magyar orvosi nyelv helyzetéről az osztályülésen. Egyebek mellett javasoltam, hogy az Orvosi Tudományok Osztálya hozza létre a Magyar Orvosi Folyóiratok és Könyvek Szerkesztői Bizottságát azért, hogy a magyar orvosi nyelvért tett erőfeszítések elterjedjenek. Később az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság elnöke, Keszler Borbála professzor asszony értesített, hogy a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya fontolgatja az Orvosi Nyelvi Bizottság felállítását az Orvosi helyesírási szótár megújítására. Végül, hosszabb folyamat eredményeként a téma több tudományos osztályhoz tartozó szakértőinek részvételével, a Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság Orvosi Nyelvi Munkabizottságaként hagyták jóvá az érintett tudományos osztályok az orvosi nyelvvel foglalkozó testületet. A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, valamint az Orvosi Tudományok Osztálya jelölte ki a munkabizottság tagjait:

ORVOSI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA

- Besznyák István, az MTA rendes tagja
- Bősze Péter, az orvostudományok doktora (elnök)
- Eckhardt Sándor, az MTA rendes tagja
- Lapis Károly, az MTA rendes tagja
- Palkovits Miklós, az MTA rendes tagja
- Sótonyi Péter, az MTA rendes tagja
- Telegdy Gyula, az MTA rendes tagja
- Veres Gábor, az MTA doktora

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYA

- Keszler Borbála, az MTA doktora
- Kuna Ágnes PhD
- Laczkó Krisztina PhD
- Ludányi Zsófia PhD
- Mártonfi Attila PhD
- Prószéky Gábor, az MTA doktora
- Siptár Péter, az MTA doktora

AZ ALAKULÓ ÜLÉS

Részvevők: Besznyák István, Bősze Péter, Eckhardt Sándor, Keszler Borbála, Kuna Ágnes, Mártonfi Attila, Prószéky Gábor és Kiss Jenő meghívott előadó

A MAGYAR ORVOSI NYELV ÉS AZ ANYANYELV

Prof. dr. Kiss Jenő akadémikus előadása

RÉSZLETEK

„Miért is fontos számunkra a szaknyelvi kérdés?” – vetette fel az előadó. A magyar nyelv versenyképességének megtartása azon a szinten dől el, hogy a magas kultúrák területeket nyelvi értelemben versenyképesnek tudjuk-e megtartani, vagy azzá tudjuk-e fejleszteni. Tehát attól függ a magyar nyelv sorsa, hogy a mindenkori magyar értelmiség tisztában van-e az anyanyelv iránti felelősségével. Egy kutatóorvos nyilatkozatát idézve, a nyelvre vonatkoztatva állapította meg, hogy ha valaki segíthet, akkor az már nemcsak lehetőség, hanem felelősséggé válik. Ezt nyelvi értelemben kibővítve úgy magyarázta, hogy ha tisztában vannak azzal, hogy képesek lehetnek segíteni, kötelességük azt megtenni.

Az értelmiség három sajátos rétege van szoros kapcsolatban az anyanyelvvél: az orvostársadalom, a tanártársadalom és a lelkésztársadalom. Mindhárom vizsgálatának tárgya az ember, akihez csak úgy lehet közelíteni, ha ezt lehetőség szerint az anyanyelvén teszik, mivel a nyelvközösség nagyobb része nem tud olyan jól idegen nyelven, hogy azon beszéljenek, tehát anyanyelven kell felvenni velük a kapcsolatot.

Az orvostudomány történetében a XIX. század roppant izgalmas volt nyelvi értelemben is. 1831-ben indult az Orvosi Tár című folyóirat, Bugát Pál és Schedel Ferenc szerkesztette, utóbbi Toldy Ferenc néven kitűnő irodalomtörténész lett, és a Magyar Tudományos Akadémiának főtítkára is volt. Kiss Jenő idézett a folyóiratból:

1. Köszönetemet fejezem ki Ruzsits Ildikónak, az MTA Társadalomtudományi Titkárság szakreferensének, az alakuló ülés emlékeztetőjének összeállításáért. Számos részletnek (Kiss Jenő akadémikus előadása, hozzászólások) ez az alapja.

„Mi, orvosok is iparkodjunk a nemzeti nyelvet komolyabb tanulmányaink eszközévé tenni [...] ám ehhez az orvosnak a magyar orvosi nyelvet éppen úgy újra kell tanulnia, mint tanulta egykor a deák orvosi nyelvet” (Bugát Pál és Schedel Ferenc, Orvosi Tár, 1831. Idézet a Bevezetéből).

Ehhez hozzáfűzte, hogy tettek is ennek érdekében, egy év múlva megjelent a Deák-Magyar és Magyar-Deák orvosi szótár. A magyar orvostársadalom elkezdte tanulni a magyar orvosi nyelvet. 1857-ben, amikor az Orvosi Hetilap elindult, a szerkesztőknek már nem kellett azon töprengeni, hogy latinul vagy magyarul jelenjenek meg a cikkek, addigra a magyar orvosi nyelv olyan állapotba került, hogy tanulmányok írására is volt lehetőség.

Egy másik történeti példa 1841-ből, amikor a Budai Helytartótanács azzal a kérdéssel fordult a Királyi Egyetemhez, hogy készen állnak-e a magyar nyelvű oktatásra. Megkérdezték erről az orvosi fakultást, a jogi fakultást és a bölcsész fakultást. Az orvosi fakultás volt az egyetlen, amely határozott igennel válaszolt. A jogászok is igent mondtak, de hangsúlyozták, hogy a szaknyelvvvel gondok lesznek, ha bevezetik a magyar nyelvű oktatást. Egyedül a bölcsészkar mondta azt, hogy nem kell bevezetni, csak egyetlen professzor volt amellet, hogy vezessék be a magyar nyelvű oktatást. Ebből is látszik, hogy melyik szakma tartott közvetlen kapcsolatot vizsgálata tárgyával.

A tudomány művelése nem önmagában való dolog, hanem valakik, egy szűkebb közösség hasznára művelendő, de ugyanakkor a tudomány, a tudomány eredményei nemzetközies, ezért az egész emberiség hasznát kell szolgálnia. Ha a tudomány művelői közel kerülnek e felelősséghez, akkor az anyanyelv kérdésében is felelősen viselkednek. Az értelmiség tehát felelős az anyanyelvért. Ez nem jelenti azt, hogy vadul magyarosítani kell, hanem azt, amit a XIX. században az Akadémia is világosan meghatározott, hogy ahol lehet, magyarul kell megfogalmazni a fogalmakat, ahol pedig ez nem lehetséges, ott természetesen át kell venni az idegen szavakat, de azokat hangalakilag és alakilag honosítani kell. A nyelv grammatikai szerkesztésébe semmilyen formában sem lehet beavatkozni, de minthogy a szókészletet is a nyelvhez tartozónak tekintjük, így a leghatározottabban igen a válasz, bele kell avatkozni a nyelv életébe. Az értelmiségnek irányítania kell a saját szaknyelve alakulását. A szaknyelvek szókészletének jelentős része tudatos szóalkotás eredménye.

Kiss Jenő egy 1997-ben megjelent, orvostól származó idézetből olvasta fel a következőket: „Ha az impaktfaktorok kényeszerű fetiszálása mellett nem félünk színvonalas magyar közlésekre bátorítani, ha párbeszéd van az elméleti szuper-specialista és a sokoldalú gyakorló orvos között, akkor talán mérsékelhető az orvostársadalom tudományos, szakmai kettészakadása” (Méhés Károly, Tudós orvosok. MOTESZ Magazin 1997/6: 3). Kiss Jenő akadémikus nem tudja, hogy

az orvostársadalom ketté van-e szakadva, de jó volna, ha ez nem következne be, ha nem így volna. Ha mégis így van, akkor az anyanyelvi szaknyelv művelése, fejlesztése már nehezségebe ütközik.

Végezetül, összefoglalásul egy ismert nyelvész gondolatait olvasta fel: „Sem a magyar köznyelvnek, sem a magyar tudományos nyelvnek a története nem befejezett történet, nem lezárult vagy lezárható múlt. Egykori gondok, feladatok, a közmagyar ellenében ható tendenciák – ha más tartalommal más alakban is, de – újra jelentkeznek, válaszra, új válaszra várnak [...] Az egyik: a 21. században a nyelvi szétrétegződés éppen a szaktudományi nyelvekben mutatkozik meg erőteljesen – még a rokon szakterületek között is. A másik: egyre inkább jelen van a magyar mellett az angol – mint tudományos és közvetítő nyelv, mint modern lingua franca [...] A gond jelen van tehát, s nem kicsi. A nyelvi, tudománytörténeti múlt azonban nemcsak tapasztalatokkal, tanulságokkal is szolgál, de bátorít is. Azt bizonyítja, hogy efféle feladatokkal való küzdelem, a gondot okozó folyamatokba való beavatkozás nem reménytelen. Ha szükséges – kitaró erőfeszítéssel –, lehetséges is” (Pusztai Ferenc, Először magyarul. In: Pannóniai Fénisz, avagy hamvából fel-tamadott magyar nyelv. Első nyomtatott tudományos könyveink [16–19. század]. Budapest, 2005: 25).

Ezt a néhány mondatot olvasva jutott eszébe Kiss Jenőnek a magyar orvosi nyelv, tudniillik, hogy amit a Semmelweis Egyetemen Bősze Péter vezetésével csinálnak, az ezt a bizonyos idézetet támasztja alá. Kitaró erőfeszítéssel elérték azt, hogy a magyar nem bölcsészegyetemek közül egyedül a Semmelweis Egyetemen van rendszeres szaknyelvi képzés. Nagyon helyesnek tartotta, hogy a Semmelweis Egyetem című lap áprilisi számában méltató tanulmány, cikk jelent meg erről, és jó lenne, ha ennek híre eljutna máshova is. Ezért értett egyet Kiss Jenő Eckhardt professzor javaslatával, hogy vonjanak be másokat is a munkabizottság tevékenységébe, ne csak az orvostudomány és a nyelvtudomány képviselőit.

A MAGYAR ORVOSI NYELV ÉRTÉKELÉSE

Bősze Péter

1. A magyar orvosi nyelv művelése elengedhetetlen, amit az alábbi tények, gondolatok is igazolnak:

- Magyar orvostudomány csak magyar orvosi nyelven létezhet.
- A magyar orvosi nyelv az orvos munkaeszköze, használata a gyógyítás része.
- Egyértelmű, félreérthetetlen párbeszéd az egészségügyi szakemberek között csak a magyar orvosi nyelv használatával lehetséges.
- Jogi szabályzatba foglalták a betegek megfelelő tájékoztatását (Beleegyező nyilatkozat), az orvosi leletek, zárójelentések, értesítések közérthető írását; ez mind csak magyar orvosi szakkifejezésekkel lehetséges.

- A magyar orvosi nyelv használata társadalmi elvárás: a társadalom tájékoztatása a szűrések, a betegségek, a járványok stb. és az egészségre nevelés kizárólag a magyar orvosi szakszavak használatával valósítható meg.
- A szaknyelvek, köztük az orvosi szaknyelv, az anyanyelv pillérei. Ha nem felelnek meg a kor igényeinek, azzal a köznyelv is szegényedik, ennek következtében a magyar nyelv versenyeptelenné válhat.

2. Elengedhetetlen a magyar orvosi nyelv helyes és folytonos használata a gyakorlati orvoslásban és az orvosi tudományos munkában is. E nélkül ugyanis a magyar orvosi nyelv alkalmatlanná válhat a magyar orvostudomány művelésére. Éppen ezért lényeges a megfelelő magyar orvosi-biológiai szakkifejezések használata a mindennapi szóhasználatban, a tudományos közleményekben, értekezésekben, szakkönyvekben és az előadásokon is.

3. A magyar orvosi nyelv mai helyzete

- A magyar orvosi nyelv ma még alkalmas a magyar orvostudomány művelésére, bármely biológiai-orvosi szakfogalom, szaknév kifejezésére, de némileg hiányos, mert sok idegen szaknévnek és fogalomnak nincs magyar megfelelője.
- A magyar orvosi nyelv helyesírása követi az általános helyesírási szabályokat. Vannak azonban sajátosságai (tartozékbetűk, tartozékszámok, mikrobák neveinek stb. írása); ezek egységesítésre szorulnak.
- A magyar orvosi nyelv használatában számos helytelenység van, úgymint közönséges helyesírási és mondatszerkesztési hibák, túlzott a szükségtelen idegen, főleg az angol szavak használata, nem egységes az írásmódjuk, és burjánoznak a fölösleges rövidítések. Mindez a megértés és az olvashatósság rovására megy.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Keszler Borbála (professor emeritus, az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékének volt tanszékvezetője) Kiss Jenő professzor úr nagyszerű és szívhez szóló előadásával kapcsolatban megjegyezte, hogy az orvosok a tanítókkal és a lelkészekkel együtt az említett felelősséget nemcsak a nyelvújítás korában érezték és vállalták fel, hanem már sokkal korábban is, a XVI. századtól kezdve. Ennek bizonyítéka, hogy az első magyar nyelvű szakkönyvek orvosi könyvek voltak, így az 1577-ben íródott kéziratos *Ars Medica*, Lencsés Györgytől és az első nyomtatott orvosi könyv, a *Pax Corporis* (1690) Pápai Páriz Ferencztől. Mindkét munkának már a címlapja és a bevezetése is mutatja, hogy mennyire szívükön viselték a szerzők az orvos-beteg kapcsolatot. Lencsés György „A szegény tudatlanoknak [...], nem a Bölts emböröknek...”, Pápai Páriz Ferencz (az 1692-es, 2. kiadástól kezdve) a „Házi-Czelédes gazdáknak és Gazdasszonyoknak, kik Városokban és Falukon laknak” szánta művét. Tehát ez a felelősség már megvolt a XVI–XVII. században is, folytatódott a nyelvújítás korában, és reméli, hogy a mai korban tovább fog folytatódni.

Keszler Borbála a bemutatkozáskor elmondta, hogy 11 éve vezeti a Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság elnökeként (illetve társelnökeként) a Magyar helyesírási szabályzat 12. kiadásának munkálatait. A szabályzat elkészült. Lektorálásra, majd kiadásra vár. Kutatási területe az orvosi nyelv is, elsősorban történeti szempontból. A régi forrásokat kutatja, és gyűjtögeti azokat a szavakat, amelyek mindenki számára érdekesek és tanulságosak. Ha meg akarjuk újítani a mai orvosi nyelvet, érdemes a régiak módszereit és eredményeit is tanulmányozni, hiszen sokat lehet tanulni belőle. Már a XVII. században nagyszerű megoldásai voltak a nyelvújítóknak arra, hogy miként magyarisítsanak szavakat, kifejezéseket. Jelenleg orvosi szótárt készít (a kezdetektől a nyelvújítás koráig), amely összefoglalja nemcsak a szavakat, hanem a kifejezéseket is. A régi orvosi nyelvvel kapcsolatban azt tartja a legizgalmasabbnak, hogy gyakran körülírással kifejezésekkel adták vissza magyarul a latin és német szavakat.

Kuna Ágnesnek arra a javaslatára, hogy fontos lenne egy orvosi szövegtár, egy orvosi korpusz felállítására, elmondta, hogy nem olyan könnyű a régi szövegek beszerzése. Szeretett volna nagyon régi, alig ismert könyveket másoltatni, de a könyvtárak nem voltak hajlandók erre.

A tudományos közléssel kapcsolatos vitában rámutatott arra, hogy az karriercentrikussá vált, mindenki próbál elméleti témákban és főleg angolul közölni, pedig a magyar nyelvű közlésnek nagy szerepe van abban, hogy a magyar orvosokat továbbképezzék. Amit angol nyelven jelentetnek meg, az valójában nem is a magyar orvosoknak szól, a legtöbb folyóirathoz hozzá se jut egy magyar orvos.

A jövőre vonatkozóan megjegyezte, hogy helyes lenne, ha az orvos rezidensek képzésének is kötelező tantárgya lenne A magyar orvosi nyelv című tantárgy.

Kuna Ágnes (a doktori fokozatát magyar nyelvészetből szerezte, témája a korai, XVI. és XVII. századi orvosi receptek szövegtipológiai és pragmatikai szempontú elemzése volt) úgy véli a mai orvosi nyelv jelene nem értelmezhető a múltja nélkül. Tanulmányozza a hatásos orvosi nyelvi tájékoztatás helyzetét, amelyből megállapítható, hogy a mai orvosi nyelvi kutatások elsősorban az orvos-beteg párbeszédére vonatkoznak.

Fontos lenne szerinte egy orvosi szövegtár, az ún. orvosi korpusz összeállítása, amely sokak kutatását megalapozná. Ez az elektronikus szöveggyűjtemény a magyar nyelvű orvoslás kezdeti szakaszától a mai napig tartalmazná a rendezetten összeállított, jegyzetekkel ellátott, jellegzetes (szak)szövegeket. A rendszeres kutatáshoz szemléltető szövegekre, többszintű kereshetőségre van szükség, a korai szövegek esetében pedig az eredeti kéziratok is jó kutatási alapot nyújtanak. Példaként említette az angol orvosi nyelvre vonatkozóan Finnországban összeállított, az 1375 és 1800 közötti időszakot

felölő elektronikus szöveggyűjteményt, valamint a Malagakorpuszt, amelyben kéziratok is hozzáférhetők. Amellett érvelt, hogy miért volna fontos egy magyar orvosi nyelvi korpusz létrehozása, és átadott az ülés résztvevőinek egy vázlatot erről a tervről. Elmondta, hogy e szövegtípus-alapú korpusz nemzetközi szintre emelhetné Keszler professzor asszony eddigi munkáját, és Bősze professzor orvosi helyesírási munkájának is alapját képezhetné.

Beszélt továbbá arról a tapasztalatáról, hogy bizonyos elvek bizonyos szinten működnek, ezért nem ugyanazt kell elvárni az orvos-orvos és az orvos-beteg viszonyban. A tudományos közlésekkel kapcsolatban megállapította, hogy a tudományírásban jól láthatók a felhasználói szintek, és az igényesség jegyében azok, akik magas szinten írnak, valószínűleg részt vennének a magyar nyelvű szaknyelv fejlesztésében is.

Mártonfi Attila (az Osiris Helyesírás című kézikönyv egyik szerzője, a Nyelvtudományi Intézet Szótári Osztályának volt munkatársa) Abból kell kiindulnunk, hogy a nyelvi formát mindig a kommunikáció célja határozza meg. Nyelvi tekintetben éppen ezért határozottan el kell különítenünk az orvostudomány művelésének nyelvhasználatát a mindennapi gyógyászatétól. A magyar tudomány számára elengedhetetlenül fontos a nemzetközi integráció, és ez ma egyértelműen az angol révén valósulhat meg. A magyar orvostudomány nem maradhat elszigetelt, az is nagyon fontos ugyanakkor, hogy az orvos-páciens kommunikáció minél hatékonyabb legyen. Ez az esetek túlnyomó részében értelem szerűen magyarul zajlik, és ilyenkor fontos figyelembe venni, hogy az adott páciens számára mi az erre leginkább alkalmas szóképzési-fogalmi réteg. Van, hogy – a placebohatást erősítve – a rejtélyesség szolgálja a gyógyulást, ilyenkor elfogadható, sőt akár kifejezetten hasznos lehet a beteg számára érthetetlen latin szavak használata. Ma azonban sokkal inkább ellentétesnek látszó tendenciának vagyunk tanúi: a páciensek részéről nagy az igény a jól körülírt fogalmi tudásra mind a diagnózis, mind a prognózis terén. A megértést gátolhatják akár az idegen eredetű szavak is, de ugyanígy okozhatnak megértési nehézséget régies, tájnyelvi vagy választékos stílusértékű belső keletkezésű szavak is – a megértés nem etimológiai kérdés. Mindezen túl: semelyik nyelvet nem kell félteni az idegen szavak beáramlásától, ezek ugyanis nem jelentenek semminemű veszélyt az adott nyelvre nézve (az angol nyelv él talán a nyelvek között a legtöbb idegen eredetű szóval, mégsem merül fel a nyelvhalál lehetősége). Látjuk tehát, hogy van egy felület, amely az angol nyelvű kommunikációt igényli: ez a nemzetközi tudományos élet. Van egy olyan felület is, ahol az orvosnak magyarul kell beszélnie, ráadásul úgy, hogy egy iskolázatlanabb páciens is megértse. Minthogy mindkét felület létezésén mindkét igény jogos, szükség van egy belső nyelvi átalakító eszközre. A bizottságnak itt van a fő feladata: e két külső felület között létrehozni ezt a belső átalakító egységet az orvostársadalmon belül, de nyelvészai segítséggel.

Eckhardt Sándor (akadémikus, az Országos Onkológiai Intézet főigazgatója volt) Harminc éve tagja az Orvosi Hetilap szerkesztőségének, és véleménye szerint fel kellene használni a lapot arra, hogy megismertessék a munkabizottság osztályközi jellegét. Ne csak az orvostudomány és a nyelvtudomány, hanem más tudományágak, például a vegyészet, a geológia képviselőit is vonják be a munkabizottság tevékenységébe. A technológia gyorsabban fejlődik, mint a nyelv, ezért a munkabizottságnak időnként át kellene tekintenie a helyzetet, hogy a legújabb angol szakkifejezéseknek is legyen magyar megfelelőjük.

Magyarországon az impaktfaktor miatt nehéz teljesíteni, és aki meg akar élni, annak angolul kell közölnie. Óriási az elmentét a közlési kényszer és a magyar orvosi nyelv fejlesztésének feladata között. Ez nemcsak az orvosi nyelvre vonatkozik, hanem a vegyészeti, geológiai területre is. Nagy a felelősség ebben a világtendenciában a magyar nyelv iránt.

Prószék Gábor (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai és Bionikai Karának egyetemi tanára, helyettes dékán; nevéhez fűződik az első magyar és legtöbbet használt helyesírási program kialakítása) A PhD-hallgatói közül többen, a Semmelweis Egyetemmel közösen végzik a beteglapok elektronikus feldolgozását. Azokon minden megtalálható, a nem létező normáktól való eltérések is. Jó lenne megszüntetni azt a helyzetet, hogy ha valaki kap egy orvosi papírt, akkor azt csak orvos ismerős segítségével tudja megérteni.

A tudományos közléssel kapcsolatban úgy vélte, hogy az igényességük révén lehet azokra hatni, akik komoly hatásmutatóval írnak, ha van ahol, magyarul is közöljenek. Az oktatásról pedig: bár jó lenne, ha minden orvos tanulná azt, ami itt elhangzott, de a megvalósíthatóság szempontjából azt kellene talán képviselni, hogy a családorvosnak mindenképpen szükséges az orvosi nyelvet tanulnia, a kutatóorvosnak pedig nem feltétlenül.

Az orvosi nyelvi szöveggyűjteményt, a korpuszt, rendkívül fontosnak tartja. Az első két évben azt lehetne felmérni, hogy milyen anyagokat kaphatna meg a munkabizottság, miket digitalizálhatna és vihetne be ebbe az orvosi szövegtárba. Lehetne rendszerezve elindulni: a régi szövegeknél nincsenek szerzői jogi gondok, kérdés, hogy a XIX–XX. század orvosilag már kevésbé használható, ugyanakkor nyelvileg nagyon fontos dokumentumai mennyire érhetőek el, mert azok már elég jól olvashatók. Anyagilag viszonylag kisebb tétel lenne, ha ezek számítógépbe kerülnének. Meg kellene vizsgálni, hogy a XX. század közepétől mostanáig a Medicina, az Akadémiai Kiadó meg többek által kiadott orvosi művek mennyire dolgozhatók föl ilyen szempontból, mert ez jogi kérdés. Szerinte ez lenne az első két év feladata, kibányászni, hogy milyen anyagokat lehetne megkapni. Talán az Orvosi Hetilap valamennyi cikke rendelkezésre áll elektronikus formában.

CÉLKITŰZÉSEK*Bósze Péter***TEENDŐK AZ ELSŐ KÉT ÉVBEN****ORVOSI HELYESÍRÁSI ÉS NYELVHASZNÁLATI ÚTMUTATÓ**

A könyvön Laczkó Krisztinával dolgozunk ötödik éve; 90–95%-ban elkészült. Kiadása a Magyar helyesírási szabályzat 12. kiadásának végső elfogadására vár. A kéziratot a bizottság tagjai elektronikus formában megkapják ellenőrzésre és jóváhagyásra, cél: az MTA állásfoglalásának az elérése.

ÚJ ORVOSI HELYESÍRÁSI SZÓTÁR

Az érvényben lévő Orvosi helyesírási szótár 1992-ben jelent meg Fábián Pál és Magasi Péter főszerkesztésében. Az orvostudomány rohamos fejlődése miatt a több mint 20 éve készült szótárt teljesen meg kell újítani. Ezen harmadik éve dolgozom, hozzávetőlegesen 60%-ban készült el. A teendő még nagyon sok, ebből a bizottság tagjaira is sok hárul: új szakszavak felderítése, ellenőrzés stb.

FOLYAMATOS TEENDŐK

- A tudományos írások, szakszövegek és a tankönyvek orvosi nyelvének egységesítése. Elengedhetetlen az orvosi folyóiratok, szakkönyvek egységes nyelvhasználata, és ez nemcsak az idegen szavakra terjed ki. Szükséges a szerkesztők bevonása, egyzetetések az egységes álláspont kialakítására. Ennek érdekében szerkesztői ülést is szervezünk az Orvosi helyesírási és nyelvhasználati útmutató megjelenése után. Az egységesített szaknyelvhasználat a záloga annak, hogy a bizottság javaslatai a gyakorlatban is érvényesüljenek.
- A magyar orvosi nyelv egyetemi oktatásának kiterjesztése. A Semmelweis Egyetemen tíz évet meghaladóan oktatjuk a magyar orvosi nyelvet, kötelezően választható tárgyként. A tantárgy az általános orvosi műveltség tárgya, ezért igencsak kívánatos, hogy az orvostanhallgatók mindegyike felvegye: senki ne hagyja el úgy orvosi egyetemet, hogy:

- › nem tudja miként kell egy tudományos közleményt megírni, olvasni, értékelni, mi a tudományértékelés, hogyan kell irodalmat keresni;
- › nem tudja hogyan kell orvosi leleteket, jelentést, zárójelentést írni, a betegekkel beszélni, a társadalmat felvilágosítani;
- › ne legyen alapvető ismerete a nyelvről és az orvosi nyelvről, amely a munkaeszköze;
- › ne legyen tájékozott az orvosi nyelvhasználat és helyesírás kérdéseiben;
- › ne legyen fogalma Váradai Lencsés Györgyről, Bugát Pálról, Markusovszky Lajosról és arról, hogy az Orvosi Hetilap miért magyar örökség – egyáltalán a magyar orvosi nyelv gyökereiről, az érte folytatott 500 éves küzdelemről;
- › ne tudja, hogy mekkora az értelmiség felelőssége a magyar orvosi és a magyar nyelv versenyképességének a megőrzésében; stb.

A bizottság feladata lépéseket tenni annak érdekében, hogy a tantárgy kötelező legyen, és bevezessék a többi orvosi egyetemen is, valamint a doktori iskolákban.

- Az orvosi szöveggyűjtemény, a korpusz összeállítása. Ezt Kuna Ágnes szervezi. Jelentősége felmérhetetlen az orvosi nyelv kutatása, értékelése stb. szempontjából.
- Az orvosi szakszavak helyes írásmódjának, a sajátos helyesírási formáknak a beépítése a helyesírási ellenőrző rendszerbe. Prószyk Gábor vállalta ennek megvalósítását. Nyilvánvalóan, először az orvosi helyesírás szótárát kell összeállítani.
- Más szakmák, szaknyelvek képviselőinek bevonása a bizottság munkájába.

ZÁRÓGONDOLAT Az Orvosi Nyelvi Munkabizottság létrehozása nagyszerű, méltó az MTA alapításának szelleméhez: a magyar nyelv ápolásához. Köszönet érte.

„Arra lenne tehát szükség, hogy egyes alkalmi nekibuzdulások helyett állandó, tudatos és mélyreható szaknyelvművelés folyjék. Most még – a korábbi erőfeszítéseknek köszönhetően – a magyar a világ azon (nem nagyszámú) nyelvei közé tartozik, amelyeken minden tudományt művelni lehet.”

Fábián Pál